

Univerzita Karlova v Praze
Matematicko-fyzikální fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

Marie Mikulová

Významová reprezentace elipsy

Ústav formální a aplikované lingvistiky

Vedoucí disertační práce: Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.

Studijní program: I-3

Studijní obor: Matematická lingvistika

Praha 2011

Mé poděkování patří především prof. Jarmile Panevové za laskavost a velkou trpělivost při vedení této práce, za cenná upozornění a inspiraci pro řešení zde probíraných témat. Moc děkuji také za lidskou podporu a povzbuzení.

Za pomoc a povzbuzení a pevné přesvědčení, že práci dokončím, děkuji také Silvii Cinkové, Pavlu Straňákovi, Zdeňce Urešové a Magdě Ševčíkové. Magdě Ševčíkové vděčím též za pečlivé pročtení rukopisu. Za obětavou pomoc při vyhledávání příkladů v pražských závislostních korpusech velice děkuji Janu Štěpánkovi. Velký dík patří také Eduardu Bejčkovi, který mi velmi pomohl s grafickou úpravou dokumentu.

Děkuji prof. Janu Hajičovi a prof. Evě Hajičové za možnost být členem skvělého pracovního kolektivu na Ústavu formální a aplikované lingvistiky a vykonávat inspirující a milou práci.

Tato práce by nevznikla bez velkého nasazení mé rodiny. Děkuji především Kamilovi za zázemí, všestrannou podporu, toleranci a bezmeznou trpělivost. Děkuji také svým dětem, Růžence a Ládičkovi, za jejich lásku a bezstarostný přístup k životu, který mě vždy nasměroval správným směrem.

Disertační práce byla podporována prostředky z projektů GAUK 7643/2007, GA ČR P406/2010/0875, MŠMT ČR LC536 a LM2010013.

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

Beru na vědomí, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorského zákona v platném znění, zejména skutečnost, že Univerzita Karlova v Praze má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona.

V Praze dne 2. 11. 2011

Marie Mikulová

Název práce: Významová reprezentace elipsy

Autor: Mgr. et Mgr. Marie Mikulová

Katedra / Ústav: Ústav formální aplikované lingvistiky

Vedoucí disertační práce: Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc. (Ústav formální aplikované lingvistiky)

Abstrakt: Tato disertační práce přináší odpověď na otázku, co je a co není elipsa, a stanovuje kritéria určování eliptických vět. Analýzu jednotlivých typů elips podává z pohledu významové (sémanticko-syntaktické) reprezentace vět. Nezabývá se podmínkami a příčinami vzniku elips (kdy a proč je možné něco elidovat), zaměřuje se výhradně na identifikaci eliptických míst (zda je ve větě něco elidováno a co) a na jejich významovou reprezentaci, konkrétně na jejich zachycení na tektogramatické rovině pražských závislostních korpusů. Strukturní přístup závislostní (uplatňovaný v pražských závislostních korpusech) je v práci srovnán s přístupem složkovým (užitým v americkém korpusu Penn Treebank). Tohoto srovnání je možné využít při (automatickém) převodu složkových stromů na závislostní.

Klíčová slova: elipsa, pražské závislostní korpusy, závislostní vs. složkový strom

Title: Semantic Representation of Ellipsis

Author: Mgr. et Mgr. Marie Mikulová

Department: Institute of Formal and Applied Linguistics

Supervisor: Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc. (Institute of Formal and Applied Linguistics)

Abstract: This dissertation answers the question what is and what is not ellipsis and specifies criteria for identification of elliptical sentences. It reports on an analysis of types of ellipsis from the point of view of semantic (semantico-syntactic) representation of sentences. It does not deal with conditions and causes of the constitution of elliptical positions in sentences (when and why is it possible to omit something in a sentence) but it focuses exclusively on the identification of elliptical positions (if there is something omitted and what) and on their semantic representation, specifically on their representation on the tectogrammatical level of the Prague Dependency Treebanks. In this dissertation, the dependency approach (used in the Prague Dependency Treebanks) is also compared with the generative approach (used in the Penn Treebank). It is possible to utilize this comparison in the (automatic) conversion from constituency trees to dependency trees.

Keywords: ellipsis, the Prague Dependency Treebanks, dependency vs. constituency tree

Obsah

Úvod	1
I Elipsa a její vymezení	5
1 Elipsa a její vymezení v bohemistické tradici	9
1.1 Elipsa jako srovnání neúplné věty s odpovídající větou úplnou	9
1.2 Elipsa jako nevyjádření toho, co je dáno kontextem nebo situací	10
1.3 Elipsa jako nerealizování valenční pozice predikátu	11
1.4 Elipsa jako jev aktuálního členění	12
1.5 Popření fenoménu elipsy u Grochowského	12
1.6 Místo elipsy v lingvistickém popisu	13
2 Elipsa jako neúplnost gramatická	15
2.1 Gramatická reprezentace věty	16
2.2 Neúplnost morfologická	18
2.3 Neúplnost formálně-syntaktická	19
2.3.1 Neúplnost větněčlenská	19
2.3.2 Neúplnost strukturní	21
2.3.2.1 Slovesné a neslovesné klauze	23
2.3.2.2 Elipsa řídicího děje	25
2.3.2.3 Elipsa řídicího substantiva	26
2.4 Neúplnost sémanticko-syntaktická	27
2.4.1 Neúplnost významových jednotek	28
2.4.2 Neúplnost valenční	29
2.4.2.1 Všeobecný aktant	30
2.4.2.2 Blíže nespecifikovaný aktant	31
2.4.2.3 Elipsa při reciprocikalizaci	31
2.4.2.4 Elipsa v konstrukcích s kontrolou	32
2.4.2.5 Elipsa v konstrukcích s kvazikontrolou	32
2.4.2.6 Problematika vypouštění subjektu	33
2.4.2.7 Otázka elipsy neobligatorního volného doplnění	34
2.4.2.8 Otázka tzv. elipsy střední věty	34
2.4.3 Elipsa syntaktické negace	35
2.5 Vrstvení elips	35
2.6 Neúplnost z hlediska aktuálního členění	36
3 Elipsa textová, situační a systémová	37
3.1 Textové, situační a systémové elipsy slovní, větněčlenské a u významových jednotek	38
3.2 Textové, situační a systémové elipsy strukturní	39
3.3 Textové, situační a systémové elipsy valenční	40
4 Vlastnosti elipsy	41
4.1 Gramatičnost	41
4.2 Doplnitelnost a rekonstruovatelnost	41
4.3 Jednoznačnost, homonymie a vágnost	42

5	Hranice elipsy	43
5.1	Otázka sémantické elipsy	43
5.2	Elipsa a náhodné vynechání	44
5.3	Elipsa a větný ekvivalent	44
5.4	Elipsa a parcelace	45
5.5	Elipsa a apoziopce	46
5.6	Elipsa a několikanásobný větný člen	46
5.7	Elipsa a brachylogické vyjadřování	49
II	Speciální případy elipsy	51
6	Elipsa při vyjadřování srovnání	55
6.1	Sémanticko-syntaktická reprezentace vět s významem srovnání	55
6.1.1	Významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdíllost	56
6.2	Elipsy ve větách s významem srovnání	58
6.2.1	Elipsa významové jednotky řídící závislou srovnávanou klauzi	58
6.2.2	Elipsy v závislé srovnávané klauzi	59
6.2.2.1	Textové elipsy v srovnávacích konstrukcích s paralelní strukturou	59
6.2.2.2	Elipsy v srovnávacích konstrukcích, které nemají paralelní strukturu	60
6.2.2.3	Homonymní srovnávací konstrukce	61
6.2.2.4	Otázka elipsy „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi	61
6.2.3	Zvláštní typy eliptických vět s významem srovnání	63
6.2.3.1	Srovnávací konstrukce typu „chaloupka jako dlaň“	63
6.2.3.2	Srovnávací konstrukce typu „více než deset kilo těžký pařez“	63
6.2.3.3	Srovnávací konstrukce typu „mzda se více než ztrojnásobila“	64
7	Elipsa při vyjadřování omezení	65
7.1	Sémanticko-syntaktická reprezentace vět s významem omezení	65
7.1.1	Totalizující výraz	67
7.2	Elipsy ve větách s významem omezení	68
7.2.1	Elipsa významové jednotky řídící závislou omezující konstrukci	68
7.2.2	Elipsa predikátu v závislé omezující klauzi	69
7.3	Konstrukce s významem výjimečného slučování	69
8	Elipsa při vyjadřování účinku	73
8.1	Sémanticko-syntaktická reprezentace vět se závislou klauzí účinkovou	73
8.2	Elipsa významové jednotky řídící závislou klauzi účinkovou	74
III	Typy elips (přehled)	75
IV	Reprezentace elipsy v závislostním korpusu	79
9	Pražské závislostní korpusy	83
9.1	Formát dat	85
10	Elipsa jako vztah mezi uzly dvou anotačních rovin	87
10.1	Uzel analytického stromu (a-uzel)	87
10.2	Uzel tektogramatického stromu (t-uzel)	88
10.3	Typy vztahů mezi t-uzly a a-uzly	88
10.4	Technické řešení	89
11	Odkazy do analytické roviny	91
11.1	Dva druhy odkazů do a-roviny	91
11.2	Určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlů	92
11.3	Úplné propojení t-roviny s a-rovinou	97
11.4	Přehled vztahů mezi t-uzly a a-(lex/aux)-uzly	100

12 Doplnování uzlů na tektogramatické rovině	103
12.1 Dva druhy doplněných t1-uzlů	103
12.2 T1-copy-uzly	104
12.3 T1-subst-uzly	105
12.3.1 #AsMuch	106
12.3.2 #Benef	106
12.3.3 #Cor	107
12.3.4 #EmpNoun	107
12.3.5 #EmpVerb	107
12.3.6 #Equal	108
12.3.7 #Forn	109
12.3.8 #Gen	110
12.3.9 #Idph	110
12.3.10 #Neg	110
12.3.11 #Oblfm	112
12.3.12 #PersPron	112
12.3.13 #QCor	112
12.3.14 #Rcp	113
12.3.15 #Separ	113
12.3.16 #Some	113
12.3.17 #Total	114
12.3.18 #Unsp	115
12.4 Přehled t1-uzlů podle jejich t-lemat	115
12.5 Odkazy do analytické roviny u doplněných t1-uzlů	116
12.6 Přehled odkazování do a-roviny (u t0-uzlů a t1-uzlů)	119
12.6.1 Odkazování mezi t-uzly a a-uzly: pohled od a-uzlu	119
13 Přehled reprezentace jednotlivých typů elips	121
13.1 Strukturní elipsy (elipsa řídící významové jednotky)	121
13.2 Valenční elipsy (elipsa závislé významové jednotky)	121
13.2.1 Reprezentace elipsy závislé významové jednotky při vrstvení elips	121
13.2.2 Elipsa závislé významové jednotky a princip společného rozvití u souřadného spojení	122
13.2.2.1 Textová elipsa neobligatorního doplnění v souřadném spojení	123
13.3 Elipsy části vícečlenné jednotky	124
13.3.1 Elipsa autosémantické části	125
13.3.2 Elipsa synsémantické části	126
13.4 Elipsy syntaktické negace	128
13.5 (Ne)zachycení slovních elips	128
13.6 Doplnující a pozměňující návrhy pravidel pro reprezentaci elips	128
13.6.1 Návrh anotace slovních elips	129
13.6.2 Návrh anotace syntaktické negace	130
13.6.3 Nesystémové důsledky uplatňování principu společného rozvití	132
13.6.4 Anotace jevů za hranicemi gramatické elipsy	132
13.6.5 Návrhy pro anotaci konstrukcí s významem srovnání a omezení	133
V Reprezentace elipsy ve složkovém korpusu (srovnání se závislostním přístupem)	135
14 Složkový a závislostní přístup v syntaxi	139
15 Penn Treebank	141
16 Elipsa jako „díra“ po očekávané bezprostřední složce	143
17 Srovnání reprezentace děr/elips ve složkovém a závislostním korpusu	145
17.1 Fragmenty	145
17.1.1 Reprezentace fragmentů v PDT	145

17.2	Paralelní konstrukce	147
17.2.1	Reprezentace paralelních konstrukcí v PDT	148
17.3	Nulové elementy	149
17.3.1	*T*	149
17.3.1.1	Nulový element *T* v PDT	149
17.3.2	(NP*)	151
17.3.2.1	Nulový element (NP*) v PDT	151
17.3.3	0	152
17.3.3.1	Nulový element 0 v PDT	153
17.3.4	*U*	154
17.3.4.1	Nulový element *U* v PDT	155
17.3.5	*?*	155
17.3.5.1	Nulový element ** v PDT	157
17.3.6	*NOT*	157
17.3.7	*PPA*	157
17.3.7.1	Nulový element *PPA* v PDT	159
17.3.8	*RNR*	159
17.3.8.1	Nulový element *RNR* v PDT	160
17.3.9	*ICH*	160
17.3.9.1	Nulový element *ICH* v PDT	160
17.3.10	*EXP*	162
17.3.10.1	Nulový element *EXP* v PDT	162
17.3.11	Přehled reprezentace nulových elementů v PDT	163
	Závěr	165
	Literatura	169

Úvod

Stěžejní pojem této práce – elipsa – je v našich gramatikách a syntaktických příručkách užíván jako termín pro několik různých jevů. Nejčastěji se tímto slovem označuje celá věta,¹ ze které bylo „něco“ vypuštěno. Stejněho označení se užívá i pro jednotlivá „prázdná místa“, kterých bývá v jedné větě i několik. Slovem elipsa se pak nezdá označovat i samotný proces elidování, vypouštění výrazů z konkrétní věty. V této práci označujeme termínem elipsa jednotlivá prázdná místa (vynechávky, výpustky) a tato prázdná místa se zde také snažíme definovat. Specifičnost našeho problému pak spočívá v tom, že se zabýváme tím, co není na první pohled patrné, neboť to nemá formální realizaci.

Cílem této práce je na rozboru vět, ve kterých se zpravidla uvažuje o elipse, přehodnotit dosavadní vymezení tohoto pojmu. Chceme dát odpověď na otázku, co je a co není elipsa, a stanovit kritéria určování eliptických vět. Ukážeme, že elipsu určitého výrazu je třeba chápat především jako neúplnost gramatickou, a na základě tohoto důsledně gramatického pohledu na jazyk předložíme výčet možných typů elipsy jako nosnou klasifikaci jednotlivých případů elipsy.

Teoretickým rámcem této práce je tradiční česká závislostní syntax reprezentovaná především Novočeskou skladbou Vladimíra Šmilauera (Šmilauer, 1969). Pracujeme s tradičním rozdělením syntaktických vztahů na formální a významové a používáme také obvyklou terminologii závislostních (nevalenčních) gramatik – větný člen, závislost, souřadnost, adjunkce, shoda, determinace apod. Na úrovni morfologického popisu jazyka vycházíme zejména z funkčního tvarosloví popsaného v Mluvnici češtiny II (1986). Vedle tradiční české syntaxe je naším teoretickým rámcem funkční generativní popis. Funkční generativní popis jazyka (viz zejména Sgall, 1967; Sgall a kol., 1986; Sgall – Hajičová – Panevová, 1986; Panevová, 1980) se rozvíjí od 60. let 20. století, navázal na tradici Pražské školy (například Mathesius, 1947; Dokulil – Daneš, 1958) a kombinuje ji s aktuálními poznatky světové počítačové lingvistiky. Jde o závislostní typ formalismu, který byl navržen pro účely teoretického popisu struktury českých vět pomocí generativní procedury. Budeme pracovat s tektogramatickou (sémanticko-syntaktickou) rovinou, jak byla v tomto popisu postulována, a rovněž s valenční teorií zpracovanou v tomto popisu zejména u Panevové (1980).

Příklady analyzovaných konstrukcí přejímáme především z monografií a článků, ze kterých při svých úvahách vycházíme a se kterými polemizujeme, podstatná část příkladů je pak z Pražského závislostního korpusu verze 2.0 (Hajič et al., 2006).² Zdroj příkladu je vždy uveden v závorce za příkladem. Citováním dokladového materiálu se chceme vyhnout nařčení z toho, že si příklady vymýšlíme tak, aby podpořily právě naši teorii.

Analýzu jednotlivých typů elips zde podáváme z pohledu významové (sémanticko-syntaktické) analýzy vět. Nestudujeme podmínky a příčiny elidování (kdy a proč je možné něco elidovat), zaměřujeme se výhradně na identifikaci eliptických míst (zda je ve větě něco elidováno a co) a na jejich významovou reprezentaci při budování syntakticky anotovaných korpusů, konkrétně na jejich zachycení na tektogramatické rovině pražských závislostních korpusů. Volíme v této práci postup od formy k funkci, od konkrétní povrchové podoby nějaké věty k její významové reprezentaci. Vycházíme z naší konkrétní zkušenosti s tektogramatickou anotací českých

¹Termín věta v této práci užíváme jako zastřešující termín, pod který zahrnujeme větu v užším slova smyslu (strukturu obsahující jednu finitní slovesnou formu), (souřadné i podřadné) souvětí a jeho části (o kterých zde hovoříme jako o klauzích), dále pak termínem věta v širokém významu označujeme i struktury, které neobsahují finitní slovesnou formu (například: *Vodu!*; *Škola.*; *Bať!*). Termín výpověď („věta zakotvená (pronesená nebo napsaná) v nějaké konkrétní komunikační situaci (...)“; Grepl – Karlík, 1998, 20n.) v této práci neužíváme. Zejména v kapitole 2 pak pracujeme s dvojicí termínů „povrchová podoba věty“ a „významová reprezentace věty“, kterou odlišujeme konkrétní podobu nějaké věty užití v komunikační situaci a její lingvistickou (teoretickou) reprezentaci na významové (sémanticko-syntaktické) rovině. V obecných výkladech a tam, kde nepovažujeme za důležité mezi uvedenou dvojicí rozlišovat, užíváme termínu věta.

²Též <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>.

vět v již zmíněném Pražském závislostním korpusu verze 2.0 a též v dalších pražských závislostních korpusech. Při vymezení a klasifikování elipsy se opíráme také o bohatý jazykový materiál, který jsme z těchto korpusů získali.

Práce má pět částí. V prvních třech částech zkoumáme fenomén elipsy teoreticky. V první části se zamýšlíme se nad podstatou pojmu elipsa a hodnotíme různé způsoby jeho vymezení (kap. 1). Postupně po zodpovězení různých otázek s problematikou elipsy spojených dospíváme k vlastnímu vymezení tohoto jazykového jevu a k stanovení základních definičních typů elipsy (kap. 2). Vyjadřujeme se k nejčastější klasifikaci elipsy na elipsu systémovou a textovou (kap. 3) a z hlediska vymezené teoretické podstaty elipsy přehodnocujeme jednotlivé vlastnosti eliptickým konstrukcím připisované (4). V poslední kapitole první části srovnáváme elipsu s jevy příbuznými (s větnými ekvivalenty, s parcelací, s apoziopézí apod.) a zvažujeme lingvistické důvody pro odlišování těchto jevů od elipsy (kap. 5).

V druhé části práce se zabýváme třemi specifickými eliptickými konstrukcemi: větami se spojky *než* a *jako*, ve kterých jsou různé (zejména adverbialní) významy vyjádřeny jako srovnání (kap. 6), konstrukcemi vyjadřujícími omezení, výjimku zejména pomocí předložek *kromě*, *mimo*, *vedle* (kap. 7) a konstrukcemi, ve kterých je význam účinku realizován závislou klauzí (kap. 8). V těchto konstrukcích předpokládáme v řídicí klauzi nutnou přítomnost jisté významové jednotky, na které doplnění vyjadřující srovnání, omezení, nebo účinek závisí, přičemž tato významová jednotka může být sama elidována, jde pak o zvláštní typ elipsy.

Stručný přehled jednotlivých typů elips je v části třetí.

Poslední dvě části práce se týkají významové reprezentace elipsy v korpusech. Ve čtvrté části popisujeme, jakým způsobem jsou jednotlivé vymezené typy elips zachyceny na tektogramatické rovině v pražských závislostních korpusech. Při vymezení elipsy v teoretických částech práce vycházíme z bohatého materiálu, které pražské závislostní korpusy poskytují (jednotlivé typy elips jsou zde doloženy reálnými příklady z korpusů), opíráme se také o naši zkušenost s významovou (tektogramatickou) anotací těchto korpusů, chceme zde však řešit a popsat teoretickou podstatu elipsy obecně, bez ohledu na to, jak je v těchto korpusech zachycena. V některých dílčích jevech pak dospíváme k odlišnému pohledu na danou problematiku, než jak je v pražských závislostních korpusech předkládána; své připomínky a návrhy shrnujeme v poslední sekci čtvrté části (13.6).

V páté části přinášíme zcela jiný pohled na elipsu, který nabízí při strukturním rozboru složkový přístup. Popisujeme způsob reprezentace eliptických vět v americkém korpusu Penn Treebank (Marcus, M. et al., 1995)³ a srovnáváme tento přístup se závislostním přístupem uplatňovaným v české syntaxi a v pražských závislostních korpusech. Toto srovnání je pro nás důležité nejen pro zajímavost srovnání závislostního a složkového přístupu k problematice elipsy, ale též pro konkrétní praktické využití při (automatickém) převodu složkových stromů na závislostní. Jednotlivé typy rozdílů ilustrujeme v této části příklady složkových stromů z Penn Treebanku a závislostních stromů z Pražského česko-anglického závislostního korpusu. Oba korpusy vznikly nad stejnými zdrojovými daty. Můžeme tedy ukázat autentický složkový i závislostní strom pro tytéž vstupní (anglické) věty.

Výsledky publikované v této práci nejsou vždy jen naše vlastní, mnohé vznikly při kolektivní práci na pražských závislostních korpusech. Některé části této práce již byly publikovány (zejména pravidla anotace elips na tektogramatické rovině v anotačním manuálu – Mikulová a kol., 2005, 390n.), zde však poprvé podáváme problematiku významové reprezentace elipsy (v pražských závislostních korpusech) uceleně. Způsob reprezentace elips v pražských závislostních korpusech obhajujeme teoretickými výklady, argumenty a příklady (ať už jde o obecné vymezení elipsy jakožto neúplnosti gramatické, tak o podrobný popis specifických eliptických konstrukcí). Vlastní pravidla reprezentace (obsažená v manuálu) pak komentujeme vzhledem k nastíněnému teoretickému pozadí (a případně navrhuje dílčí změny, ke kterým jsme teoretickou a materiálovou analýzou dospěli). Podrobně vypisujeme také pravidla propojení tektogramatické roviny s nižší rovinou analytickou (které je jedním z prostředků reprezentace elipsy). Tato pravidla nebyla nikde doposud kompletně popsána a jsou z velké části naším vlastním návrhem.

Cílem této práce je vymežit teoretickou podstatu elipsy, podat její nosnou klasifikaci a popsat její významovou reprezentaci v pražských závislostních korpusech. Tato problematika se však dotýká celé řady dalších otázek, na které však nejsme s to dát v rámci této práce vyčerpávající odpověď. V řadě případů proto často jen nastiňujeme možný směr uvažování a

³Též <http://www.cis.upenn.edu/~treebank/>.

odkazujeme na související práce, které se danou problematikou zabývají. Jsme si vědomi toho, že ne všechna tvrzení jsou dovedena do důsledků. Není možné u tak složitého a rozmanitého jevu, jakým elipsa bezesporu je, vyčerpat celou problematiku beze zbytku.

Část I

Elipsa a její vymezení

V prvních třech částech této práce zkoumáme fenomén elipsy teoreticky. V této první části popisujeme a komentujeme různé způsoby vymezení elipsy v bohemistické tradici (kap. 1). Postupně po zodpovězení různých otázek s problematikou elipsy spojených dospíváme k vlastnímu vymezení tohoto jazykového jevu a k stanovení základních definičních typů elipsy (kap. 2). Vyjadřujeme se k nejčastější klasifikaci elipsy na elipsu systémovou a textovou (kap. 3) a z hlediska vymezené teoretické podstaty elipsy přehodnocujeme jednotlivé vlastnosti eliptickým konstrukcím připisované (kap. 4). V poslední kapitole této části srovnáváme elipsu s jevy příbuznými (s větnými ekvivalenty, s parcelací, s apoziopézí apod.) a zvažujeme lingvistické důvody pro odlišování těchto jevů od elipsy (kap. 5).

Kapitola 1

Elipsa a její vymezení v bohemistické tradici

Pojem elipsy není v lingvistice vymezen zcela jednoznačně. Elipsa je obecně chápána jako věta obsahující nějaké prázdné místo, které nebylo lexikálně obsazeno. Například v příkladu (1):

(1) *Hanka navštívila Jiřinu. Petra Pavlínou.*

Druhá věta je eliptická, je v ní lexikálně neobsazená pozice predikátu (jako elipsa se označuje ono prázdné místo, ale často také celá věta s tímto prázdným místem).

V této základní představě se lingvisté zpravidla shodují. Rozděluje je však hned odpověď na otázku, na základě jakých kritérií je v konkrétní větě takové prázdné místo identifikováno, na základě čeho můžeme uvažovat o tom, že ve větě něco chybí. Různá odpověď na tuto otázku vede autory gramatik a syntaktických příruček jak k různým pojetím definice elipsy, tak k různě širokému spektru případů, které pod pojem elipsy zahrnují (problematické jsou zejména tzv. větné ekvivalenty).

Nejednotnost v chápání elipsy vychází zejména z různých teoretických východisek a z uplatňování různých metodologických přístupů. Tradiční syntax vymezuje elipsu v rámci věty, v rámci textové syntaxe je elipsa hodnocena jako jev textový a jsou vyzdvihovány její důsledky pro koherenci textu, zdůrazňuje se též její spjatost s aktuálním členěním. Jiné vymezení elipsy najdeme u lingvistů pracujících s větším počtem syntaktických rovin, zejména u těch, kteří rozvíjejí různé valenční teorie.

V následujících kapitolách tyto odlišné přístupy k elipse stručně charakterizujeme – pokusíme se postihnout základní principy předkládaných koncepcí a zejména pak ukázat na jejich problematická a sporná místa. Není však možné představit jednotlivé koncepce v celé jejich šíři, nepojednáváme zde proto vždy souhrnně o celé koncepci obsažené v jedné lingvistické práci, ale ze všech nám dostupných prací abstrahujeme několik základních přístupů k problematice elipsy, které popisujeme v rámci jednotlivých kapitol, a do příslušných koncepcí (lingvistických příruček) v rámci těchto kapitol odkazujeme.

1.1 Elipsa jako srovnání neúplné věty s odpovídající větou úplnou

Vymezení elipsy v tradiční syntaxi vychází z prostého faktu, že do určitých vět lze „něco“ doplnit. Na otázku, podle čeho lze nějakou větu hodnotit jako eliptickou, odpovídá tradiční syntax tak, že eliptickou větu je možné srovnat s odpovídající větou úplnou a na základě tohoto srovnání je možné v eliptické větě identifikovat prázdná, lexikálně neobsazená místa a případně je doplnit.

Tímto způsobem vymezuje elipsu například Šmilauer, elipsa neboli výpustka je v jeho skladbě definována jako „*nevyjádření takových slov a vět, které podle daného větného schématu očekáváme*“ (Šmilauer, 1969, 90). Podobnou definici najdeme i u Kopečného: „*Elipsa je nevyjádření (vynechání) slova nebo věty, jež bychom mohli nebo měli očekávat podle daných větných nebo vyšších konstrukčních schémat*“ (Kopečný, 1958, 63).

Problém těchto koncepcí elipsy založených na konfrontaci dvou konstrukcí – věty neúplné s konstrukcí úplnou – spočívá v nepřesném definování toho, co je míněno úplnou, neredukovanou konstrukcí, na jejímž základě se v konkrétní větě konstatuje elipsa. Autoři výše citovaných

definic nazývají tuto úplnou konstrukci jako „větné schéma“ či „vyšší konstrukční schéma“, ale nikde již přesně nespecifikují, co pod těmito schématy rozumí. Není zde řečeno, zda tato schémata představují konstrukci úplnou jen z hlediska formálního, nebo i z hlediska významového, či obsahového. Nedefinuje se, v jakém vztahu je úplná konstrukce ke konkrétní větě neúplné, zda úplná konstrukce musí být též realizovatelná v daném kontextu, či stačí-li, když bude možná jen hypoteticky. Nezodpovězení těchto otázek způsobuje, že kritéria pro určování eliptických vět (zejména pro stanovování počtu prázdných míst) jsou nezřetelná, a v důsledku toho není v těchto koncepcích příliš opodstatněné ani rozlišování mezi větami eliptickými a větnými ekvivalenty (v terminologii Kopečného a Šmilauera nazývanými jednočlenné věty neslovesné; k tomu viz i sekce 5.3).

1.2 Elipsa jako nevyjádření toho, co je dáno kontextem nebo situací

V novějších koncepcích, které se hlásí k textové syntaxi (Mluvnice češtiny III, 1987; Hrbáček, 1994; případně Ceplová, 2000) je elipsa vymezena pomocí textového a situačního kontextu.

I v těchto koncepcích je elipsa definována jako „*specifický způsob realizace syntaktické struktury, totiž jako neobsazení té její pozice, u které by se předpokládalo, že bude obsazena*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 663). Zejména v Mluvnici češtiny III jsou však precizněji stanoveny podmínky, za jakých je možné toto neobsazení pozice předpokládat: „*neobsazení pozice je umožněno kontextem nebo/a konsituací, podle nichž je možné neobsazenou pozici lexikálně jednoznačně nebo alespoň kategoriálně obsadit, aniž se změní výrazová stránka konstrukce*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 664). O elipse lze tedy mluvit tam, kde lze eliptickou větu porovnat s neeliptickou (úplnou) na základě kontextu, v němž je obsažen elidovaný výraz. Tímto kontextem, pozadím, na jehož základě je v nějaké konstrukci konstatována elipsa, se rozumí zejména předcházející nebo následující textový kontext. Klasickým příkladem takto vymezených elips jsou elipsy v paralelních koordinovaných konstrukcích (srov. příklad (2)) nebo elipsy v odpovědích na zjišťovací otázky (srov. příklad (3)).

(2) *Karlík přijel vlakem, jeho bratr autobusem.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(3) *Musíš už odejít?* *Musím.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 666)

Elipsa se tu třídí na kataforickou a anaforickou podle toho, ve které části textového kontextu se nachází antecedent elidované části, zda v kontextu předcházejícím (elipsa anaforická), nebo následujícím (elipsa kataforická). V těchto koncepcích pracujících s elipsou textovou je pak zdůrazňována zejména úloha elipsy pro koherenci textu, srov. například: „*Textová elipsa (...) poukazuje zpět do textu (kataforická elipsa není tak běžná) a stává se prostředkem jeho svázanosti. Neobsazenou pozici v syntaktické struktuře je možno z hlediska kontextu doplnit. Neúplná konstrukce je svázána s úplnou*“ (Hrbáček, 1994, 31).

Koncepce v Mluvnici češtiny III předpokládá vedle elipsy textové i elipsu danou situačním kontextem (elipsa situační, exoforická), podotýká se tu však, že „*oba typy elipsy nelze vždy jasně odlišit*“ (Mluvnice češtiny III, 1978, 663). Oba typy se proto spojují do jedné skupiny a v rozboru jednotlivých typů se pracuje především s příklady, ve kterých je elidovaná pozice jednoznačně doplnitelná na základě okolního textu. Jako situačně zakotvené věty hodnotí v této mluvnici pak i větné ekvivalenty, přičemž hranice mezi situační elipsou a větným ekvivalentem (který se zde za eliptickou konstrukci nepovažuje) není příliš zřetelná (při elipse musí být podle této mluvnice úplná konstrukce realizovatelná v daném kontextu bez (stylistických) příznaků).

Důsledkem takto vymezené elipsy (kdy elidované místo musí být možné jednoznačně doplnit) je malé spektrum případů hodnocených jako eliptických. Vedle konstrukcí eliptických pak existuje široké pole případů, které jsou co do struktury též více méně neúplné, které však úzkému vymezení elipsy neodpovídají, a je tedy třeba hodnotit je jinak (jako větné ekvivalenty, jako brachylogické vyjadřování). Takovými případy jsou zejména konstrukce, ve kterých jsou očividná prázdná, neobsazená místa, ale v kontextu není vyjádřen jejich antecedent ani postcedent (srov. příklad (4), který je v Mluvnici češtiny III hodnocen jako větný ekvivalent).

(4) *Zpáteční do Berouna!* (Mluvnice češtiny III, 1987, 439)

S elipsou textovou a situační pracují i v příručce *Čeština – řeč a jazyk*: „*Elipsa (výпустka) je nevyjádření částí věty, které jsou podle modelové struktury částmi konstrukce dané věty a*

kteřé by bylo možno doplnit, neboť se vyrozumívají z kontextu, nebo ze situace“ (Čechová a kol., 1996, 261). I autoři této příručky však pracují s tzv. větnými ekvivalenty a též větnými fragmenty, které jsou mnohdy umožněny právě situačním kontextem, a hranice mezi oběma typy – větným ekvivalentem nebo fragmentem a situační elipsou – zde též není jednoznačně stanovena. Pro ilustraci poslouží dva příklady: jako příklad situační elipsy je v této příručce uvedena konstrukce (5) a jako příklad větného fragmentu je citována konstrukce (6).

(5) *Jednu černou.* (v kavárně) (Čechová a kol., 1996, 261)

(6) *Dvakrát černou kávu!* (Čechová a kol., 1996, 289)

Nejširší pojetí elipsy jako nevyjádření toho, co je dáno textovým kontextem nebo situací pak najdeme v Příručce mluvnické češtiny (1995). Situační elipsa je v této mluvnici vnímána velmi široce – lze říci, že všechny případy, ve kterých máme před sebou větu nějakým způsobem neúplnou, hodnotí v této mluvnici jako věty eliptické. Tam, kde nelze prázdné místo doplnit na základě textového kontextu, je elipsa vysvětlována situačními vztahy. U takto široce chápané elipsy, kdy je za elipsu považována v podstatě každá konstrukce, ve které „něco chybí“, odpadá problém vyhraňování eliptických vět vůči jiným neúplným konstrukcím. Z eliptických konstrukcí nejsou v této mluvnici vyčleňovány větné ekvivalenty ani brachylogické vyjadřování. Tyto případy, jinde z eliptických vět vylučované, jsou tu hodnoceny jako případy elipsy situační. I tzv. případy parcelace (ve většině syntaktických příruček od případů elipsy odlišované) považují autoři této mluvnice za eliptické věty (viz i sekce 5.4).

Pro jednoznačnou identifikaci elipsy je však nutné mít jasně vymezené to, co je chápáno jako neobsazená pozice, prázdné místo, tedy kdy lze konkrétní větu považovat za neúplnou. Vymezení jako „na základě syntaktického systému“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 664), „podle modelové struktury“ (Čechová a kol., 1996, 261) jsou příliš obecná a nemohou stačit.¹ V Mluvnici češtiny III je absence tohoto explicitního vymezení částečně dána výčtem případů, ve kterých k elipse dochází. Výčty případů najdeme ovšem i v ostatních zmiňovaných příručkách, pouze v Mluvnici češtiny III jsou však tyto případy popsány tak, že podle nich lze neobsazenou pozici definovat.²

Pokud není prázdná pozice jasně definována, je sice možné podle výše uvedených definic například ve větě (7) konstatovat elipsu, ale už nelze určit její rozsah, tedy, kolik pozic je v druhé klauzi souřadného souvětí neobsazených (zda jen pozice slovesa *mít*, nebo i jeho závislá část *k dispozici*, případně i pozice volného časového určení *v roce 1989*).

(7) *V roce 1989 jsme měli k dispozici tři modely a Mazda například osm.* (PDT 2.0)

Je-li elipsa chápána i situačně a není-li jednoznačně definováno, co je prázdná pozice, můžeme pak v různých větách uvažovat o elipsách nejrůznějších doplnění daných situačním kontextem.

1.3 Elipsa jako nerealizování valenční pozice predikátu

K elipse se vyjadřují i autoři valenčních teorií, například v publikaci Větné vzorce v češtině (Daneš – Hlavsa a kol., 1981). O valenční teorii se opírají i v Mluvnici češtiny III (1987). Dobře definované valenční vlastnosti predikátů, zachycované obvykle nějakými abstraktními zápisy (například větnými vzorci u Daneše a Hlavsy), představují pozadí, které umožňuje zjistit, zda se v dané konkrétní větě realizují všechny pozice vyžadované příslušným predikátem. Neúplná realizace příslušného větného vzorce se tak stává poměrně spolehlivým kritériem eliptičnosti vět.

Nicméně i koncepce založené na valenčních teoriích narážejí při definování eliptičnosti vět na některé obtíže (srov. i Sedláček, 1988). Čistě valenční hledisko nestačí tam, kde v konkrétní větě

¹Tato vymezení nemohou stačit, zejména pokud potřebujeme definovat elipsu pro potřeby významové reprezentace vět v korpusu.

²K případům elipsy Mluvnice češtiny III řadí: elipsu části syntaktického členu, elipsu dominujícího syntaktického členu, elipsu obligatorního dominovaného členu, elipsu dominovaného potenciálního členu. Srov. tento výčet případů například s výčtem uvedeným v příručce Čeština – řeč a jazyk (Čechová a kol., 1996), který jako definici neobsazené pozice nelze použít: elipsa části větného členu, elipsa celého větného členu, elipsa členu vyjádřeného vedlejší větou, elipsa více než jednoho členu.

není přítomen predikát (se svým valenčním potenciálem). Ani valenční teorie tudíž spolehlivě neřeší problém elipsy v situačně zakotvených větách, větných ekvivalentech, jako jsou příklady (8) a (9)).

(8) *Vodu!* (Daneš – Hlavsa a kol., 1981, 62)

(9) *Vchod do sálu.* (Daneš – Hlavsa a kol., 1981, 63)

Autoři Větných vzorců v češtině konstatují, že u těchto konstrukcí nejde o elipsu, že tyto konstrukce mají nejspíš svůj vlastní větný vzorec, který obsahuje pouze jméno v příslušném pádě: „*Chápeme totiž pojem „větný vzorec“ v tom smyslu, že jde o strukturu, jejíž konstitutivní elementy jsou vzájemně těsně spjaty a podmíněny, to znamená, že pokud některé z nich nejsou ve výpovědi realizovány, jsou přesto ve struktuře, kterou považujeme za výchozí, potenciálně stále přítomny a že jsou realizovanými členy i co do morfologické utvářenosti jednoznačně determinovány, předurčeny. To však o realizovaném Vodu! neplatí. Může ukazovat stejně ke struktuře (Snom)-VF-Sacc (Potřebuji/chci vodu!) jako ke struktuře s Sdat (Dejte mi vodu.)“ (Daneš – Hlavsa a kol., 1981, 62).*

Valenční pohled nám nedovolí konstatovat ani elipsy řídicích substantiv k adjektivům (zejména v nevalenčních pozicích, například elipsu substantiva *poschodí* v příkladu (10)), pomocí valenčních kritérií též nepokryjeme elipsy typu (11).

(10) *Z druhého poschodí se dostal do prvního.* (Čechová a kol., 1996, 261)

(11) *Před i po schůzi jsem četl detektivku.* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 573)

Je tedy zřejmé, že nechceme-li za eliptické považovat jen takové věty, ve kterých se nerealizuje nějaká valenční pozice, valenční hledisko pro definování prázdné pozice nestačí a je třeba jej doplnit o hlediska další.

1.4 Elipsa jako jev aktuálního členění

Při vymezování elipsy bývá též konstatována důležitost aktuálního členění. Činí tak například ve Skladbě spisovné češtiny: „*Eliptická (neúplná) výpověď vzniká vypuštěním některých částí výpovědi úplně. O vynechání té nebo oné části výpovědi nerozhoduje její členská funkce (podmět, předmět. . .), nýbrž v podstatě to, zda jde o složku základovou, nebo jádrovou*“ (Grepl – Karlík, 1989, 340). V eliptické větě se podle autorů této koncepce vynechávají zpravidla ty části, které by tvořily část tematickou. S aktuálním členěním je elipsa spojována i v Příruční mluvnici češtiny (1995, 697) a u Čechové a kol. (1996, 245). Podobně Ceplová (2000, 37) ukázala, že neplatí zcela tvrzení, že při elipse se vypouští to, co by se opakovalo, nýbrž se vypouštějí členy známé, kontextově zapojené (tj. prvky tematické složky věty). Členy postavené v rématu elidovat nelze. Ceplová však také ukázala, že statut nějakého výrazu z hlediska aktuálního členění není jediným rozhodujícím faktorem pro určení, zda daný výraz je, nebo není možné elidovat.

Jak ukážeme dále (zejména v sekci 2.6), i pro naše pojetí elipsy má hledisko aktuálního členění při vymezování eliptických vět podstatný význam, nicméně pouze s aktuálním členěním v definici elipsy nevystačíme. Nerealizování tematické části v druhé klauzi v příkladu (12) poukazuje k tomu, že věta nemusí být celistvá, jen pomocí aktuálního členění však již nelze stanovit, kolik a které prázdné pozice věta obsahuje.

(12) *Petr snědl pět švestkových knedlíků a Pavel také pět.* (Ceplová, 2000, 37)

1.5 Popření fenoménu elipsy u Grochowského

Z různých vymezení pojmu elipsy vyniká zejména ojedinělé stanovisko, které zastával v některých svých pracích polský lingvista Maciej Grochowski.³ Ve svém článku nazvaném *Czy zjawisko elipsy istnieje?* (Grochowski, 1978) odpovídá na titulní otázku negativně a fenomén elipsy tak popírá. Neexistenci elipsy obhajuje dvěma argumenty.

³Názory polského lingvisty Grochowského zde představujeme právě pro jejich ojedinělost a originalnost, přestože do kapitoly s názvem *Elipsa a její vymezení v bohemistické tradici* tak docela nepatří.

Autor se kriticky staví zejména k těm pojetím, která neúplnou eliptickou větu vymezují na základě srovnání s konstrukcí úplnou (srov. zde v sekci 1.1). Grochowski konstatuje, že určité texty charakterizované jako eliptické nemohou mít neeliptické paralely. Doplněná verze je podle Grochowského vždy druhotná, příznaková, až nepřirozená a nevhodná. Proti tomuto tvrzení je však možné postavit takovou koncepci elipsy, ve které nebude pro hodnocení eliptických konstrukcí rozhodující, zda úplná paralela k eliptické větě je v konkrétním kontextu vhodná, nebo zda je vůbec možná. Viděli jsme výše (v sekci 1.3), že například větné vzorce ve valenční teorii Daneše a Hlavsy (Daneš – Hlavsa a kol., 1981), na jejichž základě je možné nějakou větu hodnotit jako eliptickou, existují jen v abstraktní rovině.

Druhý Grochowského argument naráží na fakt, že eliptické texty mají vždy určitou informační hodnotu, a proto je nevhodné tvrdit o nich, že jsou nekompletní, neúplné. Grochowského vedl tento pohled až k úplnému odmítnutí fenoménu zvaného elipsa a své úvahy tímto směrem autor uzavřel konstatováním, že v lingvistickém popisu (v jeho případě v generativní gramatice) se lze obejít bez pojmu elipsy a operace elidování (Grochowski, 1976).

V kapitole 2 ukážeme, že u elipsy se podle našeho názoru nemůže jednat o neúplnost informační, sdělnou či obsahovou, ale o neúplnost z hlediska gramatického systému jazyka. Poukážeme také na to, že právě nerespektování tohoto rozdílu a hodnocení potenciálních eliptických vět z hlediska úplnosti sdělované informace vede k neodůvodněnému vylučování některých vět z okruhu vět eliptických a naopak k zařazování některých vět bez elipsy k větám s elipsou.

1.6 Místo elipsy v lingvistickém popisu

Zařazení elipsy do té které oblasti syntaktického popisu úzce souvisí s tím, jak je elipsa v daném lingvistickém popisu definována. U Šmilauera (1969) a Kopečného (1958) je popis elipsy zahrnován do kapitol, ve kterých se pojednává o odchylkách od pravidelné syntaktické stavby. V souvislosti s chápáním elipsy jako jevu textové syntaxe se pak o elipse hovoří jako o modifikaci výpovědní a pojednává se o ní v kapitolách věnovaných textové syntaxi. Ti autoři, kteří více zdůrazňují funkci elipsy jakožto prostředku koherence textu, pojednávají o problematice elipsy v rámci textové syntaxe v kapitolách věnovaných koherenci (Příruční mluvnice češtiny, 1995; Hrbáček, 1994), autoři, kteří zase více vyzdvihují úlohu aktuálního členění pro vznik elipsy, zařazují kapitolu o elipse (i) do oddílu o aktuálním členění (Čechová a kol., 1996). Zařazení elipsy do textové syntaxe zdůvodnil i Hausenblas (1979) a v rámci textové syntaxe zahrnul elipsu mezi tzv. textové modifikace základních typů syntaktických konstrukcí (podobně je elipsa zařazena v Mluvnici češtiny III, 1987).

Mimo syntaktický popis jazyka pak najdeme pojednání o elipse též v příručkách věnovaných stylistice a nově zejména v publikacích zabývajících se mluveným jazykem a komunikací vůbec.

Zdeněk Hlavsa (1981) podotýká, že speciální, obecná kapitola o elipse je v lingvistickém popisu nezbytná vzhledem k tomu, že elipsa se v rámci tohoto popisu zmiňuje v souvislosti s mnoha dílčími jazykovými jevy (s koordinací, s aktuálním členěním, s textovým odkazováním) a též vzhledem k tomu, že „*ellipsis operates in a very similar way on various levels of language, due to the same motivations*“ (Hlavsa, 1981, 128). S tímto konstatováním souhlasíme, zejména proto, že jak ukážeme dále, nechápeme elipsu jen jako jev syntaktický a textový, ale i jako jev, který patří i na nižší roviny jazykového systému.

Kapitola 2

Elipsa jako neúplnost gramatická

Domníváme se, že jednou z nejdůležitějších otázek, kterou je třeba si při vymezování elipsy položit, je otázka, na základě čeho vůbec uvažujeme o tom, že v nějaké větě „něco“ chybí. Značnou nejasnost při hodnocení vět z hlediska jejich eliptičnosti totiž způsobuje především to, že ne/úplnost věty se hodnotí jednou z hlediska gramatického, jindy z hlediska obsahového, komunikačního či ještě jiného. Tato různá hlediska se často střídají i v rámci jediné koncepce.

Ve většině výše citovaných definic elipsy je zdůrazněn moment nenaplněného očekávání. Někdo očekává lexikální realizování určité pozice a toto jeho očekávání není naplněno. V žádné z definic však není explicitně uvedeno, kdo je tímto očekávajícím subjektem, z jakého hlediska je konkrétní věta rozpoznána jako eliptická. Je tímto subjektem mluvčí, příjemce nebo lingvista? Je eliptická věta neúplná z hlediska gramatického (lingvista) nebo z hlediska sdělované informace (mluvčí a příjemce)?

Tyto otázky si ve svém článku pokládá Hlavsa (1981) a přesvědčivě zdůvodňuje, že subjektem, který v konkrétních větách analyzuje elipsu, může být jediné lingvista. Elipsu nelze definovat na základě toho, zda nějakou větu jako elipsu pocituje nebo nepocituje mluvčí či příjemce. Ze strany mluvčího i příjemce (z hlediska sdělované informace) není v komunikačním procesu v konkrétních větách žádná elipsa pocitována.¹ Mluvčí a příjemce pocítují jako neúplné jen takové věty, které postrádají nějakou informaci, tj. které jsou neúplné z hlediska sdělované informace (obsahové, informační hledisko). Gramaticky neúplné věty (jako v příkladech (13) a (14)) neztrácejí pro účastníky komunikace sdělnou hodnotu.

(13) *Pořádek dá mnoho práce, ale nepořádek ještě více.* (Šmilauer, 1969, 90)

(14) *Račte dále.* (Šmilauer, 1969, 90)

Hlavsa zdůrazňuje, že hodnocení věty z hlediska její úplnosti nelze přenášet z roviny gramatické do roviny obsahové a úplnost věty nelze hodnotit z hlediska účastníků komunikačního procesu. Ve své definici elipsy explicitně vyjadřuje, že elipsa je záležitostí lingvistické analýzy: „*it is possible to consider ellipsis in any position of surface representation of sentence pattern which is vacant but which is – according to the theory – expected to be filled*“ (Hlavsa, 1981, 121).

Respektování či nerespektování rozdílu mezi kompletností věty z hlediska gramatického a její kompletností z hlediska sdělované informace vede při hodnocení konkrétních případů elipsy k podstatným odlišnostem mezi jednotlivými lingvisty (též i k nedůslednosti v rámci jednotlivých koncepcí). Například u Kopečného (1958) sledujeme, jak autor hodnotí jednotlivé případy více z hlediska „pocitů“ příjemce v komunikačním procesu než z hlediska „vyšších konstrukčních schémat“ avizovaných v definici elipsy. Šmilauer (1969) naproti tomu vychází spíše ze svých „větných schémat“ a jednotlivé případy posuzuje více z hlediska teorie. Nicméně i on má potřebu vyrovnávat se s „pocit“ příjemce (srov. například hodnocení vět s vynechaným podmětem u těchto autorů: Kopečný tyto případy za elipsu v pravém smyslu slova nepovažuje, Šmilauer je naopak jako elipsu hodnotí: „*Tak se za elipsu zpravidla necítí a nepovažuje vynechání podmětu patrného ze souvislosti*“ (Kopečný, 1958, 64); „*V některých případech (při nevyjádření podmětu) elipsu necítíme a často se o elipse v takových případech nemluví. Je zde ovšem rozdíl mezi větným schématem a skutečnou větou*“ (Šmilauer, 1969, 91)).

¹Tento fakt dovedl polského lingvistu Macieje Grochowskeho (1976) až k popření existence elipsy; srov. 1.5.

Základní charakteristikou elipsy tedy je, že u elipsy nejde o neúplnost z hlediska sdělované informace, o neúplnost obsahovou, nýbrž že elipsa je neúplnost z hlediska gramatického systému jazyka.² Z hlediska příjemce a mluvčího se elidované věty jako neúplné nepocítují. Zde také spatřujeme zásadní důležitost aktuálního členění pro definování elipsy. Elidovat lze jen členy známé, kontextově zapojené, elidováním těchto členů se totiž neztrácí informační hodnota vět. Tam, kde ve větě chybí rematická složka, je věta z informačního hlediska neúplná a tyto věty je třeba od vět eliptických odlišit (srov. i v 2.6). Elipsa je neúplnost gramatická při zachování sdělné hodnoty dané větou. Netvrdíme, že nelze zkoumat věty z hlediska jejich informační a obsahové úplnosti, zda mají pro účastníky komunikačního procesu nějaký smysl. V této práci však chceme ukázat, pro které typy vypouštění lze najít oporu v gramatickém systému jazyka a pro které nikoli, které jsou již za hranicemi systému jazyka a náleží rovinám vyšším (například právě rovině obsahové).

2.1 Gramatická reprezentace věty

Analýzou různých koncepcí elipsy jsme dospěli k závěru, že abychom mohli jednoznačně identifikovat elipsu, je potřeba stanovit jasná kritéria pro určování prázdných pozic ve větě, a konstatovali jsme, že tato kritéria je třeba hledat v gramatickém systému jazyka, neboť elipsa znamená při zachování sdělné hodnoty věty neúplnost „pouze“ gramatickou. Definování elipsy se tak přesouvá k potřebě jasně definovat abstraktní „větné schéma“ (pojem V. Šmilauera, 1969, 90; srov. i v sekci 1.1). Čím přesněji a jednoznačněji určíme, jaká teoretická reprezentace té které větě náleží, tím přesněji a jednoznačněji budeme s to řešit v konkrétní větě problematiku elipsy. Shledáváme tedy jako velmi výhodné (zásadní) odlišování vlastní věty (povrchové realizace věty) na straně jedné a nějakého teoretického gramatického modelu, který lze této větě přiřadit, na straně druhé.

Chápeme-li elipsu jako neúplnost gramatickou a gramatiku jako teoretický lingvistický popis, který usiluje o popis jazykového významu, chceme pro každou větu stanovit její odpovídající významovou reprezentaci. Náš pohled na popis jazyka vychází z funkčního generativního popisu.³ Základní charakteristikou funkčního generativního popisu je stratifikační přístup k popisu jazyka a závislostní pojetí větné stavby (založené na teorii valence). Každá z rovin jazykového systému je ve funkčním generativním popisu chápána jako množina zápisů vět. Každá rovina má svou vlastní syntax (různé elementární jednotky, které se skládají v jednotky komplexní; srov. Sgall, 1967, 49n.). Nejvyšší rovina odpovídá významovému plánu jazyka, nejnižší plánu výrazovému (povrchové podobě věty). Jednotky sousedních rovin jsou ve vzájemném vztahu formy a funkce – ve vztahu reprezentace (tj. jednotka vyšší roviny je funkcí jednotky nižší roviny, jednotka nižší roviny je její formou).⁴

Pro každou konkrétní povrchovou podobu věty budeme tedy chtít znát její odpovídající teoretické zápisy na jednotlivých rovinách jazykového systému až po konečnou významovou reprezentaci dané věty. Elipsu pak jednoznačně a spolehlivě vymezíme na základě vztahu mezi konkrétní povrchovou podobou věty a jejím zápisem na jednotlivých rovinách jazykového systému. Elipsa jako prázdné, neobsazené místo je jevem, který identifikujeme v nějaké konkrétní větě, a znamená nerealizování takové pozice, která je z hlediska zápisu této věty na té které gramatické rovině nezbytná.

V teorii funkčního generativního popisu byly navrženy následující roviny jazykového systému (Sgall, 1967, 55n.):

²Chápeme zde gramatiku, popis gramatického systému jazyka jako teoretický lingvistický popis, jehož zájem končí u popisu jazykového významu. Od jazykového významu je odlišován (ontologický) obsah a smysl. Obsah je odrazem skutečnosti ve vědomí, prostřednictvím formy se obsah transformuje do jazykového významu (srov. Dokulil – Daneš (1958, 232) a další názory formulované v rámci funkčního generativního popisu, z něhož zde vycházíme: Sgall, 1976, Sgall – Panevová, 1976). Smysl přináleží ne větě jako jednotce jazykového systému, ale konkrétnímu výskytu věty: aby adresát pochopil smysl sdělení, musí kromě významů jazykových jednotek „dešifrovat“ také referenční informaci jednotlivých výrazů, tj. k čemu odkazují. Smysl je jazykový význam obohacený o konkretizovanou referenci (Sgall, 1994 a 1995). Hovoříme-li zde o kompletnosti věty z hlediska obsahového, máme na mysli jak obsah, tak smysl: konkrétní věta je úplná z hlediska sdělované informace a pro adresáta má v konkrétní komunikaci jasný smysl (a to i v případě, že je eliptická).

³Funkční generativní popis byl též základem pravidel tektogramatické anotace pražských závislostních korpusů (Mikulová a kol., 2005), ze kterých dále v textu také vycházíme a často do nich odkazujeme.

⁴Ke vztahu reprezentace a hlavně k jeho složitějším případům, synonymii a homonymii, k případům tzv. asymetrického dualismu srov. Panevová, 1980, 87n.

- fonetická,
- morfonologická,
- morfologická,
- větněčlenská (povrchově syntaktická),
- tektogramatická (hloubkově syntaktická).

V novějších pracích (srov. Sgall, 1992) se vede polemika nad nutností mít v jazykovém systému rovinu povrchově syntaktickou, v této práci však zachováváme repertoár jazykových rovin v jeho neredukované podobě, pracujeme tedy i s rovinou povrchové větné stavby. Rovinu větněčlenskou (povrchově syntaktickou) označujeme v této teoretické části práce jako rovinu formálně-syntaktickou, o rovině tektogramatické zde hovoříme jako o rovině sémanticko-syntaktické.⁵ Při analýze eliptických konstrukcí se pokusíme odlišit typy elips, které jsou určovány jen formálně-syntaktickými kritérii, a typy elips, které vyplývají ze sémanticko-syntaktického popisu jazyka. Několik typů elips jsme identifikovali také na úrovni morfologického popisu jazyka. Pracujeme zde tedy se třemi rovinami – s rovinou morfologickou a s dvěma rovinami strukturními (formálně-syntaktickou a sémanticko-syntaktickou). Elipsy třídíme (na morfologické, formálně-syntaktické a sémanticko-syntaktické) podle roviny jazykového systému, na kterou jsme prázdné místo umístili (a na které předpokládáme, že by mělo být při anotaci v korpusu zachyceno).⁶

Identifikace elipsy (zjednodušeně řečeno) na jednotlivých rovinách vychází z toho, že přítomnost některých morfémů, slov a větných členů v povrchové podobě věty vyžaduje (z hlediska gramatického systému jazyka) přítomnost jiných morfémů, slov nebo větných členů. Nejsou-li v povrchové podobě věty tyto gramaticky definované pozice lexikálně realizovány, hovoříme o elipse. Otázka, z jaké příčiny v konkrétní větě k elipse došlo (textové vztahy, situační zakotvenost věty aj.), je z tohoto hlediska až druhotná (a v této práci se jí nezabýváme).

Problematika popisu věty na jednotlivých rovinách jazykového systému pochopitelně přesahuje možnosti této práce. Zdůrazňujeme proto, že pro jednotlivé roviny jen nastiňujeme směr uvažování. Z celé problematiky, kterou popis věty na jednotlivých úrovních jazykového systému zahrnuje, vybíráme jen ty části, které jsou důležité z hlediska popisu elipsy.

Pro jednotlivé typy elips, které v následujících sekcích vymezujeme, uvádíme v tabulkách vždy několik autentických příkladů vyhledaných v Pražském závislostním korpusu 2.0 (Hajič et al., 2006).⁷ Prázdné místo (o které nám vzhledem k vymezenému typu jde) je v každém příkladu naznačeno symbolem Δ .⁸

⁵V pražských závislostních korpusech jsou syntaktické roviny označovány jako rovina analytická a rovina tektogramatická. Tyto názvy budeme také v části IV užívat. Různé dvojice názvů pro syntaktické roviny (v teoretické a praktické části) užíváme proto, že vlastní anotační roviny v pražských závislostních korpusech ne vždy odpovídají teoretickým závěrům, které v této části předkládáme.

⁶Analýza jednotlivých (potenciálních) eliptických vět ukázala, že většina případů elips je povahy syntaktické. Elipsu lze ve většině případů rozpoznat až na základě celé větné struktury, nikoli jen z jednotlivých slov nebo tvarů slov (tj. na nižších rovinách jazykového systému). Domníváme se, že i typy elips, které jsme analyzovali na morfologické rovině jazykového systému (viz dále 2.2), lze oprávněně řešit až na rovině syntaktické. Musíme také konstatovat, že oddělení morfologických, formálně-syntaktických a sémanticko-syntaktických jevů vidíme v řadě případů jako velice problematické; v některých typech (zejména syntaktických elips) jsou jednotlivá (formální i sémantická) kritéria přítomna najednou. Také z tohoto důvodu považujeme za obhajitelné, že v pražských závislostních korpusech jsou všechny typy elips (morfologické, formálně-syntaktické, sémanticko-syntaktické) anotovány až na nejvyšší tektogramatické rovině.

⁷Příklady jsme primárně vyhledávali v korpusu PDT 2.0 (Hajič et al., 2006; nebo <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>). Pokud jsme v tomto korpusu příklady na daný typ elipsy nenašli nebo pokud vyhledané příklady nebyly dostatečně ilustrativní, využili jsme i další pražské závislostní korpusy s českými daty manuálně anotovanými na tektogramatické rovině, které však zatím nebyly publikovány: Pražský česko-anglický závislostní korpus (PCEDT) a Pražský závislostní korpus mluvené češtiny (PDTSC; <http://ufal.mff.cuni.cz/pdts1/cz/>). Výjimečně jsme dohledali některé příklady i v Českém národním korpusu (ČNK; <http://ucnk.ff.cuni.cz>). U příkladů, které nejsou z korpusu PDT 2.0, je za příkladem uvedena zkratka korpusu.

⁸V uvedených příkladech je často více elips, symbolem Δ je naznačena jen právě popisovaná elipsa, jiné elipsy označeny nejsou.

2.2 Neúplnost morfologická

Morfologickou rovinu jazykového systému chápeme (zjednodušeně) jako nestrukturní, lineární rovinu morfémů (nad rovinou morfonologickou), na které se jednotlivé morfémy skládají v celá slova.⁹

Morfologická rovina popisuje, které morfémy jsou jenom částmi slov, a které tudíž nepředstavují celé slovo, slovní tvar. V odpovídajícím teoretickém zápisu věty na morfologické rovině by každé slovo mělo být doplněné do své plné lexikální podoby. Na morfologické rovině proto definujeme elipsu části slova. Například v příkladech (15) a (16) můžeme konstatovat elipsu druhé části složeného adjektiva.

(15) *dvou- až čtyřmístný letoun* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 574)

(16) *dvou- až čtyřpokojoiný byt* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 574)

Elipsa části slova (slovní elipsa) je taková elipsa, kdy je elidována kořenová (plnovýznamová) část slova k vyjádření předponě, příponě, koncovce nebo k části kompozita. Zvláštním případem slovních elips je elipsa formantu *se* a *si* u reflexiv tantum, často v případech tzv. haplogogie, kdy se v povrchové podobě věty běžně vyjadřuje pro dvě a více reflexivních slov jen jeden tento formant.¹⁰

Jednotlivé typy slovních elips s autentickými příklady z korpusů jsou v tab. 2.1.

Elipsa konce slova k prefixu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Pochybnost, tak nazval Václav Bartuška příběh léčitele, který se odehrává v době před- Δ i polistopadové.</i> (ČNK) • <i>To však už předznamenáváme aféry, které nás v před- Δ i povolebním období čekají.</i> (ČNK)
Elipsa začátku slova ke koncovce
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Typické Glassovo dílo je nejen s otevřeným koncem, je také často mnohознаčné, pokud jde o kontext(Δy).</i> (PCEDT)
Elipsa části kompozita
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Bojovníci Ittiháde islámí podporovaní arabskými extremisty a Íránem financovaná šíitská Hezbe vahadat ostřelovali své pozice v tří- Δ až čtyřminutových intervalech.</i> • <i>Většina tohoto čtyř- Δ až pětisetisícového etnika žije v nepředstavitelné chudobě, ve společenské a často i ve fyzické izolaci, především v několika chátrajících budapeštských obvodech a ve východních župách Maďarska.</i> • <i>Lidé z malých podniků končí s placením pojistného ve výši dvoj- Δ až trojnásobku nákladů na jednu nemoc.</i> (PCEDT)
Elipsa „se/si“ u reflexivních slov
<ul style="list-style-type: none"> • <i>A o tom se nám s Ruskem dohodnout nedaří Δ.</i> • <i>Druhovost a náročnost zakázek se stále mění a zvyšuje Δ.</i> • <i>Ženili se a vdávali Δ převážně mezi sebou.</i> • <i>Pro nedostatek financí se novou dominantu města nepodařilo dobudovat. A ani nikdy nepodaří Δ, soudí místní občané.</i>

Tabulka 2.1: Slovní elipsy

⁹Ve funkčním generativním popisu se za elementární jednotky morfologické roviny považují tzv. sémata, která se rozdělují na sémata lexikální (třídí se dále podle slovních druhů), sémata gramatická (předložky, spojky, pády, čísla, rody, osoby, časy, způsoby). Komplexní jednotky morfologické roviny jsou morfémy (lexikální, deklinační, konjugační) a formémy (lexikální, pádové, spojkové aj.) jakožto kombinace sémata různých druhů (srov. Sgall, 1967, 73n.).

¹⁰Mezi slovní elipsy (na rovinu morfologickou) patří podle našeho názoru jistě případy povrchového vypuštění formantu *se*, *si* u reflexiv tantum (*Smál ses? Smál*). Při nevyjádření formantu *se*, *si* u odvozených reflexivních, recipročních (a jiných) slov by bylo možné uvažovat i o neúplnosti větněčlenské (viz dále 2.3.1). Zde pro jednoduchost zařazujeme všechny tyto případy mezi neúplnost slovní.

2.3 Neúplnost formálně-syntaktická

Formálně-syntaktický popis věty (ve funkčním generativním popisu) vymezuje, která slova tvoří dohromady jednu formální jednotku větné struktury (jeden větný člen), a popisuje, jakým způsobem jsou tyto jednotky uspořádány ve větě, tj. určuje, které z těchto jednotek jsou závislé a které řídicí (nezávislé). Na základě formálního vymezení větných členů můžeme definovat elipsu části větného členu (viz 2.3.1). Na základě vymezení závislých a nezávislých větných členů můžeme definovat elipsu jednotky řídicí (viz 2.3.2).

2.3.1 Neúplnost větněčlenská

Jako základní jednotky formálně-syntaktické struktury věty se většinou vymezují tzv. větné členy. I zde pracujeme na formálně-syntaktické rovině s tímto tradičním termínem.¹¹ Vymezení větného členu zahrnuje (z hlediska elipsy) problematiku pomocných a funkčních slov. Pomocné tvary slovesa *být* (u složených slovesných tvarů) a funkční slova (jako předložky a podřadicí spojky) tvoří spolu se slovy autosémantickými (s těmi, ke kterým patří) dohromady jeden větný člen.

U složených tvarů slovesných můžeme definovat elipsu pomocného slovesa k slovesu plnovýznamovému (příklad (17)) a elipsu plnovýznamového slovesa k slovesu pomocnému (příklad (18)).

Jako jeden větný člen chápeme též spojení předložky nebo podřadicí spojky se svým slovem plnovýznamovým. Samostatné funkční slovo (předložka nebo spojka) ukazuje na elipsu slova plnovýznamového. Ve větě (19) vidíme elipsu substantiva k předložce, ve větě (20) elipsu závislého predikátu, kterou signalizuje (mimo jiné) i vyjádřená podřadicí spojka. V koordinačních strukturách pak dochází i k elipsám funkčních slov (v příkladu (21) je textová elipsa předložky *v*, v příkladu (22) je elidována podřadicí spojka *že*).

(17) *(Šel by Karel s námi?) Šel.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(18) *(Bude pršet?) Bude.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(19) *Pavel se postavil před Marii, Petr za.* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 573)

(20) *Snila jsem, že... ve své podprsence od firmy Maidenform.* (PCEDT)

(21) *v Brně a Pardubicích*

(22) *Řekl, že přijde a zůstane do druhého dne.*

Mezi funkční slova patří vedle předložek a spojek podřadicích i spojky souřadicí, které spojují větné členy do vztahu koordinace nebo apozice. Přítomnost souřadicí spojky v povrchové podobě věty ukazuje na přítomnost (ve formálně-syntaktické reprezentaci) minimálně dvou větných členů spojených touto spojkou. V příkladu (23) tedy vidíme elipsu druhého koordinovaného členu.¹² Bylo by jistě možné uvažovat (analogicky podle elipsy předložky v příkladu (21)) například v příkladu (24) i o elipse souřadicí spojky *a* mezi prvním a druhým souřadně spojeným členem (například podle možného vyjádření *Koupil chleba a máslo a rohlíky.*), ale tímto způsobem neuvažujeme. Chápeme souřadicí spojky jako prostředky pro vyjádření vztahu koordinace a apozice, přičemž tento vztah může mít více argumentů lexikální (autosémantické) povahy.¹³

(23) *Běž, nebo...*

(24) *Koupil chleba, máslo a rohlíky.*

¹¹Ve funkčním generativním popisu se za elementární jednotky roviny povrchové syntaxe považují tzv. tagmémy. Sgall (1967, 54n. a 74) rozlišuje tři druhy tagmémů: sémémy (lexikální jednotky), sufixy („jednotky morfologického názvosloví“, například nástroj jako funkce formému *s+7*) a větné členy (jako vztahy).

¹²Jedná se zde o elipsu formálně-syntaktickou, danou „morfosyntaktickými“ vlastnostmi slovních druhů, na jejichž základě můžeme částečně rekonstruovat strukturu nedokončené věty. V 5.5 pak ukážeme, že tyto případy však z hlediska aktuálního členění nejsou elipsou v pravém slova smyslu, neboť je zde většinou vypuštěna rematická část věty.

¹³Srovnej k tomu pojetí afunů a funktořů ve funkčním generativním popisu (například Sgall, 1967, 74).

Větněčlenská elipsa zahrnuje tedy elipsy tří typů: a) elipsa části složeného slovesného tvaru (elipsa pomocného slovesa *být* k slovesu plnovýznamovému, elipsa plnovýznamového slovesa k slovesu pomocnému), b) elipsa plnovýznamové nebo funkční části u spojení předložky se substantivem a podřadicí spojky se slovesem, c) elipsa druhého souřadně spojeného větného členu u spojek souřadících. Větněčlenské elipsy chápeme jako strukturální elipsy uvnitř větných členů (viz i dále v 2.3.2).¹⁴

Jednotlivé typy větněčlenských elips s autentickými příklady z korpusů jsou v tab. 2.2.

Elipsa pomocného slovesa <i>být</i> k slovesu plnovýznamovému
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Čeští vyjednavací se dostavili do vily Tugendhat s poměrně konzistentní představou maximálně decentralizované ČSFR, kde by se přesun důležitých pravomocí nezastavil na úrovni republik, ale pokračoval Δ až do regionů a obcí.</i> • <i>Americká pomoc parlamentu Δ ohrožena spekulacemi.</i> • <i>Cigarety v nákupní hodnotě asi 6 miliónů korun budou pravděpodobně dodatečně procleny, čímž se jejich prodejní cena zvýší asi o jeden milión korun, a Δ prodány v Praze a Bratislavě.</i> • <i>Zákony, které by snížily psychiatrickým léčebnám daně, nebo Δ umožnily vznik sociálních fondů dotujících jejich činnost, zatím nejsou.</i> • <i>S žádnou naší a zahraniční firmou jsme nepodepsali smlouvu a nedohadovali Δ se ani ústně.</i>
Elipsa plnovýznamového slovesa k pomocnému slovesu <i>být</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Všeobecně se však dnes už ví, že vyrobená voda u nás nebyla Δ a není fakticky spotřebována.</i> • <i>Pouze se zjistilo, že ne všechny krabice jsou zapečetěny tak, jak by měly být Δ.</i> • <i>Dobříšský zámek zatím pronajat nebyl a v dohledné době pravděpodobně ani nebude Δ, sdělil LN tajemník ministra Tigrida Pavel Lagner.</i> • <i>Kladou si otázku co by Δ kdyby, ale nedovedou si na ni poctivě odpovědět.</i>
Elipsa substantiva k předložce
<ul style="list-style-type: none"> • <i>V obdobích před Δ a po vysvědčení.</i> • <i>Oba trenéři kroutili po utkání hlavami nad rozdílnou hrou svých celků před Δ a po vyloučení Schindlera z Bohemians.</i> • <i>Maastricht podpořilo celkem 13 172 710 voličů, proti Δ bylo 12 632 816.</i> • <i>Hlasovali jsme a všichni byli pro Δ, říká útočník Pavel Janků.</i> • <i>Oldřich Uličný naproti tomu vidí nedůslednost v tom, že ve slovech blankvers a Mars se nepíše písmeno z jako v Δ kurz.</i>
Elipsa předložky k substantivu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Na příslušných místech v Praze, Δ Brně, Δ Ostravě, Δ Plzni a v Českých Budějovicích jsme si ověřili, že prakticky všechny podané návrhy na konkurz se týkají především malých, případně středně velkých soukromých firem.</i> • <i>Ze sazby 23 procent do nižší bylo dále vyňato ubytování a stravování při dětských rekreacích a Δ táborech.</i> • <i>Francie se také značně rozdělila podle generací: na mládež, která se evropského dobrodružství nebojí, a Δ generaci, která by, jak se patří, radši zůstala při starém.</i>

(Tabulka 2.2 pokračuje na další straně)

¹⁴Ke spojení předložky a substantiva srov. i v Mluvnici češtiny II (1986, 25 a 53n.),

(pokračování z předchozí strany)

Elipsa slovesa k podřadicímu spojovacímu výrazu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Nemálo z nich u nás čeká na svou příležitost řadu měsíců, aniž tuší, zda Δ a odkud přijde.</i> • <i>Hranice bývalého Západu se posouvají a zdá se, že Δ definitivně – na východní hranice České republiky.</i> • <i>Kněz si mohl už dopředu představit, jak to skončí; nevěděl jen kdy Δ.</i> • <i>Sníla jsem, že... Δ ve své podprsence od firmy Maidenform. (PCEDT)</i>
Elipsa podřadicího spojovacího výrazu u věty závislé
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Řeknu jim, že jsem starý, Δ mám sklerózu a Δ už si nic nepamatuju.</i> • <i>Korektory pracují zpravidla ve dvou režimech: buď v interaktivním, kdy uživatel nesrovnalosti vyhodnotí a Δ provede korekturu buďto sám, nebo s pomocí nápovědy.</i> • <i>Nechci ale hudbou vytvářet jakékoli hranice, protože moravský folklor je jedním z nejživějších na světě a Δ má společný kořen s folklorem bretonským, skotským nebo irským...</i>
Elipsa druhého souřadně spojeného větného členu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Vyrovnaný rozpočet ano, ale...</i> • <i>Asi jsou léčivé, ale... (PDTSC)</i> • <i>Nevím, jestli to neumím nebo... (PDTSC)</i>

Tabulka 2.2: Větněčlenské elipsy

2.3.2 Neúplnost strukturní

Formálně-syntaktická kritéria (společně se slovnědruhovými vlastnostmi) umožňují přiřadit větě její syntaktickou strukturu, určit větné členy závislé a řídicí. Každý větný člen je do větné struktury vždy nějak formálně-syntakticky zapojen.¹⁵ Konkrétní větný člen je do větné struktury zapojen buď tak, že jeho forma je předepsána rekcí (vazbou) řídicího slova (rekční pády substantiv a adjektiv, rekční předložkové fráze), nebo jeho forma předepsána není a pak se větný člen zapojuje do větné konstrukce adjunkčně svým tvarem (nerekční pády substantiva, nerekční předložkové fráze), svou slovnědruhovou charakteristikou (příslovce). U substantivních doplňení přistupuje k tomuto uspořádání ještě syntaktický vztah shody jakožto předepsaná forma shodná (tyto zde uvedené způsoby vyjadřování formální zapojenosti do větné struktury popisuje Hausenblas, 1958).

Formálně-syntaktické vztahy ve větě jsou založeny zejména na slovnědruhových vlastnostech slov, které do těchto vztahů vstupují.¹⁶ Propojenost vztahů syntaktických a slovnědruhových je patrná již při definování slovních druhů a větných členů: slovní druhy se definují pomocí kritérií syntaktických (vedle kritérií jiných, srov. Mluvnice češtiny II, 1986, 13; Čechová a kol., 1996, 70), pro určování větných členů je zase důležité (kromě jiného) jejich slovnědruhovému zařazení (srov. Hausenblas, 1958; Mluvnice češtiny III, 1987, 41).¹⁷

Formálně nejnezávislejším větným členem je substantivum v nominativu (v pozici subjektu). Substantivy pojmenováváme jednotlivé objekty reality okolo nás, které se nám jeví jako nezávisle existující. Člověk ovšem jevy skutečnosti nejen pojmenovává, ale též o nich něco vypovídá. K faktům označeným substantivy přiřazuje (a zároveň od nich odděluje) různé příznaky, které se ve větě vyjadřují dalšími slovními druhy: adjektivy, slovesy, příslovci (základové slovní

¹⁵Nesouhlasíme tedy například s členy formálně syntakticky nezapojenými, o nichž se píše v příručce *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol., 1996, 258n.), nebo se závěry Uličného o formální nezapojenosti příslovecných určení (Uličný, 1969).

¹⁶Našemu uvažování jsou tak velmi blízké Kořenského výklady o rovině morfosyntaxe (Kořenský, 1972, 9) nebo Mathesiovo pojetí morfologie, „*kteřá se neřadí vedle nauky o jazykovém pojmenování a nauky o jazykovém usouvztažnění, nýbrž jde jim oběma napříč*“ (Mathesius, 1947, 36).

¹⁷V následujících úvahách vycházíme zejména z klasifikace slovních druhů uvedené v Mluvnici češtiny II (1986, 11n.) a z Novočeské skladby Vladimíra Šmilaura (1969). Držíme se tedy tradičního pojetí struktury věty, přesto považujeme za důležité zde náš pohled na strukturu věty představit a vyjádřit se k některým sporným jevům, které mají vliv na určování elipsy.

druhy). Substantivy pojmenované objekty reality jsou uváděny v různé příčinné, časové a jiné vztahy. K tomu slouží další (nesamostatné) slovní druhy (předložky, spojky) a též gramatická kategorie pádu. Souhlasíme též s Kopečným (1958, 33), který píše, že dvě substantiva se uvádějí ve vzájemný vztah buď přímo – odlišným pádem druhého substantiva (*rána nožem*), pomocí předložky (*stolek na květiny*), nebo nepřímo – prostřednictvím slovesa a adjektiva.

Nenominativní pády substantiv signalizují závislost, pádem vyjadřuje substantivum svůj vztah (závislost) k jiným slovům ve větě. Pádový tvar substantiva rozlišuje jednotlivé funkce, které substantivum ve větě plní. Kategorie pádu je kategorie syntakticky vázaná, podmíněná syntaktickou funkcí substantiva v konkrétní větné struktuře.

Ze soustavy pádů substantiv je třeba z hlediska závislosti vyčlenit (vedle již zmíněného nominativu) též vokativ. Formální nezávislost nominativu souvisí s jeho pojmenovací funkcí. Vokativ je též pádem formálně nezávislým, stojí (na rozdíl od nominativu, který může být do větných vztahů zapojen) mimo větné vztahy a vokativní fráze představuje samostatnou větu. Substantivum v nominativu nebo vokativu je tedy formálně nezávislé a může tvořit samostatnou větu, substantivum v ostatních pádech signalizuje formální (i významovou) závislost a samostatně větu netvoří. Není-li v konkrétní větě přítomno řídicí slovo takového substantiva, konstatujeme elipsu (viz i dále v sekci 2.3.2.1).

Adverbia a adjektiva jakožto slovní druhy vyjadřující příznak odkazují ke slovnímu druhu, jehož příznak nesou. Nemohou tvořit samostatné věty, z formálně-syntaktického hlediska jde o členy závislé. Stojí-li tato slova ve větě samostatně, bez svých řídicích členů, máme před sebou větu eliptickou. V příkladech (25) a (26) konstatujeme elipsu řídicího substantiva k adjektivu, věta (27) je příkladem eliptické věty s elipsou řídicího slovesa k adverbiu.

(25) *Výsledky pozitivně ovlivnili turisté z Čech, kteří se dostali do kategorie zahraničních.* (Ceplová, 2000, 31)

(26) *Na dovolenou odjízďm desátého.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(27) *(Mohl sis dát přece taky kafe?) Tady?* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

Adverbia, předložkové pády substantiv svými slovnědruhovými vlastnostmi primárně neurčují slovní druh řídicího členu, mohou determinovat pojmenování nějaké entity (které je vyjadřováno substantivem) a též děj, který ovšem může být vyjadřován různými slovními druhy (primárně pak slovesem). V příkladu (28) konstatujeme elipsu řídicího děje, konkrétně pak dějového adjektiva.

(28) *společnosti napojené na Jihoafrickou republiku a v některých případech na Severní Irsko* (PCEDT)

Sloveso jakožto dynamický příznak entity realizované substantivem vyjadřuje z formálně-syntaktického hlediska závislost. Zvláštní postavení má sloveso v určitém tvaru, které formálně vyjadřuje závislost na substantivu v pozici subjektu (na substantivu v nominativu). Vztah subjektu a predikátu je však vztah z teoretického hlediska obecně značně problematický a mezi lingvisty hodně diskutovaný. V této práci se o něm více (zejména z hlediska elipsy) zmíníme v 2.4.2.6 a na nejvyšší sémanticko-syntaktické rovině budeme považovat sloveso/predikát za řídicí člen věty.

Předložky a spojky jakožto nesamostatné slovní druhy odkazují k slovům (i celým větám), s nimiž se spojují, která uvádějí ve vzájemný vztah. Například podřadicí spojka (celá závislá klauze) v příkladu (29) signalizuje elipsu řídicí věty (elipsu řídicího děje).

(29) *Že pozdravuji.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 668)

Elipsu řídicího děje signalizuje i samostatně stojící zápornka negující nepřítomné sloveso jako v příkladu (30).

(30) *Petr přinesl Marii dárek, ale Pavel ne.* (Ceplová, 2000, 31)

Citoslovce (a též některé částice) se podobně jako vokativ a nominativ neúčastní větných vztahů a tvoří samostatné, nečleněné věty. Větu (31) tedy za eliptickou nepovažujeme.

(31) *Pardon.*

Strukturní elipsa je tedy taková elipsa, kdy je vynechán řídicí větný člen (děj/sloveso nebo entita/substantivum) u větných členů, které jsou z formálně-syntaktického hlediska ohodnoceny jako větné členy závislé.

2.3.2.1 Slovesné a neslovesné klauze

Pro interpretování strukturních elips je velmi důležité vést jasnou hranici mezi konstrukcemi, jejichž řídicím členem je děj (predikát) formálně realizovaný (určitým) slovesným tvarem, a konstrukcemi, které jsou založeny na jiné formálně-syntaktické reprezentaci. Zjednodušeně budeme hovořit o větách (klauzích) slovesných a neslovesných.

Na základě předcházejících výkladů můžeme explicitně vymezit věty, které považujeme za neslovesné. Jako neslovesné hodnotíme jen věty, které jsou tvořeny nominativní frází (příklad (32)), vokativní frází (příklad (33)) nebo citoslovečnou frází (příklad (34)). Nominativ a vokativ substantiva a citoslovce jsou s to tvořit samostatnou větu. Příklady (32) až (34) tedy nehodnotíme jako eliptické.

(32) *Hlupák!* (Čechová a kol., 1996, 288)

(33) *Nešiko!* (Čechová a kol., 1996, 288)

(34) *Pst!* (Čechová a kol., 1996, 289)

Jako slovesné věty pak hodnotíme vedle vět, ve kterých je přítomen určitý slovesný tvar, i všechny věty, ve kterých určitý slovesný tvar přítomen není a které nelze přiřadit k výše vymezeným větám neslovesným. Jedná se o věty, které jsou tvořeny různými tvary různých slovních druhů, které k řídicímu slovesu (svými formálně-syntaktickými vlastnostmi) odkazují: nominální skupiny v nenominativním pádě, předložkové skupiny, adverbia. Do těchto vět zpravidla lze (hypoteticky, někdy i reálně) dosadit nějaké konkrétní sloveso z kontextu, nebo si do nich lze nějaké jednoduché sloveso domyslet. Možnost dosazení konkrétního slovesa však není podmínkou pro hodnocení těchto vět jakožto vět slovesných (srov. k tomu 4.2). Věty v příkladech (35) až (39) jsou v našem pojetí věty slovesné, ve kterých je řídicí sloveso elidováno.

(35) *(Otec kouří doutníky,) bratr cigarety.* (Čechová a kol., 1996, 261)

(36) *Co s tím psem?* (Čechová a kol., 1996, 289)

(37) *V Jihlavě včera nerozhodně.* (Čechová a kol., 1996, 289)

(38) *Vodu!* (Čechová a kol., 1996, 289)

(39) *Dobře.* (Čechová a kol., 1996, 288)

V předcházející sekci jsme také konstatovali, že i podřadící spojovací výrazy odkazují k slovům a celým větám, které uvádějí ve vzájemný vztah. Závislé klauze (věty uvozené podřadícím spojovacím výrazem) vyžadují na formálně-syntaktické úrovni řídicí větný člen. Závislé klauze obsahové a adverbialní vyžadují řídicí slovesnou klauzi, závislé klauze vztahné vyžadují řídicí substantivum (které může být součástí slovesné, ale i nominativní či vokativní klauze). V příkladu (40) vidíme elipsu řídicího slovesa *odejít*. Podmínkovou klauzi v příkladu (41) chápeme jako závislou na elidovaném slovese klauze řídicí (interpretace by mohla být například: *co se stane, když narazí na padělek?*). V příkladu (42) vidíme elipsu řídicího substantiva *knihy*.¹⁸ Elipsa řídicího substantiva k závislé vztahné klauzi je i v příkladu (43), která je zároveň i elipsou řídicího substantiva k adjektivu *první*. V příkladu (44) je elipsa řídicího substantiva závislé klauze vztahné spojena s elipsou řídicího predikátu tohoto elidovaného substantiva. Příklad hodnotíme na pozadí věty v (45).

¹⁸(K problematice parcelace, kterou příklad (40) a (42) otvírá, viz sekci 5.4. Podle závěrů tam uvedených bychom celý text v příkladu (40) a (42) včetně kontextu, který je uvedený v závorce, mohli posoudit i jako parcelovanou strukturu a zde uvedené elipsy bychom pak v příkladech neviděli.

- (40) *(Neodešla.) Protože by to nestihla.*
- (41) *Co když narazí na padělek?* (PDT)
- (42) *(Čtu všechny knihy). Které jsou dobrodružné.*
- (43) *Zatímco hongkongské společnosti vydaly v minulosti poukázky na své vlastní akcie, poukázky Salomonu jsou první, které byly vydány třetí stranou.* (PCEDT)
- (44) *Přijde o možnost získávat nesrovnatelně vyšší úroky, než jakými jsou úročeny srovnatelné vklady ostatních klientů.* (PCEDT)
- (45) *Přijde o možnost získávat nesrovnatelně vyšší úroky, než jsou úroky, jakými jsou úročeny srovnatelné vklady ostatních klientů.*

Takto vedená hranice mezi větami slovesnými a neslovesnými má ovšem jednu slabinu. Ve větě vyjádřená předložková fráze, pádový tvar substantiva, adverbium svým tvarem pouze signalizují závislost (formální zapojenost). Není tu zcela jednoznačné, zda řídicím (elidovaným) členem je vždy děj/sloveso. Takto formálně vyjádřené větné členy mohou determinovat vedle slovesného děje též přímo substantivum. V příkladech (46) a (47) tedy z formálně-syntaktického hlediska jednoznačně konstatujeme elipsu řídicího členu, odpověď na otázku, zda jde o elipsu řídicího děje/slovesa, nebo řídicí entity/substantiva (zda danou větu lze hodnotit jako slovesnou, nebo jako elidovanou nominativní frázi), nám může dát jedině kontext. V některých případech, kde tento kontext nemáme nebo dostupný kontext je nejednoznačný, uvažujeme primárně o elipse řídicího děje, neboť rozvíjet řídicí děj je primární funkcí těchto výrazů.

- (46) (název článku) *O schvalování počítačů.* (PDT)
- (47) *Za necelých devět set miliard korun.* (PDT)

U vět jako v příkladu (48) naproti tomu uvažujeme primárně jako o elidovaných nominativních frázích, tedy o elipse řídicího substantiva (vedle elipsy (sponového) slovesa *být*). Vyjádřený adjektivní tvar (jakožto příznak entity) podle našeho názoru primárně odkazuje k řídicímu substantivu.

- (48) *Skvělé!* (Čechová a kol., 1996, 288)

Sporný z hlediska určování vět slovesných a neslovesných je však i výše uvedený příklad (35) a příklady (49) a (50). Ve větách totiž nemusí být zcela jasné, zda přítomná slova jsou uváděna ve vztah přímo (pomocí předložek, tvarem), nebo zda v nich máme konstatovat elipsu slovesa. Pomocí může opět kontext (v příkladu (35)). Ve většině těchto vět (jako v (49) a (50)) však podle našeho názoru o elipsu slovesa nejde a konstatujeme, že přítomná slova jsou uváděna ve vztah přímo. Elipsa, kterou bychom zde mohli konstatovat, by byla tzv. elipsa „sémantická“, která však již leží za hranicemi elipsy gramatické (srov. k tomu více v 5.1).

- (49) *Paměť minimálně na 10 normalizovaných stránek A4.* (PDT)
- (50) *Text ke kresbě.* (PDT)

Je třeba se ještě vyjádřit k větám, ve kterých je na místě určitého slovesného tvaru v pozici řídicího slovesa jen infinitiv. Vyjdeme-li z formální charakteristiky infinitivu, je infinitiv slovem nesamostatným a závislým, a to jak v pozicích atributivních nebo doplňkových, tak i jako součást složených slovesných tvarů a víceslovných predikátů. Formou tedy infinitiv vyžaduje, signalizuje potřebu vyjádřit řídicí člen. Infinitivní konstrukce (s infinitivem na místě určitého slovesného tvaru) jsou věty, které nesou zpravidla jisté modální významy (přání, zvolání, rozkaz), ze systémového hlediska lze tudíž v infinitivních konstrukcích konstatovat elipsu nějakého modálního slovesa (případně jen slovesa pomocného), které nese aktualizační kategorie. Věty v příkladech (51) a (52) hodnotíme proto jako věty eliptické.

- (51) *Mít tak dost peněz!* (Čechová a kol., 1996, 289)

(52) *Kam jít?* (Čechová a kol., 1996, 289)

Zcela jinak problematický je pak příklad (53). Je možné interpunkční znaménko na konci věty chápat jako signál jiné než pojmenovací funkce nominativu a konstatovat v této větě elipsu slovesa? Tuto otázku zde necháváme otevřenou.

(53) *Vaše nová škola?* (Čechová a kol., 1996, 288)¹⁹

2.3.2.2 Elipsa řídicího děje

Elipsa řídicího děje znamená vynechání řídicího slovesa v klauzích hodnocených jako klauze slovesné (které jsme popsali v předcházející sekci); při adjektivizaci a nominalizaci pak jde analogicky o elipsu řídicího (deverbativního) substantiva nebo adjektiva.

Jednotlivé typy elips řídicího děje s autentickými příklady z korpusů jsou v tab. 2.3.

Elipsa řídicího děje k adverbiu

- Δ *Draze a levně.*
- *Co Δ dál.*
- *Jak Δ letos a napřesrok?*
- *Byly to hezké okamžiky, ale druhý den Δ znovu do práce.*
- *Celní unie bude sice existovat na papíře ještě dalších dvanáct měsíců (a třeba Δ i déle), ale v praxi dostanou vzájemné vztahy punc tvrdosti mezinárodního obchodu.*
- *(Pokud by tedy byla uzavřena dohoda národních rad, podporoval byste myšlenku ratifikačního referenda?) Samozřejmě Δ .*

Elipsa řídicího děje k předložkové frázi

- *Ve druhém pokusu se zlepšil Švéd Bodén na 84.62 a v pátém Němec Δ Hecht na 84.70.*
- *V hlavním městě bude škola působit v budově Svobodné základní školy v Londýnské ulici, v Brně Δ ve Vesně v Údolní.*
- Δ *Američané v Tatře po půl roce.*
- Δ *V příštím čísle.*
- *Ne Δ na rok, ale Δ na delší období.*
- *Přístroje vybavené touto funkcí člení předávanou zprávu na bloky, obvykle Δ na jednotlivé řádky.*
- *Co ale Δ s monopolním výrobcem tepla, který, ač má cenu za teplo pod dohledem státu, stále diktuje.*
- *Zboží nakoupené dříve než Δ před rokem.*

Elipsa řídicího děje k pádovému tvaru substantiva

- *Za nejmenší úložný prostor zaplatí osoba 600 Kč a podnikatel Δ 900 Kč ročně, za největší Δ 1 560 respektive Δ 2 280 Kč za rok.*
- Δ *Velmi výkonným vozem pro provoz mimo silnice.*
- Δ *Přihlášku – ve třech stejnopisech, správně vyplněnou a podepsanou na obou stranách.*
- Δ *Firmě Beta Olomouc, jejíž sortiment dlažeb je na vysoké úrovni a značně připomíná přírodní materiály.*

(Tabulka 2.3 pokračuje na další straně)

¹⁹Příklad (35) je u Čechové a kol. (1996, 261) hodnocen jako elipsa větného členu. Příklady (32) – (34), (39), (48), (51) – (53) jsou u Čechové a kol. (1996, 287n.) hodnoceny jako větné ekvivalenty; příklady (36) až (38) jako větné fragmenty. K větným ekvivalentům a fragmentům viz více v 5.3.

(pokračování z předchozí strany)

Elipsa řídicího děje k závislé klauzi (obsahové a adverbialní)
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Co Δ když narazí na padělek?</i> • <i>Δ Abych mohl dát víc psům.</i> • <i>A co Δ kdyby Maastricht v neděli neprošel?(nadpis článku, následující kontext: Evropa s úlevou vítá výsledek galského referenda, pro samé ulehčení si však zapomíná zodpovědět důležitou otázku. Co by se stalo, kdyby ve Francii Maastricht neprošel?)</i> • <i>A Δ že je cesta zatím otevřena jak pro výmarskou, tak pro normální velmocenskou variantu.</i> • <i>Δ Protože kdo vyhlásí nižší cenu, toho navštíví bandita a pohrozí mu něčím, když své ceny nevyrovná s okolními.</i> • <i>Δ Že mnohé východní ulice rozeznáte od západních právě jen podle polohy v plánu.</i>
Elipsa řídicího děje k infinitivu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Jak tomu Δ rozumět?</i> • <i>Rodiče se dozvěděli, jak s dítětem Δ zacházet.</i>
Elipsa řídicího děje k záporce
<ul style="list-style-type: none"> • <i>(HZDS předkládalo návrh na konfederaci.) Samozřejmě konfederaci úplně nového typu, ne Δ tak, jak je známá z historie a z dějin státu a práva.</i> • <i>(Myslíte si, že v případě neshody s Detroitem by se sám vrátil?) Ne Δ.</i> • <i>Strana středu ne Δ.</i> • <i>Po dobu 40 let neměl tento stát ani na prostou reprodukci, natož na rozšířenou, a je tudíž jasné, že provozovny potřebují produkovat disponibilní zisk, a ne Δ ztrátu vzniklou odstávkou výroby.</i>

Tabulka 2.3: Elipsy řídicího děje

2.3.2.3 Elipsa řídicího substantiva

Elipsa řídicího substantiva znamená jednak vynechání řídicího substantiva nominativu v klauzích hodnocených jako klauze nominativní (které jsme popsali v 2.3.2.1), obecně (nejen v nominativních klauzích) však jde o vynechání řídicího (syntaktického) substantiva u doplnění, která mají adjektivní (přívlastkovou) povahu. Je-li takové adjektivum v doplňkové pozici (ať už valenční (příklad (54)), nebo nevalenční povahy (příklad (55)), o elipse řídicího substantiva neuvažujeme.²⁰

(54) *Zůstal spokojený.*

(55) *Pavel spí jako zabitý.*

Problematické jsou případy, kdy „doplňková“ pozice je realizována dvěma (a více) postupně rozvíjejícími adjektivy jako v příkladech (56) a (58). Pak je ze strukturního hlediska interpretace elipsy řídicího substantiva žádoucí (srovnej reprezentace naznačené v příkladech (57) a (59)).²¹

(56) *Jediné možné je konsensuální řešení. (PDT)*

(57) *Jediné možné řešení je konsensuální řešení.*

(58) *Olomoucká kolekce grafiky zůstane třetí největší u nás. (PDT)*

²⁰Srovnej i komentář k příkladu (44) v sekci 2.3.2.1.

²¹Elipsa řídicího substantiva vyplyne v těchto příkladech při budování syntaktické struktury; jde o problematiku reprezentace postupně rozvíjejících přívlastků v syntaktickém stromě (na tektogramatické rovině se postupně rozvíjející přívlastky zachycují jako sesterské uzly, které jsou stejným způsobem závislé na řídicím substantivu, postupné rozvíjení je naznačeno uspořádáním uzlů v tektogramatickém stromě; srov. Mikulová a kol., 2005, 1067).

(59) *Olomoucká kolekce grafiky zůstane třetí největší kolekcí u nás.*

Jiný problém v případě elipsy řídicího substantiva představuje otázka elipsy ve větách s členskou souřadností: hovoří se o dvou a více kvalitativně odlišných entitách, přičemž tyto entity jsou v souřadném spojení pojmenovány jenom jednou. Srovnej příklady (60) a (62), které by bylo možné hodnotit na pozadí příkladů (61) a (63), a nejednoznačný příklad (64).

(60) *Koupil červené a bílé víno.*

(61) *Koupil červené víno a bílé víno.*

(62) *ministerstvo vnitra a zdravotnictví*

(63) *ministerstvo vnitra a ministerstvo zdravotnictví*

(64) *staří a nemocní lidé*

Jak ukážeme v sekci 5.6, jde zde o rozdíl mezi koordinací rozšiřující a sjednocující, který je podle nás za hranicemi gramatického popisu jazyka, a proto příklady (60), (62) a (64) za eliptické nepovažujeme.

Jednotlivé typy elips řídicího substantiva s autentickými příklady z korpusů jsou v tab. 2.4.

Elipsa řídicího substantiva k adjektivu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Některé přístroje si řídí kontrast automaticky, na jiných Δ je ovládán manuálně.</i> • <i>Při kontrole mléka a mléčných produktů nevyhovoval zhruba každý čtvrtý Δ.</i> • <i>Jsou to zájezdy a pobyty pečlivě programované, které se organizují pro určité vybrané pracovníky podniku jednak jako odměna za dobré pracovní výsledky, jednak jako studijní a poznávací Δ.</i> • <i>Pak už jen krátkou cestou po žluté Δ a jste v Libošovicích, kde máte opět příležitost k občerstvení a vlak.</i>
Elipsa řídicího substantiva k předložkové frázi/pádovému tvaru substantiva
<ul style="list-style-type: none"> • <i>IRA se navíc stávala čím dál tím zkorumpovanější organizací, v poslední době Δ čistě mafiánského rázu.</i> • <i>Mezi banálními a technickými exponáty jsou také řady útvarů z chleba a zulašů Δ z másla.</i> • <i>Nejvyšší teplota 33.0 st. C byla v roce 1834, nejnižší Δ 9.0 st. C v roce 1907.</i> • <i>Takový podnik působí dojmem spíš jakéhosi vetešnictví než Δ solidního obchodu s uměleckými předměty.</i>
Elipsa řídicího substantiva k závislé klauzi vztahné
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Zakázka má objem 1.3 miliardy korun a patří mezi nejzajímavější Δ, které se v Praze v poslední době vyskytly.</i> • <i>Liší se tak od loňské Δ, která přinesla například v Nizozemsku a Norsku poměrně velké epidemie.</i> • <i>Přijde pouze o možnost získávat v budoucnu – po uplynutí řádné výpovědní lhůty – nesrovnatelně vyšší úroky, než Δ jakými jsou úročeny srovnatelné vklady ostatních klientů.</i>

Tabulka 2.4: Elipsy řídicího substantiva

2.4 Neúplnost sémanticko-syntaktická

Sémanticko-syntaktický popis věty (ve funkčním generativním popisu) vymezuje, která slova (větné členy) tvoří dohromady jednu významovou jednotku větné struktury,²² popisuje

²²Elementární jednotka tektogramatické roviny (roviny hloubkové syntaxe) se ve funkčním generativním popisu nazývá sémantém (Sgall, 1967, 54n.). Zde hovoříme ve shodě s referenční příručkou pro anotaci na tektogramatické rovině (Mikulová a kol., 2006, 1) o významové jednotce věty. V mluvnících a syntaktických příručkách se i pro sémanticko-syntaktickou jednotku věty obvykle užívá termínu větný člen a otázka (ne)úplnosti větného členu a (ne)úplnosti významové jednotky, kterou zde oddělujeme, se řeší společně.

sémanticko-syntaktickou strukturu věty, sémanticko-syntaktické funkce významových jednotek ve větě a valenční vlastnosti těchto jednotek. Sémanticko-syntaktická reprezentace věty obsahuje všechny jednotky (a atributy), které dané větě náleží pro úplné zachycení jejího (gramatického) významu. Na základě sémanticko-syntaktického vymezení významových jednotek můžeme definovat elipsu části významové jednotky (viz 2.4.1). Na základě valenčních vlastností pak můžeme definovat elipsu závislých významových jednotek (viz 2.4.2).

2.4.1 Neúplnost významových jednotek

Základem významových jednotek sémanticko-syntaktické struktury věty jsou autosémantická slova. V některých případech však teprve až spojení více autosémantických slov dohromady je považováno za jednu významovou jednotku věty. Mluvnice a syntaktické příručky se k otázce víceslovných významových jednotek stavějí různě, ale většinou jsou modální a fázová slovesa chápána jako slova, která teprve ve spojení s jinými plnovýznamovými slovesy vytvářejí jednu jednotku významové struktury věty. Za jednu významovou jednotku se také považuje spojení sponového slovesa *být* a jména, šířeji pak každé spojení sémanticky vyprázdněného slovesa a jména s dějovým významem (tzv. složené predikáty; v teorii funkčního generativního popisu srov. Cinková – Kolářová, 2005; Kolářová, 2005) a nejrůznější frazeologická spojení. Jako víceslovnou významovou jednotku věty lze jistě vymezit celou řadu dalších víceslovných spojení (víceslovné názvy, číselné výrazy a jiné), jde o rozsáhlou problematiku s celou řadou otázek. V této práci se však problémem víceslovných významových jednotek nebudeme šířeji zabývat a dále pracujeme jen s víceslovnými predikáty.²³

Pokud v povrchové podobě věty chybí nějaká část víceslovného predikátu, konstatujeme elipsu části významové jednotky. V příkladu (65) je elidováno modální sloveso k slovesu plnovýznamovému, v příkladu (66) je elidováno naopak plnovýznamové sloveso k slovesu modálnímu. V příkladu (67) je elidována jmenná část ke sponovému slovesu *být*, v příkladu (68) je naopak elidováno sponové sloveso.

(65) *Já jsem chtěl zůstat, ona odejít.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(66) *(Zůstaň ještě chvílku.) Nemohu.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 665)

(67) *(Není ten pán slepý?) Není.* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 571)

(68) *Kozel zahradníkem.* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 572)

Jednotlivé typy elipsy části významové jednotky s autentickými příklady z korpusů jsou v tab. 2.5.

Elipsa modálního slovesa k slovesu plnovýznamovému
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Dále se v poučení uvádí, že majitel nesmí nosit a Δ přepravovat zbraň s nabitou komorou připravenou ke střelbě.</i> • <i>Jak řekl radní Jiří Mrázek, dotace do státního statku by se měly snižovat a Δ postupně zrušit.</i> • <i>Pokud léčebna nedostane co nejdřív finanční injekci, bude muset snižovat stavy pacientů, Δ zavírat některé pavilóny, Δ propouštět zaměstnance.</i>
Elipsa plnovýznamového slovesa k slovesu modálnímu
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Pokud nechtěli Δ nebo nemohli odklad platby povolit, použila k úhradám zálohy vybrané na připravené zájezdy.</i> • <i>John Major a Douglas Hurd se nemohou Δ a ani nebudou chtít vyhnout ratifikaci.</i> • <i>(Ten snad mohl ovlivnit, aby se toto přání na veřejnost nedostalo.) Nebo snad nemohl Δ ?</i> • <i>Rekordman mezi tyčemi Ravelli si v posledním ligovém utkání pochroumal rameno a do branky bude muset Δ Eriksson z Norrköpingu.</i>

(Tabulka 2.5 pokračuje na další straně)

²³V pražských závislostních korpusech je na tektogramatické rovině řešena jen problematika víceslovných predikátů (srov. Mikulová a kol., 2005, 300n.), ostatní víceslovné typy významových jednotek jsou zde (zatím) řešeny jen okrajově nebo vůbec (srov. i Mikulová a kol., 2006, 87n.).

(pokračování z předchozí strany)

Elipsa jmenné části složeného predikátu

- *Je však nutno znovu upozornit, že na podpory není právní nárok a poskytují se Δ jen do vyčerpání prostředků.*
- *Na dostavbu vodovodu žádaly Δ Přešovice již v březnu a znovu pak v červnu od Okresního úřadu v Třebíči půjčku ve výši 400 000 korun, podle starosty Popelky jim však nebyla poskytnuta Δ .*
- *Přestože i dnes existuje doživotní trest, nepovažuje Benda za nejhodnější, aby byl udělován Δ natvrdo automaticky.*
- *(Je tento přístup právně možný?) Samozřejmě není Δ .*

Elipsa slovesné části složeného predikátu

- *Někteří výtvarní autoři, kteří vyšli z alternativního neoficiálního proudu a odborně se nikde neškolili, mají proti nejmladší umělecké generaci relativní časové zpoždění a na rozdíl od ní Δ i jinou zkušenost.*
- *Santa Anna má chicle (zanedlouho jí nechal do New Yorku přivést celou tunu) a Adams Δ technické schopnosti.*
- *Na dostavbu vodovodu žádaly Přešovice již v březnu a znovu pak Δ v červnu od Okresního úřadu v Třebíči půjčku ve výši 400 000 korun, podle starosty Popelky jim však nebyla poskytnuta.*
- *Doprava: Δ Vlastní.*
- *Situace je vážná a z naší strany Δ téměř neřešitelná.*
- *SLUNEČNÍ AKTIVITA: Erupční aktivita Δ slabá, geomagnetické pole Δ slabě porušené.*

Elipsa části frazému

- *A věřím, že Δ k dobrému.*
- *Každému sdělují, že člen dnešní vlády má pouze svůj plat, k tomu Δ k dispozici auto a telefon.*

Tabulka 2.5: Elipsy části významové jednotky

2.4.2 Neúplnost valenční

Gramatická struktura věty je určována i valenčním potenciálem sloves a dalších slov s valencí (adjektiv, substantiv), ale i dalšími nevalenčními syntaktickými vztahy. Z valenčních vlastností slov lze v konkrétní větě vyvodit elipsu závislých významových jednotek.

V této práci vycházíme z valenční teorie funkčního generativního popisu, která je popsána zejména u Panevové (Panevová, 1974, 1975, 1977 a 1980, též Hajičová – Panevová – Sgall, 2002). Valenční teorii funkčního generativního popisu zde popisujeme jen v hrubých rysech, pro její bližší poznání odkazujeme do příslušné literatury.

Valenční teorie funkčního generativního popisu navazuje na pojetí valence L. Tesnière (1965) a na práce dalších lingvistů, například na Fillmorovu teorii tzv. hloubkových pádů (Fillmore, 1968 a 1977). Základem valenční teorie je vlastnost slovesa vyžadovat v sémantické větě strukturu doplnění svého významu. Tato doplnění se dělí jednak na vnitřní (aktanty) a vnější, jednak na obligatorní a fakultativní. Aktantem slovesa ve funkčním generativním popisu je takové doplnění, které se u daného slovesa může objevit pouze jednou a vyskytuje se jen u vymezené skupiny sloves. Ve funkčním generativním popisu se rozlišuje pět aktantů: aktor (ACT),²⁴ patiens (PAT), adresát (ADDR), efekt (EFF) a původ (ORIG). Aktanty se rozlišují na sémanticky obligatorní a fakultativní vzhledem ke slovesu. Jak obligatorní, tak fakultativní aktant je součástí valenčního rámce slovesa.

²⁴Ve funkčním generativním popisu se nerozlišuje mezi konatelem děje, nositelem stavu a dalšími typy, se kterými pracuje například Mluvnice češtiny III (1987, 44n.). Tento rozdíl se ve funkčním generativním popisu chápe jako rozdíl obsahový, vyplývající z lexikálního významu slovesa (Panevová, 1978, 37 a 1980, 51).

Doplnění, které může rozvíjet jakékoliv sloveso a u jednoho slovesa se může vyskytnout víc než jednou, je doplněním volným. Sada volných doplnění je podstatně širší než sada aktantů. Současný manuál pro tektogramatickou anotaci rozlišuje 40 typů volných doplnění (srov. Mikulová a kol., 2005, 425n.). Také u volných doplnění se určuje, zda je vzhledem ke slovesu sémanticky obligatorní, či nikoliv. Součástí valenčního rámce jsou u volných doplnění jen volná doplnění sémanticky obligatorní.²⁵

Není-li v konkrétní větě některé z obligatorních valenčních doplnění vyjádřeno, jedná se ze sémanticko-syntaktického hlediska o elipsu. Příčiny nevyjádřování valenčních doplnění jsou ve valenčních teoriích podrobně studovány. Základním typem elipsy je textová elipsa valenčního doplnění, kdy nepřítomnost nějakého obligatorního valenčního doplnění v konkrétní větě je vyvolána tím, že se neopakuje znovu to, co již bylo jednou vyjádřeno, nevyjadřuje se to, co je explicitně dáno situací. V příkladu (69) se v odpovědi na otázku znovu neopakuje aktor ani patiens řídicího slovesa *zabalit*, které byly předtím vyjádřeny v otázce. V příkladu (70) na základě situace vyrozumíváme, že jde o četbu nějaké konkrétní knihy.

(69) *(Zabalil prodavač už tu knihu?) Zabalil.*²⁶

(70) *Neruš otce, on čte.* (= čte něco konkrétního)

Podle valenční teorie funkčního generativního popisu může nepřítomnost nějakého obligatorního valenčního doplnění být dále způsobena tzv. zevšeobecněním valenčního doplnění (více viz 2.4.2.1). Od všeobecného aktantu se odlišuje přechodný typ, tzv. blíže nespecifikovaný aktant (viz 2.4.2.2). Aktant se také pravidelně nevyjadřuje v pozici kontrolovaného členu v konstrukcích s kontrolou (viz 2.4.2.4) a kvazikontrolou (více viz 2.4.2.5).

K nevyjádření nějaké valenční pozice může dojít (často musí dojít) i při různých transformacích (diatezích) slovesného rámce.²⁷ Při pasivizaci se zpravidla nevyjadřuje valenční pozice aktora. Při reciprocikalizaci jsou dvě valenční doplnění slovesa uvedena ve vztah reciprocit a výsledkem je nevyjádření jedné reciprocikalizované pozice (jednoho zrecipročného valenčního doplnění) a plurál nebo koordinace v druhé vyjádřené reciprocikalizované pozici (viz 2.4.2.3).

Valenční potenciál nemají jen slovesa, ale i substantiva a adjektiva, a to nejen taková, která jsou od sloves odvozena. Zejména však u deverbativních substantiv a adjektiv můžeme sledovat podobné vlastnosti, které jsme tu nastínili pro valenci slovesnou.²⁸

Vzhledem k různým valenčním teoriím, a tedy i k různému možnému spektru valenčních elips se v tab. 2.6 omezujeme jen na několik více méně jasných příkladů, které dále netřídíme (stručný popis typů valenčních elips rozlišovaných ve funkčním generativním popisu a v pražských závislostních korpusech následuje v dalších dílčích sekcích).

Valenční elipsy
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Nejrychlejší cestou by byl překlenovací úvěr, ale banky zpravidla na úhradu dluhů nepůjčují.</i> Δ [komu co] • <i>Vlastní domek byl zastaven</i> Δ [kým] <i> už dříve ke krytí půjčky pro rozjezd kanceláře.</i> • <i>Váš obecně platný dotaz je připraven zodpovědět</i> Δ [komu] <i> spolupracovník Profitu.</i> • <i>Nabídky zasílejte</i> Δ [kdo komu], <i> pokud možno šest, nejpozději čtyři týdny před požadovaným zveřejněním.</i> • <i>Ve střední Evropě se hádají nějací dva troubové</i> Δ [mezi sebou navzájem], <i> utkvělo by zřejmě v paměti Kaliforniana.</i>

Tabulka 2.6: Valenční elipsy

2.4.2.1 Všeobecný aktant

Všeobecný aktant (srov. Panevová, 1973, 1979 a 1980, 35n.) je povrchově nevyjádřený obligatorní aktant referující nikoli ke zcela konkrétní jednotce (jako je tomu při textové elipse), ale

²⁵K určení sémantické obligatornosti jak u aktantů, tak u volných doplnění slouží tzv. dialogový test (Panevová, 1974, 17n., Panevová, 1978, Panevová, 1980, 29n., Hajičová – Panevová – Sgall, 2002, 93n.)

²⁶Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.12 v kap. 12.

²⁷K problematice diatezí z pozic funkčního generativního popisu viz Kettnerová – Lopatková (2009) nebo Uřešová – Pajas (2009).

²⁸K valenci substantiv srov. například Řezníčková (2003); Kolářová (2004, 2005 a 2006).

referující obecně k jednotkám pro danou valenční pozici typickým. Základní situací pro zevšeobecnění aktantu je uzuálnost, obvyklost daného doplnění. Je zde dosti konkrétní představa o všeobecném charakteru doplnění, a právě pro tuto zřejmost jej lze v povrchové podobě věty vypustit. Referentem všeobecného aktantu je „to, o čem to obvykle platí“, „to, co je pro danou situaci typické“ (srov. příklady (71) až (74); v příkladu (71) vidíme všeobecný aktor a patiens, v dalších příkladech jsou všeobecná doplnění naznačena v závorce za příkladem). Pokládáme toto vypuštění za typ valenční elipsy (systémové),²⁹ neboť řídicí významová jednotka tuto závislou pozici otvírá (v odpovídající sémanticko-syntaktické reprezentaci toto místo existuje).³⁰

(71) *V této restauraci se dobře vaří.* (Panevová, 1979, 102)

(72) *Náš chlapec už čte.* (= čte to, co je určeno ke čtení, co se obvykle čte) (Panevová, 1979, 105 a 1980, 35)

(73) *Jana prodává u Bati.* (= těm, kdo tam nakupují)

(74) *Předělali nám dům.* (= na jiný dům, pokud by byl přestavěn na hotel, obchod, bylo by nutno to vyjádřit)

2.4.2.2 Blíže nespecifikovaný aktant

Vedle případů s textovou elipsou aktantu na straně jedné a případů se všeobecným aktantem (viz 2.4.2.1) na straně druhé se ve funkčním generativním popisu rozlišují také přechodné případy tzv. blíže nespecifikovaného aktantu (srov. Panevová, 1979 a též Kučová – Kolářová a kol., 2003). Jde o případy, ve kterých aktant s nulovým vyjádřením v povrchové podobě věty referuje k entitě kontextem více méně jasně dané, ale konkrétním slovem v tomto kontextu přímo nevyjádřené. Koreferovaný člen nepřítomného (obligatorního) aktantu nelze přesně určit, nepřítomný aktant odkazuje spíše ke kontextu předchozího textu než ke konkrétní jednotce, z kontextu však můžeme alespoň částečně vymezit skupinu lidí, ke které odkazuje.

Blíže nespecifikovaný aktant je zatím nejlépe definován pro případy nevyjádření aktora sloves, kdy se při určování můžeme opřít o formu. O blíže nespecifikovaný aktor se v případě nevyjádření aktora slovesa jedná tehdy, jsou-li splněny následující podmínky: (i) řídicí sloveso se shoduje s nulovým podmětem ve 3. osobě množného čísla rodu životného; (ii) charakteristická je častá přítomnost adverbialního doplnění místa, které lokálně vymezuje skupinu lidí, mezi nimiž předpokládáme daného referenta; (iii) referenta je možné blíže vymezit, přičemž mluvčího nelze do skupiny možných aktorů zahrnout. O blíže nespecifikovaném aktoru mluvíme v příkladech jako (75) až (77). Nerealizování aktora v těchto příkladech považujeme za typ valenční elipsy (systémové).³¹

(75) *Hlásili to v rozhlase.* (Čechová a kol., 1996, 271)³²

(76) *V Itálii už zase stávkují.* (Příruční mluvnice češtiny, 1995, 526)

(77) *V této restauraci dobře vaří.* (Panevová, 1979, 102)

2.4.2.3 Elipsa při reciprocikalizaci

Jako reciprocikalizaci (srov. Panevová – Mikulová, 2007) označujeme syntaktickou operaci nad valenčním rámcem slova, při které dvě různá valenční doplnění (aktanty, popřípadě obligatorní volná doplnění) jsou postavena do symetrického vztahu tak, že vztah mezi nimi lze parafrázovat na základě modelu naznačeném v (78).

(78) *Jan a Marie se setkali.* = *Jan se setkal s Marií a (zároveň) se Marie setkala s Janem.*

²⁹K systémovým valenčním elipsám viz dále v 3.3.

³⁰Lišíme se tak například od Čechové a kol. (1996, 262), kde tyto tzv. nulové členy z případů elipsy vylučují.

³¹V našich mluvnících jsou tyto příklady označovány jako věty s nulovým podmětem (srov. Čechová a kol., 1996, 271 nebo Příruční mluvnice češtiny, 1995, 526).

³²Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.17.

V důsledku reciprocikalizace se v povrchové podobě věty ztrácí pozice jednoho z obligatorních doplnění. V pozici jiného valenčního doplnění jsou obě doplnění v recipročním vztahu vyjádřena najednou (koordinacním spojením, jménem v plurálu). Doplnění vyjádřené v této pozici lze pak z hlediska významu chápat zároveň jako člen dvou valenčních pozic. Reciproční vztah je v povrchové podobě věty zpravidla signalizován tvary slova *se* (*k sobě, mezi sebou*) nebo výrazy jako *jeden druhý* (a dále též *spolu, navzájem, vzájemně*). Přítomnost těchto (formálních i lexikálních) ukazatelů reciprocitivity však není pro reciproční konstrukci podmínkou.

Nevyjádření jedné valenční pozice z důvodu reciprocikalizace (jako v příkladech (79) a (80), ve kterých se z důvodu reciprocikalizace povrchově nerealizuje pozice patientu) chápeme jako typ valenční elipsy (systémové).

(79) *Jan a Marie se líbali.*³³

(80) *Kluci spolu zápasí.*

2.4.2.4 Elipsa v konstrukcích s kontrolou

Kontrola (srov. Panevová, 1996 a též Mikulová a kol., 2005, 957n.) je koreferenční vztah mezi přesně danými doplněními (mezi kontrolujícím členem a členem kontrolovaným) určitých sloves (a jejich nominalizací), která označujeme jako slovesa kontroly. Kontrolující člen je jedním z členů valenčního rámce řídicího slovesa kontroly (v konstrukcích, kdy slovesem kontroly je verbonominální predikát, může kontrolujícím členem být i volný benefaktor). Kontrolovaný člen je jedním z členů valenčního rámce infinitivu závislého na slovese kontroly. Jedná se o nevyjádřený subjekt tohoto infinitivu (tj. u aktivního infinitivu jde o aktor, u pasivního infinitivu o patient nebo adresát). Valenční doplnění (subjekt) v pozici kontrolovaného členu je závazně referenčně totožný s členem kontrolujícím a je nevyjádřitelný v povrchové podobě věty. Srovnej příklad (81), ve kterém je sloveso kontroly *plánovat*; kontrolujícím členem tohoto slovesa kontroly je jeho aktor (*podnik*), nevyjádřitelným kontrolovaným členem je subjekt (aktor) infinitivu *zvýšit*. Podobně v příkladu (82) je nevyjádřitelný subjekt (aktor) infinitivu *vyklidit* kontrolovaný aktorem složeného predikátu kontroly *mít záměr*. V příkladu (83) je verbonominální predikát kontroly *je škoda*, subjekt infinitivu *ochudit se* je kontrolovaný nevyjádřeným benefaktorem jmenné části predikátu („je škoda pro někoho, aby se on ochudil o tolik vzácných látek“).

(81) *Podnik plánoval zvýšit výrobu.*

(82) *Máme záměr vyklidit prostory.*³⁴

(83) *Je škoda ochudit se o tolik vzácných látek.*³⁵

Nevyjádřitelný subjekt infinitivu v konstrukcích s kontrolou (v příkladech (81) až (83)) chápeme jako typ valenční elipsy (systémové).

2.4.2.5 Elipsa v konstrukcích s kvazikontrolou

Kvazikontrola (srov. Cinková – Kolářová, 2005; Mikulová a kol., 2005, 1030n.) je koreferenční vztah mezi valenčním doplněním jmenné části a valenčním doplněním slovesné části složeného predikátu.

Skutečnost, že složený predikát je ze sémantického hlediska jedna lexikální jednotka, má často za důsledek referenční totožnost některých valenčních doplnění jmenné a slovesné části složeného predikátu. Jmenná a slovesná část složeného predikátu sdílejí určitá valenční doplnění. Toto sdílení se označuje jako kvazikontrola, jako specifický typ gramatické koreference. V povrchové podobě věty je referenčně totožné sdílené valenční doplnění zpravidla vyjádřeno jenom jednou. V příkladu (84), uvedeném již v předcházející sekci o kontrole (pod číslem (82)), je složený predikát *mít záměr*, aktor slovesné části *mít* i aktor jmenné části *záměr* je referenčně totožný (*my*), vyjádřen je však jen jednou.

³³Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.13.

³⁴Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.5.

³⁵Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.4.

(84) *Máme záměr vyklidit prostory.*³⁶

Nevyjádřený sdílený aktant v konstrukcích s kvazikontrolou (příklad (84)) chápeme jako typ valenční elipsy (systémové).

2.4.2.6 Problematika vypouštění subjektu

V souvislosti s elipsami valenčních doplnění predikátů je na místě se zvlášť vyjádřit k problematice vypouštění subjektu.

Otázka elipsy subjektu je zodpovídána různě. Většina lingvistů vychází z faktu, že „*subjekt v češtině nebývá slovně vyjádřen, jestliže je znám z předchozího kontextu nebo ze situace, ukazuje na něj dost jasně shodovým tvarem, tj. osobními koncovkami, přísudek,*“ jak formulují M. Grepl a P. Karlík (Grepl – Karlík, 1986, 239). Z tohoto důvodu není vynechávání subjektu považováno za elipsu například v Mluvnici češtiny III (1987, 699). Vypuštěný subjekt za elipsu nepovažuje, jak jsme již zmínili výše v úvodu této kapitoly (2), též Kopečný (Kopečný, 1958, 64), tamtéž jsme zmínili i opačné stanovisko Vl. Šmilauera (Šmilauer, 1969, 91); vypuštěný subjekt je jako elipsa hodnocen i v Příruční mluvnici češtiny (1995, 572).

V některých pracích se upozorňuje též na rozdíly mezi vynecháním subjektu 1. a 2. osoby na straně jedné a vynecháním subjektu 3. osoby na straně druhé. Konstatuje se, že v případě 1. a 2. osoby je základní, bezpříznakové slovní nevyjadřování podmětu. Pokud má být podmět vyjádřen, je to možné jen osobními zájmeny příslušné osoby a toto vyjádření je vždy nějakým způsobem příznakové. U subjektu třetí osoby je naproti tomu základní, nepříznakové slovní vyjádření nebo pronominalizace tohoto subjektu. Nevyjádření subjektu je tu podmíněno kontextem (srov. Grepl – Karlík, 1986, 239; Příruční mluvnice češtiny, 1995, 411n.). Na tomto rozdílu pak například Adamec (1981) zakládá svůj přístup k hodnocení elipsy u subjektu: vypouštění subjektu pro 3. osobu považuje za elipsu a vynechaný subjekt pro 1. nebo 2. osobu nikoliv.

Výklad elipsy u subjektu je ve všech výše citovaných pracích založen na textových, situačních, stylistických, koreferenčních faktorech, na studiu podmínek, které v konkrétní větě vynechání podmětu dovolují nebo nedovolují. Tyto podmínky nejsou vždy jasně dány (ani poznány) a na jejich základě nelze podle nás elipsu definovat.

Hodnocení případů vynechávání subjektu z hlediska podmínek elidování může vést i k nepodstatnému vydělování určitých případů jako eliptických ze skupiny původně definované jako případy neeliptické a naopak. V Mluvnici češtiny III (1987), jak jsme popsali v sekci 1.2, se elipsa, řečeno velmi zjednodušeně, definuje jako prázdné místo, které má jednoznačný antecedent v kontextu nebo situaci. Naproti tomu se tu ale nevyjádřený subjekt, který má v textu jednoznačný antecedent, z případů elipsy vyřazuje. A přestože se v této mluvnici případy textové a situační elipsy spojují do jedné skupiny, u posuzování problematiky elipsy subjektu se tvrdí, že „*o textovou elipsu ovšem jde v případech, kde subjekt v 3. osobě není zřejmý z předchozího textu. Tak je tomu především u situačně zakotvených výpovědí Už jde! („ten, koho očekáváme“)*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 669).

Studium podmínek, za kterých lze subjekt v konkrétní větě vypustit, s definováním elipsy subjektu podle nás nesouvisí. V odpovídající reprezentaci věty s vypuštěným subjektem je subjekt vždy nutně přítomen, a to jak z hlediska formálně-syntaktického, tak z hlediska sémanticko-syntaktického (valenčního). Většina sloves v určitém tvaru vyjadřuje dynamický příznak entity vyjádřené substantivem v subjektu (srov. Mluvnice češtiny II, 1986, 13n.). Formálně se tento slovnědruhový vztah realizuje shodou v osobě a čísle. Sloveso vyžaduje subjekt (substantivum v nominativu s kategoriemi rodu, čísla a „osoby“), aby mohlo vyjádřit své kategorie osoby a čísla, případně rodu (srov. též naše výklady výše (v 2.3.2) o substantivu v nominativu jako nejnezávislejším členu formálně-syntaktické reprezentace).

Stejnou odpověď na otázku, zda nevyjádřený subjekt je, nebo není případ elipsy, dává i hledisko valenční. Děj nebo stav má vždy nějakého konatele nebo nositele a tento aktor slovesného děje (subjekt) je sémanticky vždy obligatorní.³⁷ Nevyjádření subjektu v povrchové podobě věty chápeme tedy jako nevyjádření obligatorního doplnění slovesa, jako elipsu.

Navíc na základě valenční teorie má sloveso svého aktora v sémanticko-syntaktické reprezentaci přítomného vždy bez ohledu na to, jakým slovesným tvarem je sloveso vyjádřeno

³⁶Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.5.

³⁷Výjimkou jsou pochopitelně slovesa s prázdným valenčním rámcem (například sloveso *pršet*).

(zda tvarem určitým, nebo neurčitým) v povrchové podobě věty. Z tohoto hlediska je možné v sémanticko-syntaktické reprezentaci věty vidět aktora i u infinitivu slovesa (srov. studie o tzv. kontrole u Panevové (1996)). Realizace tohoto aktora je v povrchové podobě věty zpravidla nemožná, existují ovšem i specifické konstrukce, ve kterých může být aktor infinitivu lexikálně vyjádřen, jako je tomu v příkladech (85) a (86); na tyto případy upozorňuje Karlík (2003).

(85) *Vědět to Pavel už včera, choval by se jinak.* (Karlík, 2003, 62)

(86) *Já o tom vědět dřív!* (Karlík, 2003, 63)

2.4.2.7 Otázka elipsy neobligatorního volného doplnění

Valenčními vlastnosti slov je možné definovat pouze elipsu (obligatorních) valenčních doplnění, neboť lze (na základě různých kritérií, která jsme pro valenční teorii funkčního generativního popisu stručně popsali v úvodu této sekce (2.4.2)) stanovit počet a druh valenčních doplnění jednotlivých slov, jejich valenční rámec. Elipsu volného doplnění, které není vyžadováno valencí řídicího slova, podle našeho názoru definovat nelze. Na základě valenčního rámce slovesa *navštívit* konstatujeme například ve větě (87) elipsu valenčního patientu, valenční hledisko však již neříká, zda v druhé větě je vedle patientu elidováno i volné časové doplnění. Elipsu tohoto volného doplnění nelze konstatovat ani na základě slovnědruhových, morfologických či jiných kritérií popsaných výše v 2.3.2. Ve větě pro elipsu volného doplnění ze syntaktického hlediska (formálně-syntaktického ani sémanticko-syntaktického) nic nesvědčí.

(87) *Petr včera Janu potkal a Pavel navštívil.* (Ceplová, 2000, 58)

Tvrdíme tedy, že elipsu volného doplnění (slovesného i substantivního) nelze v rámci gramatického popisu věty definovat (a to ani v případech jako (88) a (89)). V samotné struktuře není žádný signál, podle kterého by bylo možné jednoznačně určit, že nějaké volné doplnění by se mělo (závazně) v koordinované klauzi opakovat.

(88) *Petr včera napsal dopis a Pavel přečetl knihu.*

(89) *(Každý musel mít na sobě něco červeného.) Petr měl červenou košili a Pavel kalhoty.* (Ceplová, 2000, 58)

Konstatovali jsme, že elipsa znamená neúplnost gramatickou. Z hlediska formálně-syntaktického i z hlediska sémanticko-syntaktického je věta (88) úplná a ve větě (89) je elidován predikát druhé souřadně spojené klauze. O elipse volných doplnění se můžeme domýšlet jen na základě obsahových (a kontextových) vztahů, ty jsme však z elipsy jako jevu gramatického vyloučili.³⁸

2.4.2.8 Otázka tzv. elipsy střední věty

Z podobných důvodů jako elipsu volného doplnění nelze zřejmě na základě gramatiky jazyka definovat ani tzv. elipsu střední věty jako v příkladech (90) a (91), ve kterých se v našich mluvnících a skladbách (Šmilauer, 1969, 95; Čechová a kol., 1996, 261) konstatuje elipsa řídicí věty k větě závislé.

(90) *Sáhl dítěti na čelo, jestli nemá horečku.* (Hlavsa, 1981, 125)

(91) *Do bytu mi vtrhla policie, že prý těm bajkám nevěří.* (Šmilauer, 1969, 95)

Valenční potenciál řídicího slovesa v první větě hlavní je naplněn. Závislá věta signalizovaná podřadicí spojkou se tu váže na předcházející větu, nejedná se zde o typ chybějící věty řídicí k větě závislé (jako výše v příkladech (40) až (44) v sekci 2.3.2.1). Formálně tu má závislá věta svou větu řídicí. Ve větách (90) a (91) lze tudíž konstatovat jen jistý nesoulad sémantický, kdy význam vyjádřený vedlejší větou nelze dost dobře chápat jako význam determinující význam věty hlavní. Je ovšem otázka, zda je takové kritérium „nesouladu významu“ dostatečně silné,

³⁸Srov. k tomu i výklady u Ceplové (2000), které se ovšem s naším pojetím neshodují.

aby se na jeho základě dala elipsa vždy jednoznačně rozpoznat. Domníváme se proto, že se v těchto případech o elipsu (tak, jak ji chápeme a vymezujeme v této práci) nejedná, že jde spíše o případy podobné případům označovaným jako sémantická elipsa, ke kterým se blíže vyjadřujeme v kapitole 5.1.

2.4.3 Elipsa syntaktické negace

Na sémanticko-syntaktické úrovni definujeme vedle elipsy valenčních významových jednotek i další elipsy, kdy je elidována celá významová jednotka, avšak tyto elipsy neurčíme na základě valenčních vlastností. Jedná se jednak o tři speciální typy elips, které popisujeme v samostatné části (II; jedná se o elipsy významových jednotek, na kterých závisí konstrukce s významem srovnání, omezení a účinku), a jednak o elipsu syntaktické negace, o které se zmíníme zde.

Příznak syntaktické negace se (při textové elipse) mění v závislosti na lexikálním kontextu elidované pozice, ale i v závislosti na sémanticko-syntaktické platnosti elidovaného predikátu (predikát je například v pozici řídicího členu omezující konstrukce, příklad (94)). Příznak syntaktické negace může zůstat shodný s neelidovanou pozicí, může se ale také změnit, jak ilustrují příklady (92) až (94). K interpretaci věty v příkladu (94) viz více v 7.2.2.

(92) *Pavel nepřinesl nic, Hanka čokoládu.*

(93) *V sobotu pracovali všichni, ale v neděli nikdo.*

(94) *Kromě Pavlovi dali odměnu všem.*

Syntaktickou negaci, přestože se vyjadřuje i jen jako slovesná předpona *ne-*, považujeme za samostatnou významovou jednotku a v příkladech (93) a (94) hovoříme o elipse syntaktické negace.

Autentické příklady elipsy syntaktické negace jsou v tab. 2.7.

Elipsa syntaktické negace
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Dermatoložka MUDr. D. Němcová z nemocnice Na Bulovce dokonce tvrdí, že svou oblibu si získal před osmi lety v Paříži, ale nikde Δ jinde.</i> • <i>Dividendu vyplatily některé ziskové hotely zcela výjimečně (za rok 1992 pražský hotel Jalta a IH Golf Mariánské lázně), z lázeňských společností ani jedna Δ.</i>

Tabulka 2.7: Elipsa syntaktické negace

2.5 Vrstvení elips

Elipsy (zejména) strukturní (viz 2.3.2) a valenční (viz 2.4.2) se mohou v rámci jedné věty různě vzájemně kombinovat a vrstvit na sebe. Srovnej následující příklady:

(95) *(Petr opravuje dědovo auto.) Jirka otcovo.*³⁹

(96) *(Petr má plán studovat matematiku) Jirka fyziku.*

(97) *(Petr má plán studovat v Brně.) Jirka v Praze.*

Ve větě (95) je textově elidován řídicí predikát *opravovat* a jeho patiens *auto*. Valenční elipsu patientu *auto* hodnotíme zároveň jako elipsu řídicího substantiva pro vyjádřené adjektivní doplnění *otcovo*. V příkladech (96) a (97) je textově elidován řídicí složený predikát *mít plán* a patiens tohoto predikátu *studovat*. Elidovaný patiens predikátu je zároveň hodnocen jako elipsa řídicího predikátu pro vyjádřené valenční doplnění *fyzika* (v příkladu (96)) a pro volné doplnění *v Praze* (v příkladu (97)).⁴⁰

³⁹Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 13.1.

⁴⁰Protože však při určování typů elipsy postupujeme směrem od nižších rovin k vyšším (od roviny morfoloické k sémanticko-syntaktické), dáváme v těchto případech přednost hodnocení daného prázdného místa podle typu elipsy zjištěného na nižší rovině.

2.6 Neúplnost z hlediska aktuálního členění

Aktuální členění věty na základ (východisko, téma) a ohnisko (jádro, réma) uvedl do strukturní lingvistiky Mathesius (v článku O tzv. aktuálním členění větném, 1947), na kterého navázali další lingvisté. V rámci funkčního generativního popisu se aktuální členění studuje v návaznosti na předcházející směry se snahou o explicitní, formální zachycení. Aktuální členění je v rámci funkčního generativního popisu začleněno do jazykového systému, nikoliv do oblasti sdělované informace, pragmatiky. Bylo již několikrát prokázáno (například Sgall, 1967, Sgal – Hajičová – Buráňová, 1980), že věty lišící se aktuálním členěním nemohou být chápány jako synonymní a že aktuální členění má podstatné důsledky pro zachycení významu věty. Aktuální členění má tudíž své opodstatněné místo v sémanticko-syntaktické reprezentaci věty.

I z hlediska vymezení elipsy je důležité, že lze předpokládat ve větě její rozčlenění na část tematickou a rematickou. Již výše jsme konstatovali (v úvodu této kapitoly 2), že elidovat lze pouze členy, které náležejí tematické části, jedině tak se zachová informační hodnota věty. Tam, kde je z věty vypuštěna část rematická, je narušena (vedle úplnosti gramatické) její sdělná hodnota. Elipsu jsme však vymezili jako neúplnost gramatickou při zachování sdělné hodnoty. Tato vlastnost elipsy se ukáže jako důležitá při odlišení elipsy od apoiopeze (viz dále v kapitole 5.5).

Kapitola 3

Elipsa textová, situační a systémová

Typy elips vymezené v předcházející kapitole můžeme dále třídit na základě jejich společných vlastností (vedoucích napříč vymezenými definičními typy). Různá kritéria uvádí například Hausenblas (1979). Hausenblas klasifikuje elipsu podle podmiňujícího faktoru na elipsu textovou a situační, podle ustálenosti na elipsu ustálenou a příležitostnou, podle směru vztahu elipsy na elipsy kataforické a anaforické, podle rozsahu na elipsu jednoho členu a na elipsu více než jednoho členu.

Zde se stručně vyjádříme k jedné z nejčastějších klasifikací elips, a to k rozdělování elips na elipsy textové (a situační) a gramatické. Z našeho hlediska však konstatujeme, že všechny typy elips jsou gramatické (vymezené gramatickým popisem jazyka), budeme zde proto namísto termínu gramatická elipsa užívat termínu elipsa systémová. Elipsu textovou a situační označujeme také společným termínem elipsa aktuální.

Rozdělení elipsy na elipsy textové, situační a systémové vychází z podmínek, které umožnily vznik elidované pozice v povrchové podobě věty.¹ Ve smyslu přijatelnosti povrchového řetězu jako korektního nelze z věty pochopitelně vypouštět cokoli,² elipsu na jedné straně umožňují textový a situační kontext konkrétní věty, na straně druhé jazykový systém.

Textová elipsa je vynechání takové části věty (morfému, slova, větného členu, významové jednotky), která se jednoznačně vyrozumívá z předcházejícího nebo následujícího kontextu. Neopakuje se proto, že byla již jednou vyjádřena a pro pochopení smyslu věty ji není třeba znovu opakovat. Situační elipsa je vynechání takové části věty (morfému, slova, větného členu, významové jednotky), která se jednoznačně vyrozumívá ze situace, a proto ji není třeba explicitně vyjadřovat. Systémová elipsa je vynechání části věty (morfému, slova, větného členu, významové jednotky), přičemž toto vynechání je umožněno gramatickými pravidly daného jazyka (která ne vždy jsou pro jednotlivé typy elips dostatečně popsána a poznána).

Příklady (98) až (100) hodnotíme jako příklady elipsy řídicího slovesa, v příkladu (98) pak můžeme tuto elipsu označit jako elipsu textovou, věta (99) je příkladem elipsy situační a příklad (100) je příkladem elipsy systémové.

(98) *Jedni čekají za vsí, druzí u lesa.* (Čechová a kol., 1996, 261)

(99) *Jednu černou!* (v kavárně) (Čechová a kol., 1996, 261)

(100) *Kam s tou hlínou?* (Čechová a kol., 1996, 289)³

Je však třeba konstatovat, že klasifikování nějaké elipsy jako textové, situační nebo systémové není vždy jednoduché. Jednoznačně identifikovatelná je zejména elipsa textová (elidovaný výraz je obsažen v předcházejícím nebo následujícím textu) a některé dobře popsané elipsy

¹V úvodu této práce jsme naznačili, že podmínky, za kterých k elipsám dochází, nejsou předmětem našeho zkoumání (studiem podmínek elidování (zejména v koordinačních skupinách) se zabývala například Ceplová (2000)). Podmínky, které vznik prázdného místa umožnily, jsou pro nás až druhotnou otázkou. Klasifikace elipsy na textovou, situační a systémovou má však zásadní vliv na anotaci elips v pražských závislostních korpusech, proto se zde tomuto rozdělení stručně věnujeme a ve výkladech vycházíme z toho, jak jsou tyto druhy elips rozlišeny v pracích funkčního generativního popisu a v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005).

²V 2.6 jsme již konstatovali, že elidovat lze pouze tematickou část věty.

³Čechová a kol. (1996, 262) případy systémového vypouštění z případů elips vylučují. Elipsu považují pouze za jev kontextový a situační. Příklad (100) tak hodnotí u Čechové a kol. (1996, 289) jako větný fragment (k tomu viz i 5.3).

systémové (valenční elipsy, jako je elipsa v konstrukcích s kontrolou, kvazikontrolou, reciprocitou aj.). Hranice mezi situační a systémovou elipsou především u elips strukturních pak není dostatečně vymezená. Příklad (100), který jsme přiřadili k elipse systémové, bychom za jistých okolností, při znalosti situace, ve které byla věta pronesena, mohli hodnotit i jako případ elipsy situační.⁴

Jedním z nejzajímavějších a zároveň nejfrekventovanějších kontextů, ve kterém se objevuje textová elipsa, jsou konstrukce založené na spojení dvou vět (ať už parataktickém, nebo hypotaktickém), které mají paralelní (symetrickou) syntaktickou strukturu.⁵ Takovými konstrukcemi jsou jednak koordinované konstrukce a jednak konstrukce s významem srovnání a omezení (k těm viz II). V těchto paralelních strukturách dochází v druhé připojené konstrukci k elipse zpravidla všech složek tematické části a zůstává vyjádřena jenom část rematická (srov. příklady (101) až (103)). Paralelní struktura je silným vodítkem pro určení elidovaných pozic v druhé konstrukci, a to i v těch případech, ve kterých z formálního hlediska u vyjádřených členů pro elipsu nic nesvědčí (srov. obměněný příklad (101), který jsme pod číslem (35) okomentovali již v 2.3.2.1). Paralelní struktura také navádí k určování elips neobligatorních volných doplnění, je však otázkou zda sama paralelní struktura dvou klauzí je dostatečně silným argumentem například pro určení elipsy volného doplnění *při čtení novin* v druhé koordinované klauzi v příkladu (101). Z hlediska syntaktického (formálního i sémantického) zde pro určení této elipsy není žádný signál. V sekci 2.4.2.7 elipsy neobligatorních volných doplnění z oblasti elips gramatických vylučujeme.

(101) *Při čtení novin kouří otec doutníky, bratr cigarety.* (= Při čtení novin kouří otec doutníky, bratr kouří cigarety.)

(102) *Soustruh ovládá jako mistr.* (= Soustruh ovládá tak, jak ho ovládá mistr.) (Grepel – Karlík, 1998, 277)

(103) *To nikde na světě není než u nás doma.* (= To nikde na světě není než (je to) u nás doma.) (Šmilauer, 1969)

V následujících dílčích sekcích se stručně vyjadřujeme ke třídění elips na elipsy textové (a situační) a systémové u jednotlivých definičních typů elips, které jsme vymezili v předcházející kapitole.

3.1 Textové, situační a systémové elipsy slovní, větněčlenské a u významových jednotek

Elipsy částí základních jednotek jednotlivých rovin jazykového systému (na morfologické rovině jde o elipsu části slova (viz 2.2), na formálně-syntaktické rovině o elipsu části větného členu (viz 2.3.1) a na sémanticko-syntaktické rovině o elipsu části významové jednotky (viz 2.4.1)) jsou ve většině případů elipsy aktuální (textové nebo situační); srov. příklady (104) až (107). Příklad (104) je textová slovní elipsa; příklady (105) a (106) jsou textové elipsy části větného členu, příklad (107) je situační elipsa části významové jednotky. Příklad (108) lze považovat za příklad systémové elipsy části významové jednotky (není vyjádřena spona verbonominálního predikátu).

(104) *tří- až čtyřprocentní roztok* (Mluvnice češtiny III, 1987, 413)

(105) *(Slyšel jsi?) Slyšel.* (Čechová a kol., 1996, 261)

(106) *Budeš hlasovat pro Karla, nebo proti?* (Čechová a kol., 1996, 261)

(107) *Nic naplat, musíš do školy.* (Čechová a kol., 1996, 261)

⁴Případy, které jednoznačně nelze hodnotit jako případy elipsy textové zařazujeme k elipsám systémovým, přestože nedokážeme vždy přesně popsat gramatická pravidla, která vznik takové elipsy umožňují (dostatečně zkoumány a popsány nejsou, jak jsme již zmínili, zejména podmínky pro vznik systémových elips strukturních). Zařadit netextové elipsy automaticky k elipsám systémovým nám však dovoluje fakt, že všechny typy elips jsme vymezili na základě přísných gramatických kritérií a že reálná povrchová podoba věty je korektní a smysluplná. Srov. k tomu i v 4.1.

⁵Elipsám v paralelních konstrukcích se věnuje Ceplová (2000).

(108) *Mladost – radost.* (Čechová a kol., 1996, 262)⁶

3.2 Textové, situační a systémové elipsy strukturní

Elipsy strukturní (elipsa řídicího děje a elipsa řídicího substantiva; viz 2.3.2) jsou textové, situační i systémové. Příklady (109) až (113) ilustrují jednotlivé podtypy textové elipsy řídicího děje. V příkladu (109) jde o základní typ elipsy řídicího slovesa: ve větě je textově elidovaný predikát *navštívit*, který se neopakuje z předcházející věty. Příklady (110) až (113) ilustrují elipsy víceslovných predikátů, kdy se z předešlého kontextu neopakuje slovesný frazém (*běhat mráz po zádech*, příklad (110)), složený predikát (*mít zájem*, příklad (111)), verbonominální predikát (*být veselý*, příklad (112)), modální predikát (*nemoci přijít*, příklad (113)). Elipsu řídicího predikátu vidíme také v příkladu (114), jde však o případ elipsy netextové – systémové, kdy vypuštěné sloveso nelze jednoznačně doplnit na základě kontextu.

(109) (*Jirka navštívil Marii včera.*) *Honza Jiřinu dnes.*

(110) (*Jirkovi běhá mráz po zádech.*) *Honzovi také.*

(111) (*Jirka má zájem studovat.*) *Honza také.*

(112) (*Jirka a Honza jsou veselí.*) *Já také.*

(113) (*Jirka nemůže nepřijít*) *Ani Honza.*

(114) *Nač ten spěch?*⁷

Při textové elipse řídicího slovesa se oproti neelidované pozici nemění lexikální význam elidovaného slovesa, valenční vlastnosti obou predikátů zůstávají stejné. Při textové elipse může nastat změna v morfologických významech. Změnu v kategorii slovesného času můžeme interpretovat v závislosti na situačním kontextu (pokud Honza Jiřinu ještě nenavštívil) v příkladu (109), změnu čísla a osoby ilustruje příklad (112). Při textové elipse se také mohou měnit modální vlastnosti elidovaných predikátů, srovnej příklad (115), ve kterém je také změna v kategorii slovesného času u elidovaných sloves oproti slovesu vyjádřenému. V sekci 2.4.3 také ukazujeme, že při textových elipsách řídicího slovesa se může měnit i příznak syntaktické negace.

(115) (*Jirka jel na kurz.*) *Honza nemůže a Pavlovi se nechce.*

Textovou elipsu řídicího substantiva ilustrují příklady (116) a (117), situační elipsa řídicího substantiva je v příkladu (118), který jsme již pod číslem (99) citovali jako příklad situační elipsy řídicího slovesa. Elipsu řídicího substantiva vidíme také v příkladu (119), jde o případ elipsy netextové – systémové, kdy vypuštěné substantivum nelze jednoznačně doplnit na základě kontextu.

(116) *Z druhého poschodí se dostal do prvního.* (Čechová a kol., 1996, 261)

(117) *nejlepší ze studentů*

(118) *Jednu černou!* (v kavárně) (Čechová a kol., 1996, 261)

(119) *Přišli jen mladší.*⁸

Příklad (117) také ilustruje, že i při textové elipse substantiva se mohou měnit (na rozdíl od lexikálních vlastností) morfologické charakteristiky elidované pozice oproti pozici neelidované. V příkladu (117) se mění číslo elidovaného substantiva *student*.

⁶Příklad (108) nepovažuje Čechová a kol. (1996, 262) za elipsu. Jak jsme již uvedli výše, případy systémového vypuštění jsou v této příručce z případů elipsy vyloučeny.

⁷Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.7.

⁸Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.6.

3.3 Textové, situační a systémové elipsy valenční

Nejšířeji jsou rozdíly mezi textovými, situačními a systémovými elipsami zkoumány u elips valenčních (viz 2.4.2). Za systémové elipsy valenčních členů považujeme vynechání obligatorního doplnění z důvodu zevšeobecnění (viz 2.4.2.1), a pokud se jedná o blíže nespecifikovaný aktant (viz 2.4.2.2), systémově elidovaný je také aktant v pozici kontrolovaného (viz 2.4.2.4) a kvazikontrolovaného doplnění (viz 2.4.2.5), systémové je též nerealizování valenčního členu při recipriprokizaci (viz 2.4.2.3).

Příklady systémových valenčních elips jsou ve větách (120) a (121); ve větě (120) je systémová elipsa pacientu z důvodu zevšeobecnění, věta (121) je příkladem systémové elipsy tzv. blíže nespecifikovaného aktora). Příklad (122) je příkladem situační elipsy valenčního pacientu a příklad (123) je příkladem textové elipsy obligatorního aktantu v pozici subjektu.⁹

(120) *Sestra studuje.* (Čechová a kol., 1996, 262)

(121) *Hlásili to v rozhlase.* (Čechová a kol., 1996, 262)¹⁰

(122) *Máte ještě na balkon?* (u pokladny v divadle) (Čechová a kol., 1996, 261)

(123) *(Pavel přišel domů). Hned si lehl do postele a usnul.*

⁹Systémové vypouštění v příkladech (120) a (121) u Čechové a kol. (1996, 262) jako elipsu nehodnotí.

¹⁰Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.17.

Kapitola 4

Vlastnosti elipsy

Potenciální eliptická věta, aby byla hodnocena jako elipsa, musí podle některých autorů splňovat určité vlastnosti. K těmto vlastnostem patří gramatičnost, rekonstruovatelnost, jednoznačná doplnitelnost. V následujících sekcích se k těmto vlastnostem elipsy přisuzovaným vyjádříme z našeho pohledu na elipsu. Poslední dílčí kapitola věnujeme otázce jednoznačnosti, víceznačnosti a vágnosti elidovaných konstrukcí, která v souvislosti s elipsou nebývá řešena, nicméně podle našeho mínění je tato otázka zejména v některých případech potenciálních elidovaných konstrukcí důležitá.

4.1 Gramatičnost

Jednou z vlastností, která se eliptickým konstrukcím přisuzuje, je gramatičnost (srov. Příruční mluvnice češtiny, 1997, 696). Přestože v eliptických konstrukcích chybí určité větné členy nebo určitá slova (nebo jen určité morfémy), není eliptická konstrukce negramatická. Jinými slovy: elipsa jako syntaktický jev i jako proces patří do gramatiky jazyka. Při koncipování našeho pohledu na elipsu jsme z gramatického systému jazyka vyšli a vymezili jsme elipsu jako prázdné místo, které je signalizováno právě gramatickými ukazateli (morfologickými, formálně-syntaktickými a sémanticko-syntaktickými).

Předpokládáme, že i podmínky pro elidování (co a kdy lze či nelze elidovat) jsou v gramatickém systému též pevně dány (takovou podmínkou je například možnost elidovat jen členy tematické části věty; k tomu viz 2.6) a v důsledku toho lze elidovaným konstrukcím připisovat vlastnost gramatičnosti. Negramatické potenciální eliptické konstrukce je vhodné od případů terminologicky chápané elipsy odlišovat (například brachylogické vyjadřování, náhodná vynechání – srov. dále v sekcích 5.2 a 5.7).

4.2 Doplnitelnost a rekonstruovatelnost

„Důležitým kritériem, jímž je elipsa charakterizována a vymezována, je možnost elidované prvky do věty doplnit,“ píše ve své práci Ceplová (2000, 6) a zastává podobné stanovisko jako řada dalších lingvistů (srov. Mluvnice češtiny III, 1987, 664; Grochowski, 1976). S doplnitelností úzce souvisí jiná vlastnost elipsy připisovaná – rekonstruovatelnost neúplné, eliptické věty ve větu úplnou. Mnozí lingvisté totiž možnost zkonstruovat neeliptický text pokládají za kritérium pro elipsu (srov. k tomu v sekci 1.1). Zůstávají však přitom stále na rovině vlastní povrchové realizace věty. Úplná konstrukce musí být možná (nepříznaková) v tomtéž kontextu jako věta neúplná. Ukázali jsme, že tento pohled vedl k vylučování mnoha konstrukcí z případů konstrukcí eliptických a u Grochowského dokonce k popření fenoménu elipsy vůbec (viz 1.5).

Příznakovost úplné, doplněné konstrukce v daném kontextu není pro nás důvodem pro vyčlenění nějaké konstrukce ze skupiny vět eliptických. Navíc se domníváme, že užití eliptické věty nebo užití neeliptické věty není ani v jasných případech elipsy v daném kontextu stejně bez/příznakové. I Hlavsa upozornil, že kritérium doplnitelnosti a rekonstruovatelnosti je nespolehlivé, „because the border-line between acceptable and unacceptable non-elliptical alternatives is vague“ (Hlavsa, 1981, 120). Daneš a Hlavsa (1981) a mnozí další pak podmínku doplnitelnosti a rekonstruovatelnosti přesunuli z roviny vlastní povrchové realizace věty do roviny abstraktního větného schématu.

Tento názor zastáváme i v naší koncepci elipsy. Eliptická konstrukce je doplňitelná a rekonstruovatelná v abstraktním zápise na příslušné rovině jazykového systému. Jednotky přítomné v tomto zápise nemusí být v konkrétní větě za daných konkrétních podmínek vyjádřitelné.¹

4.3 Jednoznačnost, homonymie a vágnost

Důležitou otázkou při studiu elipsy je otázka jednoznačnosti či víceznačnosti elidovaných vět. Při hodnocení konkrétní věty z hlediska její eliptičnosti můžeme totiž nejednou dospět k několika řešením. Větu (124) můžeme hodnotit jako neeliptickou s predikátem *být*, nebo jako eliptickou s elipsou plnovýznamového slovesa k pomocnému slovesu *být*. Větu (125) hodnotíme jako eliptickou, avšak dvojím způsobem: na základě parafrází uvedených v (126) a v (127).² Podobně je dvojnásobná věta (128), zde se však různost významů odrazí v interpunkci.

(124) *Pavel bude zítra v práci.*

(125) *Zná lepšího odborníka než dr. Novák.*

(126) *Zná lepšího odborníka, než zná dr. Novák.*

(127) *Zná lepšího odborníka, než je dr. Novák.*

(128) *Petr říkal Pavlovi, aby šel ven (,) a Martin, aby zůstal doma. (= Petr říkal Pavlovi, aby šel ven, a Martin říkal Pavlovi, aby zůstal doma. Nebo: Petr říkal Pavlovi, aby šel ven a aby Martin zůstal doma.) (Ceplová, 2000, 47)*

Věty mohou být vzhledem ke své ne/eliptičnosti homonymní. Všechna řešení mají svou oporu v gramatickém systému jazyka, k povrchové podobě věty lze přiřadit více různých významových reprezentací. K jednoznačné interpretaci významu může napomoci dostupný kontext, v některých případech však homonymii ani s dostupným kontextem v textu nerozřešíme.

Tyto případy homonymie je však třeba odlišovat od případů vágnosti, ve kterých pro interpretaci více významů nemáme oporu v jazyce samotném, ale ve kterých při interpretaci vycházíme ze vztahů obsahových, ze své znalosti o světě. Příkladem takové vágnosti je věta (129). V této větě konstatujeme v druhé klauzi souřadného souvětí jednoznačně elipsu řídicího slovesa, avšak o tom, zda i Pavlovy kalhoty byly červené, se můžeme jen domýšlet. V samotné povrchové podobě věty pro elipsu přívlastku *červený* nic nesevřídčí (viz i 2.4.2.7).

(129) *Petr si koupil červenou košili a Pavel kalhoty. (Ceplová, 2000, 47)*

¹Za určitých (syntaktických, ale i jiných, například lexikálních) podmínek může nějaká pozice, která je obsažená v abstraktní větě reprezentaci (například valenční člen predikátu), být v povrchové podobě věty pravidelně nevyjadřovaná (subjekt určitého slovesa; k tomu viz i 2.4.2.6) nebo nevyjadřitelná (subjekt infinitivu při tzv. kontrole; viz i 2.4.2.4).

²Ke konstrukcím s významem srovnání viz dále v kap. 6, k homonymii v těchto konstrukcích pak v sekci 6.2.2.3.

Kapitola 5

Hranice elipsy

V lingvistických pracích o elipse jsou vedle eliptických vět rozlišovány i další více či méně neúplné konstrukce nebo konstrukce, které se neúplným – eliptickým – konstrukcím přibližují. Jsou to zejména tzv. větné ekvivalenty, parcelace, apoziopese a další specifické druhy konstrukcí. V následujících sekcích zvážíme, zda teoretická podstata těchto jevů je natolik odlišná od teoretické podstaty výše vymezené u elipsy, že je žádoucí tyto jevy od elipsy odlišovat.

5.1 Otázka sémantické elipsy

K případům elipsy se někdy řadí i takové typy konstrukcí jako v příkladech (130) a (131), které se shrnují pod pojem tzv. sémantické elipsy.

(130) *okno do ulice* (= okno, které vede/je orientováno do ulice) (Sedláček, 1988, 380)

(131) *cesta k lesu* (= cesta, která vede/směřuje k lesu) (Sedláček, 1988, 380)

„Chybějící“ predikaci v těchto konstrukcích však nelze podle našeho názoru hodnotit jako neúplnost z hlediska jakékoli roviny gramatického systému jazyka (v tom smyslu, jak jsme naznačili naše pojetí gramatiky v kap. 2). Z gramatického hlediska je struktura úplná, nevzniká zde žádné prázdné místo.

Považujeme proto tyto případy „vypouštění“ (respektive doplňování) za procesy jiného charakteru, operující na jiné úrovni popisu jazyka než gramatická elipsa. Domníváme se, že tyto konstrukce lze vyložit v pojmech tzv. sekundární predikace.¹

Kdybychom v těchto pozicích elipsu připustili, museli bychom podle našeho názoru vidět elipsu i v příkladech (132) a (133), neboť jak poznamenává Hlavsa, „*most deriving positions are interpreted in such way that their semantic basic is a proposition, that is why we are almost always entitled to presuppose that the position is occupied by a sentence in which some components (esp. verbs) are ellipted*“ (Hlavsa, 1981, 124).

(132) *nové šaty* (= šaty, které jsou nové)

(133) *Potkal jsem Janu* (a to se stalo) *včera*. (Hlavsa, 1981, 124)

¹O sekundární (též druhé, nebo nevětné) predikaci se nejčastěji hovoří v souvislosti s apoziicí (Mathesius, 1947, 302n.; Mluvnice češtiny III, 1987, 418n.; Čechová a kol., 1996, 252), přívlaskem (Trávníček, 1951, 808) a doplňkem (Grepl-Karlík, 1998, 255 a 309; Uličný, 1969a a 1969b). Podle našeho názoru je pojem druhé predikace pojem velmi neurčitý, na který lze pohlížet různě široce. Je nám blízké pojetí Uličného (1969a a 1969b). Predikát a jeho valenční doplnění vnímáme jako spojení dále nerozložitelná. Naproti tomu volná doplnění lze podle nás víceméně všechna vysvětlit pomocí druhé predikace: *Náš dědeček seděl u stolu shrbený* = dědeček seděl, dědeček je náš, dědeček byl shrbený, dědeček byl u stolu (srov. i příklady Grepla a Karlíka na neshodné doplňky vyjádřené adverbii a předložkovými frázemi (Grepl-Karlík, 1998, 311n.) a vysvětlení atributu pomocí pojmu druhé predikace v Mluvnici češtiny III (1978, 148). Domníváme se, že druhá predikace není specifikum určitých větných členů. Transformační historii nelze podle nás směřovat s popisem syntaktických vztahů v dané konstrukci. Určení toho, zda dané doplnění lze nebo nelze vyložit jako druhou predikaci, se nekryje s určením vztahů tohoto doplnění k řídicímu členu. Podstatou sémantických vztahů (apoziice, determinace, koordinace) je, že připojují do věty další větný člen svébytným způsobem – jinak než predikací.

Hlavsa v této souvislosti správně podotýká, že by bylo velmi zjednodušující vykládat tyto případy jako pouhé vypouštění (elipsu), a přimlouvá se za to, aby se pro tyto případy v lingvistice užívalo zvláštního termínu.² S tímto Hlavsovým tvrzením se ztotožňujeme.

5.2 Elipsa a náhodné vynechání

Elipsa se v některých pracích doporučuje odlišovat od tzv. náhodných vynechávek. Hlavsa píše: „*First of all, it is necessary to distinguish carefully accidental omission of words or sentences due to the speaker's emotion, excitement or insufficient knowledge of the language*“ (Hlavsa, 1981, 122.). V Novočeské skladbě VI. Šmilauera je naproti tomu náhodné vynechávání vět a slov způsobené vzrušením uvedeno jako jedna z možných příčin vzniku elipsy (Šmilauer, 1969, 90). Rozřešení problému, zda náhodné vynechání slova považovat nebo nepovažovat za elipsu, spočívá v tom, zda budeme nebo nebudeme příčiny vzniku prázdných míst ve struktuře zahrnovat do definice elipsy. Již výše jsme však ukázali, že nepovažujeme za vhodné definovat elipsu z hlediska příčin jejího vzniku (i proto, že tyto příčiny doposud všechny neznáme).

Na základě abstraktní významové reprezentace věty můžeme v dané konstrukci určovat prázdná místa, ale tato větná reprezentace nám již nic neříká o tom, z jakých příčin k vynechání došlo. Předpokládáme ovšem, že lze studovat podmínky, za jakých k té které elipse dochází. Jsme si vědomi toho, že zvláště v mluveném projevu v důsledku vzrušení, emocí nebo v důsledku nedostatečné jazykové kompetence (mluvčí je například cizinec) může docházet k vynechávání z nejrůznějších důvodů. V některých případech pak je evidentní, že jde o vynechání nezáměrné, náhodné, ale jistě existuje i mnoho konstrukcí, ve kterých náhodné vynechání od vynechání z jiných příčin nerozpoznáme. Pouze tam, kde je náhodná výpustka spojena s deformací větné struktury, kde již nelze konstrukci ani hypoteticky rekonstruovat, přiřadit jí nějakou reprezentaci (viz i v 4.2), jsme s to označit takovou povrchovou podobu věty jako zvláštní, deformovanou, negramatickou a vyloučit ji jak z oblasti jevů eliptických, tak z gramatického popisu jazyka vůbec.

5.3 Elipsa a větný ekvivalent

Ve většině mluvnic a skladeb se od eliptických konstrukcí oddělují tzv. větné ekvivalenty. Větné ekvivalenty jsou chápány jako „*syntaktické konstrukce, jimiž se realizují nevětné výpovědi*“ (Čechová a kol., 1996, 287). Jde o konstrukce funkčně rovnocenné větám (větným výpovědím), nicméně, jak se poznamenává i u Čechové a kol., jsou větné ekvivalenty z gramatického hlediska málo definované: „*nevětné výpovědi je třeba nějak pojmenovat z hlediska jejich gramatické formy. Přívlastek „nevětný“ tento úkol dobře neplní, protože tyto útvary charakterizuje gramaticky jen negativně (nejsou to věty, ale neříká se, co to je)*“ (Čechová a kol., 1996, 287).

Domníváme se, že právě nejednoznačná gramatická hranice mezi výpovědí-větou a výpovědí-větným ekvivalentem vytváří z větných ekvivalentů (v té šíři, v jaké jsou zpravidla prezentovány) neopodstatněnou skupinu. V sekci 2.3.2.1 jsme se na základě gramatických vlastností pokusili vymezit, kudy vede hranice mezi konstrukcemi, jejichž řídicím členem je sloveso, a konstrukcemi, jejichž syntaktická reprezentace není založena na řídicím slovese. Ukázali jsme, že jako právě „větné ekvivalenty“ (útvary suplující větu/větnou/slovesnou výpověď) chápeme pouze nominativní, vokativní a citoslovesné fráze. Tato trojice konstrukcí má samostatnou výpovědní funkci. Nominativ, vokativ a citoslovesce jsou členy formálně syntakticky nezapojené, ze své gramatické povahy nesignalizují závislost – nevyžadují přítomnost řídicího slovesa.

Ostatní konstrukce, ve kterých není v povrchové realizaci přítomen určitý slovesný tvar, mají zcela jinou povahu. Z hlediska gramatiky signalizují nenominativní a nevokativní pády, předložkové fráze, adverbia a infinitivy slovesa závislost a odkazují k elipse řídicího slovesa. Prázdné místo je lexikálně ne zcela jednoznačně vymezené, formálně však specifikované poměrně jednoznačně. Otázka, zda nepřítomné sloveso lze nebo nelze jednoznačně lexikálně vymezit, není pro nás rozhodující. Příklady (134) až (137) hodnotíme tedy (na rozdíl od autorů Mluvnice češtiny III (1987, 438 n.), kteří je považují za příklady větných ekvivalentů) jako eliptické věty, ve kterých je elidováno řídicí sloveso (děj).

²V některých koncepcích se pro tyto případy volí (vedle termínu sémantická elipsa) termínu kondenzace (Grochowski, 1976), jindy již zmíněného termínu sekundární, druhá predikace. Užívání těchto termínů je však u různých autorů chápáno různě široce.

- (134) *Bez uznání.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 438)
- (135) *Mé manželce a dcerce Julince.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 438)
- (136) *Pivo!* (Mluvnice češtiny III, 1987, 439)
- (137) *Zpáteční do Berouna.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 439)

V mluvnících a skladbách se také zdůrazňuje, že větné ekvivalenty jsou konstrukce „realizované s podporou kontextu a situace“ (Čechová a kol., 1996, 287), že to jsou konstrukce co do své realizace ustálené a že „základním kritériem pro odlišení elipsy od konstrukcí s potencializovaným predikátem je možnost anebo nemožnost bezpříznakového užití struktury, v níž se potencializovaný člen vyjádří; působí-li takto obohacená struktura v komunikačním kontextu příznakově – pak nejde o elipsu“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 436). Rekonstruovatelnost a doplnitelnost však předpokládáme u elipsy jen na abstraktní, hypotetické rovině (viz 4.2). Vymezení větných ekvivalentů na základě tohoto kritéria ne/příznakového působení obohacené struktury vnáší do definic jevů, které považujeme za jevy primárně gramatické, kritéria stylistická a komunikační. Z hlediska gramatického systému jazyka je třeba v konstrukcích uvedených výše v příkladech (134) až (137) předpokládat elipsu. Všechny gramaticky vymezené eliptické věty je pak jistě vhodné dále studovat a třídit na základě jejich ustálenosti, ne/příznakovosti, vhodnosti v daném kontextu apod.

Námítkou proti takto striktně gramaticky pojímané hranici mezi větami eliptickými a neeliptickými může být, že zcela jinak hodnotíme například konstrukce uvedené v příkladech (138) a (139).

- (138) *Kávu!*
- (139) *Káva!*

Domníváme se však, že nominativní fráze jako (139) tu nenesou stejný význam jako konstrukce s akuzativem v příkladu (138). Zatímco v konstrukci s akuzativem lze (hypoteticky) předpokládat sloveso – signalizuje ho forma i význam pádu (srov. v 2.3.2), v konstrukci s nominativem z hlediska formy nic pro elipsu slovesa nesvědčí. Nominativní fráze, zvolání *Káva!*, je samostatná věta – vyjadřuje přímé vztazení nominálního výrazu ke skutečnosti (srov. též různé funkce nominativních frází – například nominativ pojmenovací, vyprávěcí, kvalifikující, popisný, zvolací u Kopečného (1958, 292n.)).

Za pravé větné ekvivalenty (funkčně rovnocenné větám) považujeme tedy jen nominativní, vokativní a citoslovecné fráze (které jsou takto vymezeny i jednoznačně gramaticky). Ostatní konstrukce jsou konstrukce slovesné, jejichž řídicím členem je určitý slovesný tvar. Věty, ve kterých není přítomen některý z řídicích členů (určitý slovesný tvar, nominativ, vokativ, citoslovec), jsou věty s elipsou tohoto řídicího členu.

5.4 Elipsa a parcelace

V souvislosti s elipsou je též třeba zmínit se o parcelaci. Parcelace je chápána v našich mluvnících jako syntaktický proces vyčleňování (nebo přičleňování) větných členů (srov. Mluvnice češtiny III, 1987, 679) či jako rozčleňování rematické složky na dílčí fragmenty a jako dodatkové připojování elementů složky tematické (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 575). Jde o následující typy konstrukcí:

- (140) *Včera jsem viděla Pavla. S holkou. Moc pěknou.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 679)
- (141) *Představ si, že naše Marta utekla za Petrem. V noci. Do Čejkovic!* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 575)

Mluvnice se však odlišují ve způsobu, jakým pohlíží na bazový komponent (výchozí konstrukci) a parcelát (vyčleňovanou nebo přičleňovanou část).³ V Příruční mluvnici češtiny považují

³Terminologii přejímáme z Mluvnice češtiny III (1987, 679).

každý segment za samostatnou eliptickou větu, a to především z důvodů intonačních, zvukových: každý segment má své intonační centrum (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 575). V Mluvnici češtiny III naproti tomu považují za jednu větu bazový komponent se všemi k němu náležejícími parceláty. Podobně uvažuje i Hrbáček, který dle našeho názoru správně poznamenává, že „*výpověď jako komunikativní jednotka musí být vymezena primárně obsahově a svou funkcí, nikoli zvukově a graficky*“ (Hrbáček, 1994, 45).

Velmi podstatný pro celou problematiku pak je fakt, kterého si všímá Mluvnice češtiny III: „*bazový komponent + parcelát jsou výpovědní realizací jedné větné struktury*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 681). Na rozdíl od eliptických konstrukcí lze parceláty „*syntakticky začlenit do předchozí věty (resp. části věty), eliptickou větu nikoli*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 681). Podobně Hlavsa píše, že parcelát nelze považovat za eliptickou větu, protože „*from the point of view of the pattern nothing is ellipted*“ (Hlavsa, 1981, 122).

Pro tyto úvahy o statutu parcelátu z hlediska jeho výpovědní platnosti je důležitá ještě jedna charakteristika parcelace jako celku, na kterou nepřímou upozorňuje Příruční mluvnice češtiny (1997): teprve celá parcelovaná struktura (bazový komponent a všechny k němu přiřazené části) má úplné aktuální členění obsahující téma a réma. Vyčleněné parceláty totiž zpravidla představují rematickou složku věty, která je parcelací zdůrazněna.

Na základě výše naznačených důvodů (obsahových, syntaktických, aktuálně členských) se přikláníme k názoru, že bazový komponent a parcelát je třeba považovat za jednu větu (za jednu syntaktickou jednotku). Této větě pak odpovídá jedna významová reprezentace, které má v konkrétní povrchové realizaci zvláštní grafické i intonační ztvárnění. Segmentace vět se tudíž nemůže dít mechanicky „od tečky k tečce“. Problematiku elipsy pak řešíme pro celou parcelovanou strukturu dohromady, nikoli pro každý segment zvlášť. Ve výše uvedených příkladech (140) a (141) je tedy elidován pouze subjekt/aktor.

5.5 Elipsa a apoziopze

Vedle elipsy se tradičně uvádí i další možný případ neúplné věty – tzv. apoziopze, která se chápe jako nerealizování konce konstrukce (případně začátku – srov. Hausenblas, 1979), nebo také jako neukončená, intonačně nebo graficky přerušovaná věta (srov. Mluvnice češtiny III, 1987, 660; Čechová a kol., 1996, 263).

(142) *Běž, nebo tě. . .* (Čechová a kol., 1996, 263)

(143) *Řekl jsem mu, aby. . .* (Příruční mluvnice češtiny, 1997, 697)

O vztahu apoziopze k elipse se konstatuje, že „*na rozdíl od elipsy zde často není možno chybějící složky jednoznačně doplnit; kromě toho u elipsy jde o normálně ukončenou, intonačně nedeforovanou výpověď*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 660). Jako jiný rozlišující znak bývá uváděno aktuální členění: zatímco u elipsy jsou vypouštěny složky patřící k tematické složce a zachována zůstává složka rematická, u apoziopze je naopak příznačná absence rematické složky (srov. Příruční mluvnice češtiny, 1997, 697). Karlík v Encyklopedickém slovníku češtiny (2002, 44) pak odlišuje elipsu od apoziopze tím, že eliptickou konstrukci lze na rozdíl od věty neukončené, přerušené zpětně rekonstruovat.

Je však zřejmé, že tvrzení, že apoziopze nelze zpětně rekonstruovat, tak docela neplatí. Ve větách (142) i (143) můžeme hypoteticky, na základě gramatických vlastností, rekonstruovat elipsu řídicího děje. Ve větě (142) vidíme nepřítomné sloveso zejména jako řídicí slovo přítomného zájmena v akuzativu, v neukončené větě (143) je nepřítomná závislá věta (s řídicím slovesem) signalizována podřadicí spojkou a nerealizovaným obligatorním valenčním členem predikátu *řici*. Zejména v příkladu (143) však již nelze zpětně rekonstruovat celou větnou konstrukci, která je zde formálně naznačena jen spojujícím výrazem. Avšak informační (obsahová) neúplnost a aktuální členění (viz i 2.6) jsou v případě takovýchto vět hlavním argumentem pro to, že se nejedná o věty eliptické a že je třeba je od tohoto typu vět odlišit.

5.6 Elipsa a několikanásobný větný člen

Zcela zvláštní problém z hlediska vymezení elipsy představují koordinované struktury. Tato otázka je spjata zejména s hranicí mezi několikanásobným větným členem (koordinací členskou)

a koordinací několika eliptických větných konstrukcí (koordinací větnou). Věta (144) může být chápána jako věta s několikanásobným přísudkem (a pak nejde o elipsu), nebo jako souřadné spojení dvou vět, a pak je třeba v první větě konstatovat elipsu valenčního patientu (předmětu) a v druhé větě elipsu valenčního aktora (podmětu). Podobně ve větě (145) můžeme buď hovořit o několikanásobném větném členu (a konstrukci neshledávat eliptickou), nebo lze tuto větu hodnotit jako spojení několika eliptických vět (toto pojetí je zachyceno v příkladu (146)).

(144) *Vosy vykusují a vysávají přezrálé ovoce.* (Hrbáček, 1960, 9)

(145) *Milan si (postupně) koupil byt, auto a chatu.* (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 122)

(146) *Milan si koupil byt, Milan si koupil auto a Milan si koupil chatu.* (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 122)

Problematika elipsy a několikanásobného větného členu se zpravidla řeší odděleně pro koordinaci predikátů na jedné straně a pro koordinaci ostatních větných členů na straně druhé. Tohoto rozdělení se zde přidržíme, neboť má i podle našeho názoru opodstatnění.

Problematikou několikanásobného přísudku se zabýval zejména Hrbáček (Hrbáček, 1956 a 1960). Podle Hrbáčka je nejvýraznějším rozlišujícím znakem (mezi několikanásobným přísudkem a větnou koordinací) společné nebo samostatné rozvíjení predikátu. Slovesa, která jsou úplně nebo převážně rozvíjena společně, „*tvorí jeden přísudek složený z několika sloves, tzv. několikanásobný přísudek, a tedy jednu větu*“ (Hrbáček, 1960, 9). Naproti tomu „*každý samostatně rozvíjený přísudek tvorí větu*“ (Hrbáček, 1960, 9). Větu uvedenou výše v příkladu (144) považuje tedy Hrbáček za jednu větu s několikanásobným přísudkem, větu v příkladu (147) však za souřadné souvětí dvou vět.

(147) *Vosy vykusují přezrálé ovoce a vysávají přezrálé ovoce.* (Hrbáček, 1960, 9)

Vedle syntaktického kritéria společného/samostatného rozvíjení predikátů je pro Hrbáčka důležité ještě kritérium sémantické: „*slovesa významově samostatná a navzájem zřetelně významově odlišená tvorí samostatné predikace*“, naopak „*za jednu predikaci rozloženou v části lze pokládat případy, kdy (. . .) jednotlivé přísudky vyjadřují děje navzájem se významově překrývající nebo doplňující*“ (Hrbáček, 1960, 14). Podle tohoto kritéria je pak třeba se rozhodovat zejména v případech, kdy koordinované přísudky nejsou rozvíjeny.

Hrbáček zakládá své pojetí tedy především na sémantických (obsahových) vztazích mezi slovesy. Syntaktická kritéria ne/společného rozvíjení nejsou teoreticky dostatečně zdůvodněná. Co vede Hrbáčka k tomu, že považuje spojení *přezrálé ovoce* v příkladu (144) za společné rozvíjení, a u prvního přísudku tedy nevidí elipsu valenčního předmětu (například z důvodu opakování)? Je to obsahová blízkost obou sloves? Nepovažujeme společné rozvíjení za zvláštní způsob syntaktického rozvíjení souřadně spojených členů, v jehož důsledku by ve větě nebyla žádná elipsa.

Domníváme se, že syntaktické otázky větné a členské koordinace je třeba řešit pomocí syntaktických kritérií, nikoli v oblasti lexikální sémantiky. Souhlasíme s Karlem Svobodou, že „*otázka, zda jde v daných případech o několikanásobný přísudek, či souvětí, je nerozlučně spojená s otázkou, zda tu jde o jednu predikaci, či o predikaci více*“ (Svoboda, 1958, 282). Rozcházíme se však s ním i s Hrbáčkem v chápání predikace. Považujeme predikaci za větotvorný vztah, který odkazuje k nějaké mimojazykové mikrosituaci (srov. Uličný, 2000; Grepl – Karlík, 1998, 26n.). Ve větě je tento vztah vyjádřen určitým slovesným tvarem a jeho valenčním potenciálem. Chápeme každý predikát (sloveso) jako jednu predikaci: každý predikát má svou valenci, která je základem sémanticko-syntaktické reprezentace dané věty. Několik přísudků je tedy pro nás vždy koordinací větnou. Příklad (144) hodnotíme jako koordinaci dvou vět, v nichž vidíme elipsy valenčních členů.

Několikanásobnost ostatních větných členů vysvětluje Hrbáček (1956) jako důsledek eliptického vypouštění členů, které by se opakovaly. Výslednou koordinační strukturu však již za eliptickou nepovažuje. Strukturu v příkladu (148) vysvětluje ve vztahu ke struktuře v příkladu (149).

(148) *nadaný a pilný žák* (Hrbáček, 1956, 53)

(149) *nadaný žák a pilný žák* (Hrbáček, 1956, 53)

Na to, že problematika je poněkud složitější, upozorňují v Mluvnici češtiny III, kde ukazují, že vznik koordinační skupiny větných členů je možné vykládat dvojím způsobem: buď „*je do jedné syntaktické pozice postaveno více různých lexikálních jednotek*“, nebo „*jde o stažení dvou vět, které mají stejnou syntaktickou stavbu a zčásti též totožné lexikální obsazení a navzájem se liší pouze lexikálním obsazením některých svých členů*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 409). O prvním způsobu se hovoří v této mluvnici jako o koordinaci rozšiřující (příklady (150) až (153)), o způsobu druhém jako o koordinaci sjednocující (příklady (154) až (156)). Koordinace rozšiřující představuje několikanásobný větný člen a ve struktuře se o elipse neuvažuje. Koordinace sjednocující je naproti tomu podle této mluvnice koordinace s elipsou.

- (150) *Mezi parkem a zelinářskou zahradou vedla cesta.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 410)
- (151) *Pět a dvě je sedm.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 410)
- (152) *Romulus a Remus založili Řím.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 410)
- (153) *Byla tam měkká a voňavá tráva.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (154) *Karel přinesl Janě květiny a knihu.* (= Karel přinesl Janě květiny a Karel přinesl Janě knihu.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 409)
- (155) *Michalangelo a Dante oslavili Řím.* (= Michalangelo oslavil Řím a Dante oslavil Řím.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 410)
- (156) *červený a modrý inkoust* (= červený inkoust a modrý inkoust) (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)

Vedle jednoznačných konstrukcí, ve kterých oba druhy koordinace od sebe odlišíme, však lze najít i řadu konstrukcí, které lze vysvětlit oběma způsoby (srov. příklad (157) oproti jednoznačnému příkladu (158) nebo nejednoznačný příklad (159)).

- (157) *Karel a Marie založili rodinu.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 414)
- (158) *Bratr a sestra založili rodinu.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 414)
- (159) *Stál tam velký a černý pes.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)

V Mluvnici češtiny III také správně podotýkají, že u elipsy vzniklé stažením dvou (a více vět), u koordinace sjednocující, „*na rozdíl od jiných elips, při nichž ve struktuře zůstává skutečně „prázdné místo“, zde ve výsledné větě takové prázdné místo není*“ (Mluvnice češtiny III, 1987, 411).

Na základě jakých ukazatelů tedy v konkrétní konstrukci rozlišujeme mezi koordinací rozšiřující bez elipsy a koordinací sjednocující s elipsou? V syntaktické struktuře věty informace o tom, zda je daná koordinační skupina koordinační skupinou rozšiřující nebo koordinační skupinou sjednocující, obsažena není. Tato informace může jednoznačně vyplývat z lexikálního obsazení, z textového nebo situačního kontextu nebo též jen ze zkušeností a znalostí interpreta. Jazykový systém je vzhledem k tomuto rozdílu inertní. Rozdíl lze tedy interpretovat jedině na rovině myšlenkových obsahů, kterou jsme však z gramatické reprezentace věty vyloučili (viz kap. 2).

V našem pojetí také nepočítáme s možností transformací, tedy s tím, že by se konkrétní povrchová podoba věty mohla vysvětlovat jako transformace z několika větných reprezentací. Navíc je zřejmé, že u některých konstrukcí (zejména u konstrukcí s reciprocitou nebo tam, kde se koordinace různých větných členů násobí) by bylo třeba počítat s větším množstvím různých transformací k vyvození sjednocujících koordinací (srov. příklad (160) a též příklad (161), který lze vyložit jak stažením vět (162) a (163), tak stažením vět (164) a (165), jak ukazují v Mluvnici češtiny III (1987, 411n.). V této mluvnici nepředpokládají, že by věta (161) mohla vzniknout i stažením vět (166) a (167); domníváme se však, že ani tento výklad není vyloučený.

- (160) *Jan a Marie se potkali.* ≠ Jan se potkal a Marie se potkala, ale = Jan potkal Marii a Marie potkala Jana. (Mluvnice češtiny III, 1987, 411)

- (161) *Karel a Honza jedí jablka a hrušky.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (162) *Karel a Honza jedí jablka.* (= Karel jí jablka a Honza jí jablka.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (163) *Karel a Honza jedí hrušky.* (= Karel jí hrušky a Honza jí hrušky.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (164) *Karel jí hrušky a jablka.* (= Karel jí hrušky a Karel jí jablka.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (165) *Honza jí hrušky a jablka.* (= Honza jí hrušky a Honza jí jablka.) (Mluvnice češtiny III, 1987, 415)
- (166) *Karel jí jablka.*
- (167) *Honza jí hrušky.*

Lze tedy konstatovat s Hrbáčkem, že jak koordinační struktura větných členů vzniká, „nelze dobře geneticky vysvětlit, poněvadž není známa cesta, jak se tento jev v jazyce vyvinul. Lze tu jen vyslovovat domněnky nebo úvahou dospívat k více méně pravděpodobným závěrům“ (Hrbáček, 1956, 54). Domníváme se, jak jsme již naznačili výše, že zkoumání rozdílu mezi koordinací rozšiřující a sjednocující je za hranicí popisu gramatického systému jazyka. Analyzované konstrukce, konstrukce s několikanásobným větným členem, tudíž jako eliptické nehodnotíme (a to v žádném z obou typů koordinace), neboť zde z hlediska jazykového systému, významové reprezentace věty pro elipsu nic nesvědčí.⁴

5.7 Elipsa a brachylogické vyjadřování

Brachylogické konstrukce jsou konstrukce z hlediska jazykového systému okrajové. Jsou založené na specifických heslovitých šablonách vypěstovaných zejména v administrativním stylu. Domníváme se ve shodě s Mluvnicí češtiny III (1987, 667), že toto tzv. brachylogické vyjadřování je účelné od elipsy odlišovat. Neshodujeme se však s touto mluvnicí v šíři případů zahrnovaných pod pojmem brachylogie.

Brachylogické vyjadřování vidíme tam, kde je struktura konstrukce založena primárně jen na heslech. Brachylogické vyjadřování je tedy vázáno na texty jako adresy, tabulky, výčty, formuláře apod. Na rozdíl od Mluvnice češtiny III tedy nevidíme brachylogii tam, kde mluvčí volí heslovité vyjádření na místě vyjádření větného například ve snaze vyjádřit se stručně nebo z důvodu rychlého komentování situace. Srovnej příklad (168), který je v Mluvnici češtiny III uveden jako příklad, ve kterém se spojuje vyjadřování brachylogické a eliptické. Z našeho pohledu není třeba příklad (168) vydělovat z eliptických vět, vidíme zde dvě elipsy řídicího děje.

- (168) *Šťastný Hlinkovi, ofsajd na modré.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 667)

⁴O elipse by v těchto případech bylo možné (a správné) uvažovat pouze v případech jako *Stáli tam bílý a černý pes*, kdy je ve větě jasný gramatický signál (množné číslo predikátu), že přívlaskem rozvitě entity jsou (minimálně) dvě (srov. k tomu nejednoznačný příklad (159)). Za připomínku i příklad *Stáli tam bílý a černý pes*. děkuji doc. Vl. Petkevičovi.

Část II

Speciální případy elipsy

V této části blíže popisujeme tři typy konstrukcí: konstrukce se spojky *než* a *jako*, ve kterých jsou jako srovnání vyjádřeny různé (například adverbialní) významy (viz kap. 6), konstrukce vyjadřující omezení, výjimku zejména pomocí předložek *kromě*, *mimo* (viz kap. 7) a konstrukce, ve kterých je význam účinku realizován závislou klauzí (viz kap. 8).

V našich mluvnicích a syntaktických příručkách nejsou tyto konstrukce v kapitolách o elipse zpravidla vůbec zmíněny, z hlediska elidování jsou však značně specifické a velmi složité. U závislých doplnění (s významem srovnání, omezení, účinku) dochází k elipse zpravidla všech složek tématu a zůstává vyjádřena jenom část rematická. Sémanticko-syntaktická reprezentace¹ těchto konstrukcí vykazuje podobné vlastnosti; ve všech třech konstrukcích předpokládáme v řídicí klauzi nutnou přítomnost jisté významové jednotky, na které doplnění vyjadřující srovnání, omezení nebo účinek závisí. Tato významová jednotka může být elidována, jde pak o zvláštní typ elipsy: v konstrukcích s významem srovnání může být elidována významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost, v konstrukcích s významem omezení jde o elipsu totalizujícího výrazu a v konstrukcích s významem účinku uvažujeme o elipse významové jednotky vyjadřující velkou/malou míru nějaké okolnosti řídicího děje.²

Nevylučujeme, že podobnou strukturu, jakou zde popisujeme pro konstrukce s významem srovnání, výjimky a účinku, mají v jazyce ještě jiné konstrukce, prozatím jsme ji však analyzovali jen pro tyto tři případy.

¹Zmíněné tři typy konstrukcí budeme popisovat z pohledu nejvyšší sémanticko-syntaktické roviny.

²Vzhledem k tomu, že v našich mluvnicích a syntaktických příručkách nenajdeme dostatečné množství příkladů těchto konstrukcí, je většina příkladů, které v této části práce uvádíme, introspektivních. Specifickou elipsu významové jednotky dokládáme ve všech třech případech autentickými příklady z korpusů.

Kapitola 6

Elipsa při vyjadřování srovnání

V této kapitole popisujeme věty se závislými doplněními uvozenými spojkami *jako* a *než*, která obecně vyjadřují význam srovnání. Jde o věty, jejichž popis je v našich mluvnicích a syntaktických příručkách obvykle roztrženo do několika kapitol, v nichž se popisují různé způsobové významy: vlastní způsob (příklad (1)), míra a intenzita (příklad (2)). Každý z těchto způsobových významů se totiž dá vyjádřit jako srovnání. Doplněním, které je realizováno jako srovnání (součástí tohoto doplnění je význam shody/podobnosti nebo rozdílnosti),¹ však vedle způsobových určení může být třeba i určení časové (příklad (3) a (4)) nebo směrové (příklad (5)), často samozřejmě též nějaká vlastnost (příklad (6)) nebo určení množství (příklad (7)). Tyto další možnosti užití konstrukcí se spojkou *jako* a *než* už zpravidla v mluvnicích a syntaktických příručkách zmiňovány nejsou. Ve všech případech však mají tyto konstrukce podobné vlastnosti, vykazují podobné chování, a mohou tudíž být popisovány společně bez ohledu na to, který z dílčích významů vyjadřují. Doplnění v řídicí klauzi, které je realizováno jako srovnání, budeme v této práci označovat jako „srovnávací“ doplnění.

- (1) *Maminka mi to vysvětlila jinak než babička.* (Grepl – Karlík; 1998, 279)
- (2) *Ty chrápeš stejně jak náš dědeček.* (Grepl – Karlík; 1998, 280)
- (3) *Rozšafné plachty skryly kostry stánků dříve, než městečko procitlo.* (Grepl – Karlík; 1998, 273)
- (4) *Chodí tam častěji maminky než tatínkové.*
- (5) *Dej to výš, než to máš.*
- (6) *Pavel je větší než já.*
- (7) *Má víc než deset kuliček.*

6.1 Sémanticko-syntaktická reprezentace vět s významem srovnání

Jako věty s významem srovnání označujeme věty, v nichž se pomocí spojky *jako* nebo *než* vyjadřuje nějaký význam (způsob, míra, vlastnost, místo, čas) jako srovnání. Ve větách se spojkou *jako* se vyjadřuje shoda nebo podobnost mezi srovnávanými jevy, ve větách se spojkou *než* se srovnává na bázi rozdílnosti.

Závislá doplnění připojená spojkami *jako* a *než* hodnotíme primárně jako závislé slovesné klauze (k slovesným a neslovesným klauzím viz 2.3.2.1), jejichž řídicí sloveso je často elidováno, protože se již znovu neopakuje z klauze řídicí; srov. příklady (8) a (9), které uvádí Šmilauer.²

- (8) *Spravil to jako švec kabát.*
- (9) *Spravil to, jako spravi švec kabát.* (Šmilauer, 1969, 283)

¹V příkladech (1) až (7) je toto doplnění podtrženo.

²Srovnávaný jev v řídicí klauzi se pochopitelně může hodnotit i vzhledem k nějakému ději a pak je řídicí sloveso v klauzi závislé pochopitelně vyjádřeno; například: *Ztráty z mimořádných položek jsou větší, než se předpokládalo.* (PCEDT) nebo příklad (3) výše. Srov. k tomu dále v sekci 6.2.2.2.

Elipsa řídicího slovesa v závislé srovnávané klauzi je způsobena zejména tím, že řídicí a závislá srovnávaná klauze mají paralelní strukturu; slovesa mají stejnou lexikální hodnotu a v závislé klauzi se řídicí sloveso již znovu neopakuje (případ textové elipsy; viz i dále v sekci 6.2.2.1). Elipsa řídicího slovesa po spojce *než* a *jako* je zřejmá, jen (hypotetické) doplnění slovesa totiž umožňuje, jak správně poznamenávají ve Skladbě češtiny, „vyložit pádovou formu substantiv a adjektiv v příslovečném výrazu; ta je totiž dána právě jejich větněčlenskou platností v rekonstruovatelné vedlejší větě srovnávací“ (Grepl – Karlík, 1998, 277). Dodejme, že doplnění slovesa umožňuje nejen vyložit pádovou formu (srovnej příklady (10) a (11)), ale hodnocení celého závislého doplnění s významem srovnávání (uvozeného spojkou *jako* nebo *než*) jako závislé slovesné klauze umožňuje i správnou interpretaci významů (sémanticko-syntaktických funkcí) jednotlivých doplnění po spojce *jako* a *než* následujících, a to nejen v těch případech, kdy jsou realizována substantivy a adjektivy, ale i v případech, kdy po spojce *než* nebo *jako* následuje doplnění vyjádřené adverbium. Spojení *jako včera* v příkladu (12) je uvedeno ve Skladbě češtiny jako příklad určení způsobu, které je vyjádřené srovnáním. Teprve interpretace věty v příkladu (12) na pozadí věty v příkladu (13) umožňuje interpretovat v původní větě (12) určení způsobu vyjádřené srovnáním a zároveň adverbium *včera* jako časové určení. Srovnej i další příklad (14), který hodnotíme na pozadí věty v příkladu (15).

(10) *Měl ji rád jako maminka.*

(11) *Měl ji rád jako maminku.*

(12) *Spal jsem jako včera.* (Grepl – Karlík, 1998, 277)

(13) *Spal jsem stejně/stejným způsobem, jako jsem spal včera.*

(14) *Dal to asi spíše do skříně než pod postel.*

(15) *Dal to asi spíše do skříně, než to dal pod postel.*

V sémanticko-syntaktické reprezentaci vět s významem srovnání rozlišujeme řídicí srovnávanou klauzi a závislou srovnávanou klauzi (kterou vždy hodnotíme jako klauzi slovesnou). V řídicí srovnávané klauzi je obsaženo „srovnávací“ doplnění. Součástí tohoto doplnění je význam shody/podobnosti nebo význam rozdílnosti. Významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost je podle našeho názoru v sémanticko-syntaktické reprezentaci vět s významem srovnání vždy obsažena (pokud není vyjádřena v povrchové podobě věty, musí být doplněna). Závislá srovnávaná klauze závisí na této významové jednotce. V příkladu (16) je řídicí srovnávanou klauzí část *Pavel běhá rychleji*, významovou jednotkou vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost je slovo *rychleji*, závislou srovnávanou klauzí je část *než běhá Honza*. V příkladu (17) je řídicí srovnávanou klauzí část *Udělal to stejně*, významovou jednotkou vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost je slovo *stejně*, závislou srovnávanou klauzí je část *jako to udělal Tonda*.

(16) *Pavel běhá rychleji, než běhá Honza.*

(17) *Udělal to stejně, jako to udělal Tonda.*

6.1.1 Významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost

Termínem významová jednotka vyjadřující ne/shodu/podobnost/rozdílnost označujeme takovou významovou jednotku, která ve větách se spojkou *jako* zahrnuje význam shody nebo podobnosti a u srovnání se spojkou *než* zahrnuje význam rozdílnosti.

V sémanticko-syntaktické reprezentaci může mít tato jednotka různé sémanticko-syntaktické funkce: v řídicí srovnávané klauzi stojí v pozici doplnění, které je vyjádřeno jako srovnání (je buď přímo tímto doplněním, nebo je součástí tohoto doplnění). Pokud se například dvě entity srovnávají vzhledem ke způsobu provádění nějakého děje (jako srovnání je vyjádřeno určení způsobu), stojí významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost v řídicí srovnávané klauzi na pozici adverbialního určení způsobu (příklady (18), (19), (23) a (24)), podobně je-li jako srovnání vyjádřeno určení času, je významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost součástí adverbialního určení času (příklad (22), (27) a (28)). Příklady (20), (21), (25) a (26)

ilustrují případy, kdy je jako srovnání vyjádřena nějaká vlastnost. Významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost je v příkladech podtržena.

- (18) *Udělal to stejně jako já.*
 (19) *Pracuje stejně svědomitě jako já.*
 (20) *Je podobný jako já.*
 (21) *Je stejně velký jako já.*
 (22) *Dnes pracoval ve stejnou dobu jako včera.*
 (23) *Udělal to jinak než já.*
 (24) *Pracuje svědomitěji než já.*
 (25) *Je jiný než já.*
 (26) *Je větší než já.*
 (27) *Přišel jindy než já.*
 (28) *Dnes pracoval ve jinou dobu než včera.*

U srovnání se spojkou *jako* je významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost explicitně vyjadřována výrazy: *stejně/stejný*, *shodně/shodný*, *podobně/podobný* (příklady (18) až (22)). V povrchové podobě věty je u doplnění vyjadřovaných stupňovatelnými adjektivy a adverbii toto explicitní vyjádření obvykle vynecháno a povrchově vyjádřeno je jen kvalitativní adjektivum nebo adverbium v pozitivu, neboť pozitiv v sobě implicitně zahrnuje význam, že míra srovnávaného jevu není ani větší ani menší, ale právě taková (srov. příklady (19) a (29) a příklad (21) a (30)).

- (29) *Pracuje svědomitě jako já.*
 (30) *Je velký jako já.*

U srovnání se spojkou *než* se významová jednotka pro vyjádření rozdílnosti realizuje komparativem adjektiva nebo adverbia. Komparativ jednoznačně (explicitně) zahrnuje význam „něco je jiné než něco“ (příklady (24) a (26)). Explicitně se rozdílnost vyjadřuje také výrazy s kořenem na *jin-* (*jiný*, *jinak*, *jinam*, *jinudy*, *jindy*; příklady (23), (25), (27) a (28)) a dále též výrazy odlišný/ě, rozdílný/ě (srov. příklady (31) a (32)).

- (31) *Hobit bude mít odlišné pojetí než Pán prstenů.*
 (32) *Bude něco fungovat rozdílně než dřívě?*

Závislou srovnávanou klauzi hodnotíme jako závislou na významové jednotce vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost. Jinými slovy za řídicí člen závislé srovnávané klauze považujeme významovou jednotku vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost obsaženou v řídicí srovnávané klauzi. Tuto interpretaci zakládáme na tom, že významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost nebo rozdílnost odkazuje k závislému doplnění vyjadřujícímu srovnání. O valenčním chování komparativu píše zejména Panevová (2005 a 2007), též Karlík – Hladká (2004). Panevová vymezuje periferní oblasti (frazologické, pojmenovávací) umožňující nesrovnávací užití komparativu (někdy nazývaného absolutní komparativ). Jinak převládá primární srovnávací užití komparativu s vysloveným (uvozeným zpravidla právě spojkou *než*) nebo implikovaným valenčním argumentem.

Domníváme se, že podobné valenční chování jako u komparativu lze vidět i u srovnávacích výrazů *stejně/stejný*, *podobně/podobný*, *jinak/jindy/jinudy/jinam/jiný*. Ve větách v příkladech (33) až (34) podle našeho názoru výrazy *stejný*, *podobně*, *jinak* implikují doplnění s významem srovnání. Toto doplnění nemusí být vyjádřeno, pokud se vyrovnává z kontextu nebo ze situace (případ textové elipsy).

- (33) *Má stejnou košili.*
- (34) *Vypadá podobně.*
- (35) *Vypadá jinak.*

6.2 Elipsy ve větách s významem srovnání

Povrchová podoba věty s významem srovnání bývá značně redukována a na sémanticko-syntaktické rovině v ní vidíme často hned několik prázdných míst. Pro souvětí s paralelní strukturou je typická elipsa predikátu (celé tematické části) v závislé srovnávané klauzi (viz 6.2.2) a u vět se spojkou *jako* je pak častá elipsa významové jednotky řídící závislou srovnávanou klauzi (viz 6.2.1).

6.2.1 Elipsa významové jednotky řídící závislou srovnávanou klauzi

K elipse významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost dochází především u vět vyjadřujících srovnání na bázi shody/podobnosti, u srovnání se spojkou *jako*, a to u vět, ve kterých je jako srovnání vyjádřeno určení způsobu nebo vlastnost (tedy doplnění povrchově vyjadřované adverbii a adjektivy). V povrchové podobě věty je buď vyjádřeno jen kvalitativní adjektivum nebo adverbium v pozitivu (příklady (36) a (38)), nebo je toto doplnění vynecháno úplně a implicitně se předpokládá „stejný“ způsob děje, „stejná“ vlastnost (příklad (37) a (39)). Na pozici elidované významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost si lze vždy představit výrazy typu *stejně/stejným způsobem/stejný* (tj. výrazy explicitně vyjadřující význam shody). Elidovaná významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost je v příkladech naznačena v hranatých závorkách.

- (36) *Udělal to [stejně] svědomitě, jako to udělal Tonda.*
- (37) *Udělal to [stejně/stejným způsobem], jako to udělal Tonda.³*
- (38) *Je [stejně] pracovitý jako já.*
- (39) *Život je [stejný] jako bonboniéra.*

U vět se srovnáním pomocí spojky *než* k elipse výrazu vyjadřujícího rozdílnost nedochází. Naopak přítomnost tohoto výrazu je tu pro realizaci srovnávací konstrukce obvykle nezbytná. Elipsa výrazu vyjadřujícího rozdílnost však zřejmě není vyloučená, jak ukazuje ojedinělý příklad (40) z korpusu PCEDT, ve kterém předpokládáme z hlediska sémanticko-syntaktické reprezentace elipsu nějakého obecného výrazu vyjadřujícího význam větší míry jako *spíše, lépe, více*.

- (40) *Vede investory k tomu, aby se zaměřili na krátkodobé pohyby cen než na dlouhodobou hodnotu. (PCEDT)*

Vynechání významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost (která řídí závislou srovnávanou klauzi) v povrchové podobě věty považujeme z hlediska sémanticko-syntaktické reprezentace za elipsu.

V tab. 6.1 je několik autentických dokladů elipsy významové jednotky řídící závislou srovnávanou klauzi (významová jednotka je naznačena v hranatých závorkách).

³Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.8.

Elipsa významové jednotky řídicí závislou srovnávanou klauzi
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ale mezi klukama na hřišti mi to přišlo [stejně], jako by žádná přestávka nikdy nebyla.</i> • <i>Bude to trvat dlouho, ale i z Kaliningradu budete jednou odjíždět [stejně/stejným způsobem] jako z civilizovaného světa.</i> • <i>Choval se prý [stejně/stejným způsobem] jako pistolový maniak, jemuž pistole sloužila nikoliv k obraně, ale k zastrasování.</i> • <i>Je to [stejně], jako byste poslali někoho s dvackou pro svačinu a on by vám přinesl jídlo za padesát a vynucoval si doplacení.</i> • <i>Jsou to partneři, osobnosti, zranitelní [stejně] jako my.</i> • <i>Kašpárková si připadala [stejně/stejným způsobem] jako honící pes.</i> • <i>Narodí se ještě někdy fotbalista [stejný] jako Pelé?</i>

Tabulka 6.1: Elipsa významové jednotky řídicí závislou srovnávanou klauzi

6.2.2 Elipsy v závislé srovnávané klauzi

V povrchové podobě věty s významem srovnání je velmi často elidován predikát závislé srovnávané klauze. Elipsa predikátu je často spojena i s elipsou jeho závislých doplnění. Větu v příkladu (41) hodnotíme na pozadí věty (42), větu (43) hodnotíme na pozadí věty v příkladu (44). V příkladu (43) je zároveň i elipsa významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost.

(41) *Dorazil do cíle dříve než Jirka.*

(42) *Dorazil do cíle dříve, než dorazil do cíle Jirka.*

(43) *Udělal to jako Tonda.*

(44) *Udělal to stejně/stejným způsobem, jako to udělal Tonda.*

Elidovaný predikát bývá jednoznačně doplňitelný (viz 6.2.2.1), ale nemusí tomu tak být (viz 6.2.2.2). Elipsa predikátu může vést i ke vzniku homonymních konstrukcí (viz 6.2.2.3). S elipsou predikátu pak úzce souvisí otázka, zda je v závislé srovnávané klauzi elidováno také doplnění, které se v řídicí srovnávané klauzi realizuje jako srovnání („srovnávací“ doplnění). Na tuto otázku budeme hledat odpověď v sekci 6.2.2.4.

6.2.2.1 Textové elipsy v srovnávacích konstrukcích s paralelní strukturou

Elipsy nastávají zejména v těch větách s významem srovnání, ve kterých jsou predikáty řídicí a závislé srovnávané klauze lexikálně shodné, ve kterých řídicí a závislá srovnávaná klauze mají paralelní strukturu. V takovém případě jsou pak obvykle v závislé srovnávané klauzi elidována spolu s predikátem i všechna jeho doplnění, která by se opakovala a po spojce *jako* nebo *než* je vyjádřeno pouze to doplnění, kterým se obě klauze (řídicí a závislá) co do lexikálního obsazení liší. Toto vyjádřené doplnění nemusí být ani přímým doplněním slovesa (příklad (45) hodnotíme na pozadí věty v příkladu (46): po spojce *než* je v závislé klauzi vyjádřeno pouze atributivní rozvití subjektu predikátu, predikát a jeho subjekt jsou elidovány). Vyjádřené doplnění může být povrchově realizováno různě: v příkladu (47) (který hodnotíme na pozadí věty v příkladu (48)) se paralelní struktury řídicí a závislé srovnávané klauze liší o doplnění, které je vyjádřeno závislou klauzí.

(45) *Moje auto jede rychleji než tvoje.*

(46) *Moje auto jede rychleji, než jede tvoje auto.*

(47) *Dělá kotrmelce, jako když byla malá.*

(48) *Dělá kotrmelce stejně, jako dělala kotrmelce, když byla malá.*

Na příkladu (47) také vidíme, že morfologické významy elidovaného predikátu se mohou vzhledem k jeho neelidovanému protějšku v řídicí klauzi měnit (srov. k tomu i 3.2). Změnu morfologických významů i modálních vlastností ilustruje také příklad (49), který hodnotíme na pozadí věty (50). V komplikovanějších konstrukcích může být shodná paralelní struktura narušena: v příkladu (51) se neopakuje stejný subjekt z řídicí srovnávané klauze, ale může jít i o nějaký všeobecný podmět, nebo se opakuje subjekt z vyjádřené závislé klauze (srovnej k tomu příklad (52)).

(49) *Vypadá, jako by spadl z višně.*

(50) *Vypadá stejně, jako by vypadal, kdyby spadl z višně.*

(51) *Udělal větší hloupost, než když někdo ukradne kousek čokolády.*

(52) *Udělal větší hloupost, než udělá někdo hloupost, když ukradne kousek čokolády.*

Jiný typ elipsy predikátu v závislé srovnávané klauzi ukazují příklady (53) a (54). Predikáty v řídicí a v rekonstruované závislé klauzi se liší negací, zatímco v řídicí klauzi je predikát negovaný, predikát v rekonstruované závislé klauzi hodnotíme jistě jako kladný (srov. k tomu 13.4).

(53) *FBI uvedla, že žádost nemůže začít řešit dřív než v červnu. (PCEDT)*

(54) *FBI uvedla, že žádost nemůže začít řešit dřív, než že ji může začít řešit v červnu.*

Těmito příklady jsme jistě ještě nevyčerpali všechny možné typy a druhy elidování v závislé srovnávané klauzi, chtěli jsme nicméně ukázat, že rekonstrukce predikátu závislé srovnávané věty není vždy přímočará a jednoznačná, a to i přesto, že obě klauze – řídicí a závislá – mají paralelní strukturu, ale že je vždy taková konstrukce (alespoň hypoteticky) možná a představitelná.

6.2.2.2 Elipsy v srovnávacích konstrukcích, které nemají paralelní strukturu

Konstrukce s významem srovnání nemusí mít paralelní strukturu. V řídicí a závislé srovnávané klauzi mohou být prezentovány dva zcela odlišné děje. Tak je tomu například v příkladu (55) a též v příkladu (56), kde se však paralelní struktura řídicí klauze opakuje ve valenčním doplnění predikátu závislé klauze (srov. naznačenou reprezentaci v (57)).

(55) *Rusové mají byrokracii stejně rádi, jako Italové milují své děti, prohlásil Broder Dress. (PDT 2.0)*

(56) *Zpomalení amerického hospodářství je výraznější, než jak bylo dříve naznačováno. (PCEDT)*

(57) *Zpomalení amerického hospodářství je výraznější, než mělo být výrazné, jak bylo dříve naznačováno, že bude zpomalení amerického hospodářství výrazné.*

I v srovnávacích konstrukcích, které nemají paralelní strukturu, může být elidován predikát (se svými závislými doplněními). Lexikální hodnota tohoto predikátu nebývá jednoznačně zřejmá. Je vždy „přibližná“, vyrozumívá se ze širšího kontextu, často si na místě elidovaného predikátu představujeme jen obecné sloveso *být*. V příkladu (58) vidíme v závislé srovnávané klauzi elipsu řídicího predikátu na pozadí věty (59). Srovnej i autentický příklad (60), který hodnotíme na pozadí věty (61).

(58) *Chceme mít více dětí než dvě.*

(59) *Chceme mít více dětí, než jsou dvě děti.*

(60) *Naposledy se kakao obchodovalo v cenách nízkých jako nyní před mnoha lety. (PCEDT)*

(61) *Naposledy se kakao obchodovalo v cenách nízkých, jako jsou nyní nízké, před mnoha lety.*

V některých konstrukcích je zřejmá elipsa střední, závislé srovnávací klauze (po spojce *než* nebo *jako* následuje spojka nebo vztažné slovo), její lexikální obsazení však již není tak jednoznačné, jako jsme viděli například v příkladu (47), který byl hodnocen na základě paralelní struktury řídicí a závislé srovnávané klauze. Srovnej příklad (62), ve kterém vidíme elipsu celé klauze (predikátu s jeho doplněními) na pozadí věty (63) (srov. též větu (56) a její interpretaci v (57)).

(62) *Má svůj původ například v zavedení nové výrobní metody dosahující nižších výrobních nákladů, než které má konkurence.* (PDT 2.0)

(63) *Má svůj původ například v zavedení nové výrobní metody dosahující nižších výrobních nákladů, než jsou náklady, které má konkurence.*

6.2.2.3 Homonymní srovnávací konstrukce

Neobsazení pozice predikátu v závislé srovnávané klauzi vede někdy ke vzniku homonymních konstrukcí (k homonymii a vágnosti viz i 4.3), jak dokládá příklad (64), ve kterém není jednoznačné, zda závislá srovnávaná klauze kopíruje strukturu klauze řídicí, tedy zda se jedná o případ paralelní srovnávací konstrukce (pak bychom větu (64) hodnotili na pozadí věty (65)), nebo zda v závislé srovnávané klauzi je elidován jiný predikát, nejspíše sloveso *být* (větu (64) pak hodnotíme jako (66)). Tyto konstrukce lze zpravidla na základě širšího kontextu rozhodnout ve prospěch jedné z možností. Srovnej i autentický příklad (67).

(64) *Zná lepšího polemika než Jan.*

(65) *Zná lepšího polemika, než zná Jan.*

(66) *Zná lepšího polemika, než je Jan.*

(67) *Pět let se tam naparuje a přes nafrněné móresy ho lid miluje víc než jeho předchůdce.* (MF Dnes, 16. 12. 2007)

Konstrukce může být homonymní i jen vzhledem k morfologickým a modálním vlastnostem elidovaného predikátu; srovnej příklad (68), který jednoznačně hodnotíme na pozadí věty v (70), zatímco příklad (69) můžeme hodnotit, jak na pozadí věty v příkladu (70), tak v příkladu (71).

(68) *Mohu zůstat děle, než můžeš ty.*

(69) *Mohu zůstat děle než ty.*

(70) *Mohu zůstat děle, než můžeš zůstat ty.*

(71) *Mohu zůstat děle, než zůstaneš ty.*

6.2.2.4 Otázka elipsy „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi

Pro úplnou sémanticko-syntaktickou reprezentaci musíme ještě zvážit otázku, zda v závislé srovnávané klauzi je třeba uvažovat též o elipse stejného doplnění, které se v řídicí srovnávané klauzi vyjadřuje jako srovnání, tj. zda větu (72) máme hodnotit na pozadí věty (73) (a nikoli jen na pozadí výše uvedené věty (46)).

Obecně je vždy možné v závislé srovnávané klauzi „srovnávací“ doplnění teoreticky rekonstruovat; srovnej i větu (74) a její rekonstrukci v příkladu (75) a příklady (76) a (77).⁴ Z hlediska sémanticko-syntaktické reprezentace však nevyjádření tohoto adverbialního doplnění způsobu, času, místa atp. nebo atributivního rozvití považujeme za elipsu jenom tehdy, pokud je toto doplnění obligatorním valenčním doplněním nebo pokud je součástí víceslovného predikátu. Tedy například v příkladu (78) (jeho teoretická reprezentace je naznačena v příkladu (79))

⁴Doplnění v řídicí klauzi a jeho protějšek v závislé srovnávané klauzi jsou v příkladech podtrženy.

vidíme v závislé srovnávané klauzi vedle elipsy predikátu také elipsu doplnění způsobu (které je v řídicí klauzi realizováno jako srovnání), neboť toto doplnění je vzhledem k predikátu *vypadat* doplněním valenčním (*vypadat nějakým způsobem*). Podobně vidíme v příkladu (80) (jeho reprezentace je naznačena v příkladu (81)) elipsu jmenné části verbonominálního predikátu. Doplnění způsobu a času v příkladech (72) a (74) a atribut v příkladu (76) jsou vzhledem ke svým řídicím členům doplněními nevalenčními (a ani nejsou součástí víceslovných predikátů), a proto jejich vynechání v závislé klauzi za elipsu nepovažujeme. Z hlediska principů vymezení elipsy, které jsme popsali v kap. 2, v závislé klauzi pro elipsu těchto doplnění nic nesvědčí. Konstatování elipsy „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi by bylo založeno pouze na paralelním vztahu mezi řídicí a závislou srovnávanou klauzí a o takovém typu elipsy v této práci neuvažujeme.⁵

- (72) *Moje auto jede rychleji, než tvoje.*
- (73) *Moje auto jede rychleji, než jede tvoje auto rychle.*
- (74) *Přišel dříve než já.*
- (75) *Přišel dříve než jsem já přišel brzy.*
- (76) *Má rychlejší auto než já.*
- (77) *Má rychlejší auto než mám já rychlé auto.*
- (78) *Vypadá stejně jako před rokem.*
- (79) *Vypadá stejně jako vypadala před rokem nějak.*
- (80) *Bezpečná lůžka jsou lepší než péřová.*
- (81) *Bezpečná lůžka jsou lepší, než jsou dobrá péřová lůžka.*

Pokud se (při reprezentaci na sémanticko-syntaktické rovině) v závislé srovnávané klauzi opakuje doplnění, které se v řídicí srovnávané klauzi vyjadřuje jako srovnání („srovnávací“ doplnění), mění se v některých případech pravidelně jeho lexikální a morfologické (kategorie stupně) vlastnosti. Ve větách, ve kterých je „srovnávací“ doplnění vyjádřeno komparativem adjektiva nebo adverbia (u srovnání se spojkou *než*), reprezentujeme odpovídající doplnění v závislé klauzi jako pozitiv tohoto adjektiva nebo adverbia (srovnej příklad (80) a (81)). Ve větách, ve kterých je „srovnávací“ doplnění vyjádřeno výrazy s kořenem na *jin-* (u srovnání se spojkou *než*) a pomocí výrazů *stejný/stejný, podobný/podobně* (ať už vyjádřenými nebo elidovanými; u srovnání se spojkou *jako*), reprezentujeme v závislé srovnávané klauzi odpovídající doplnění jako doplnění s lexikální hodnotou *nějaký/nějak* (srovnej dvojice příkladů (78) a (79), (82) a (83), (84) a (85) a též (86) a (87)). Ve větách, ve kterých je „srovnávací“ doplnění vyjádřeno pozitivem adjektiva nebo adverbia (u srovnání se spojkou *jako*), se lexikální vlastnosti (ani kategorii stupně) odpovídajícího elidovaného doplnění v závislé klauzi nemění (jiné morfologické vlastnosti než kategorie stupně se měnit mohou; srovnej příklady (88) a (89)).

- (82) *Situace v armádě je jiná než na ministerstvu.* (PDT 2.0)
- (83) *Situace v armádě je jiná, než je situace na ministerstvu nějaká.*
- (84) *Je stejný jako já.*⁶
- (85) *Je stejný, jako já jsem nějaký.*
- (86) *Požadavky jsou podobné jako u České spořitelny.* (PDT 2.0)

⁵Nicméně je zřejmé, že paralelní vztahy mezi řídicí a závislou srovnávanou klauzí jsou jiného typu než například volné koordinační spojení dvou vět s paralelní strukturou (srov. k tomu v 2.4.2.7). Zde jde jistě o užší spojení s pevnými strukturálními zákonitostmi, na jejichž základě by opakování „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi nejspíše bylo možné definovat. Domníváme se však, že nejprve je třeba elipsám v paralelních strukturách (různých typů) věnovat více pozornosti.

⁶Tektogramatický strom reprezentující tuto větu srov. na obr. 12.15.

- (87) *Požadavky jsou podobné, jako jsou požadavky u České spořitelny nějaké.*
- (88) *Je stará jako my.*
- (89) *Je stejně stará, jako my jsme staří.*

6.2.3 Zvláštní typy eliptických vět s významem srovnání

V předcházejících dvou sekcích jsme popsali základní typy elips, které se v konstrukcích s významem srovnání vyskytují. V této sekci představíme některé typy zkratkovitých srovnávacích konstrukcí, ve kterých je reprezentace na sémanticko-syntaktické rovině poměrně obtížná a interpretace elipsy se někdy může zdát i násilná. Půjde o konstrukce typu „chaloupka jako dlaň“, „více než deset kilo těžký pařez“ a „mzda se více než ztrojnásobila“.

6.2.3.1 Srovnávací konstrukce typu „chaloupka jako dlaň“

Konstrukce typu „chaloupka jako dlaň“, ve kterých se vlastnost nějaké entity vyjadřuje tak, že se přímo přirovná k nějaké jiné entitě, hraničí s frazeologickými vyjádřeními. Zkratkovitost těchto vyjádření nám může činit potíže při interpretaci. Domníváme se však, že i v těchto zkratkovitých vyjádřeních je možné na sémanticko-syntaktické rovině předpokládat elipsu významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost a elipsu predikátu. Tak konstrukci *chaloupka je jako dlaň* (příklad (90)) hodnotíme na pozadí věty (91). Podobně je tomu v příkladech (92) a (93).

- (90) *Chaloupka je jako dlaň.*
- (91) *Chaloupka je stejná, jako je dlaň nějaká.*
- (92) *Viděl dívku jako obrázek.*
- (93) *Viděl dívku stejnou, jako je obrázek nějaký.*

6.2.3.2 Srovnávací konstrukce typu „více než deset kilo těžký pařez“

Jinými zkratkovitými srovnávacími konstrukcemi jsou konstrukce, v nichž se udává nějaký kvantitativní údaj, fyzikální vlastnost (množství, váha, věk, délka apod.) pomocí vyjádření, že „něco je nějaké více/méně než uvedená hodnota“. Srovnej příklady (94) a (95), kde v druhém příkladu (95) povrchově vyjádřený komparativ slova *hodně (více)* „zastupuje“ obvyklý komparativ kvalitativního adjektiva (*těžší* v bezpříznakovém příkladu (94)). Domníváme se, že teoretická reprezentace vět (94) a (95) by na sémanticko-syntaktické rovině měla být stejná a obě konstrukce hodnotíme na pozadí věty v příkladu (96). V závislé srovnávané klauzi vidíme zpravidla elipsu slovesa *být*. Srovnej i podobné příklady (97) a (98) hodnocené na pozadí věty v (99) a věty (100) a (101) a též věty (102) a (103).

- (94) *Pařez je těžší než deset kilo.*
- (95) *Pařez je více než deset kilo těžký.*
- (96) *Pařez je více těžký/těžší, než je deset kilo.*
- (97) *Tyč je delší než dva metry.*
- (98) *Tyč je více než dva metry dlouhá.*
- (99) *Tyč je více dlouhá/delší, než jsou dva metry.*
- (100) *Má víc než deset korun.*
- (101) *Má více korun, než je deset korun.*
- (102) *Hmotnost je více než deset kilo.*
- (103) *Hmotnost je více kilo, než je deset kilo.*

6.2.3.3 Srovnávací konstrukce typu „mzda se více než ztrojnásobila“

Zcela zvláštním případem konstrukcí se srovnáním jsou konstrukce s komparativem adverbia *více, méně, hůře* aj. a se zhuštěným lexikálním vyjádřením srovnávaných jevů, jako jsou věty v příkladech (104) a (106), které lze volně parafrázovat větami v příkladech (105) a (107).

(104) *Mzda se více než ztrojnásobila.*

(105) *Mzda se znásobila vícekrát, než by se znásobila třikrát.*

(106) *Byl tam více než tisícíhlavý zástup.*

(107) *Byl tam zástup o více hlavách, než je tisícíhlavý zástup.*

Problém těchto konstrukcí spočívá v tom, že významové jednotky, které přepokládáme v sémanticko-syntaktické reprezentaci těchto vět (naznačené v příkladech (105) a (107)), nemají přímý korelát v povrchově vyjádřených lexémech (*ztrojnásobila* v (104), ale *znásobila* v (105)). Proto v těchto konstrukcích chápeme spojení komparativu adverbia a spojky *než* (*více než, méně než, hůře než*) jako frazeologické spojení, které má ve větě jako celek funkci adverbialního určení s významem míry a determinuje doplnění po něm následující (predikát, atribut, jiné adverbialní doplnění). Jsme si však vědomi toho, že tímto řešením problém zachycení sémanticko-syntaktické struktury těchto konstrukcí velmi zjednodušujeme.

Kapitola 7

Elipsa při vyjadřování omezení

V této kapitole popisujeme konstrukce se závislými doplněními uvozenými zejména předložkami *kromě* a *mimo*, které vyjadřují dva významy. Jde jednak o význam výjimky, pro kterou ne/platí děj (nebo stav) vyjádřený řídicím slovesem (příklad (108)). Takové konstrukce označujeme jako konstrukce s významem omezení. Závislá doplnění uvozená předložkami *kromě* a *mimo* mohou však také vyjadřovat děj, stav či entitu, pro kterou děj (nebo stav) vyjádřený řídicím slovesem také výjimečně ne/platí (příklad (109)). Takové konstrukce označujeme jako konstrukce s významem výjimečného slučování.

(108) *Kromě Pavla přišli všichni.* = Přišli všichni, jen Pavel nepřišel.

(109) *Kromě Pavla přišla i Jana.* = Přišel Pavel, ale přišla i Jana.

Tyto věty jsou v našich mluvnicích a syntaktických příručkách zmiňovány velmi omezeně v kapitolách o určení způsobu, který se vyjadřuje jako omezení, výjimka. Samostatný oddíl věnovaný větám s významem omezení najdeme ve Šmilauerově Novočeské skladbě (1969, 295n.). Význam, který zde označujeme jako výjimečné slučování, pak není v těchto příručkách zmiňován vůbec.

Speciální typ elipsy řídicí významové jednotky předpokládáme pouze v konstrukcích s významem omezení, proto zde zaměřujeme pozornost především na věty s tímto významem. V poslední sekci však stručně popíšeme i věty s významem výjimečného slučování a ukážeme, že oba typy konstrukcí mají různou sémanticko-syntaktickou reprezentaci, a že je proto vhodné je od sebe odlišovat.

7.1 Sémanticko-syntaktická reprezentace vět s významem omezení

Konstrukce s významem omezení (omezovací konstrukce) jsou takové konstrukce, které omezují platnost nějakého totalizujícího výrazu (*každý, celý, všechno, nic, nikam* apod.) nebo které uvádějí výjimku z nějakého stavu úplnosti, obvyklosti, normálnosti, pravidelnosti. Srovnej příklady (110) až (112).

(110) *Máme všechno až na to nejdůležitější.*

(111) *Nemám nikoho kromě tebe.*

(112) *Vyjma soboty všechno probíhalo normálně.*

V sémanticko-syntaktické reprezentaci konstrukcí s významem omezení rozlišujeme řídicí (omezovanou) klauzi a závislou (omezující) konstrukci. V řídicí klauzi je obsažen totalizující výraz, tj. totalizátor nebo jiný výraz vyjadřující celkové množství, stav úplnosti, normálnosti, pravidelnosti, obvyklosti. Totalizující výraz (více viz 7.1.1) je v sémanticko-syntaktické reprezentaci těchto konstrukcí vždy obsažen. Závislá omezující konstrukce závisí na této významové jednotce, omezuje její platnost. V příkladu (113) je řídicí omezovanou klauzí část *nepřišel nikdo*, totalizujícím výrazem je slovo *nikdo*, závislou omezující konstrukcí je část *mimo tebe*.

(113) *Mimo tebe nepřišel nikdo.*

Závislé omezující konstrukce bývají připojeny zejména pomocí předložek *kromě, mimo, vyjma* a předložkových výrazů *až na, s výjimkou* (příklady (110) až (113)); mohou být připojeny též pomocí spojovacích výrazů *leda, ledaže, leč, než, nežli*. Jako příklady omezujících konstrukcí připojených pomocí spojek srovnej příklady (114) až (116).

(114) *Nikoho tam nepouštěj, leda by přišel někdo z úřadu.* (Šmilauer, 1969, 298)

(115) *Tak mi nic nezbyvalo, než abych oživil svou starou myšlenku.* (Šmilauer, 1969, 298)

(116) *Není možno soustřediti mysl na nic jiného, leč právě na tento vše přehlušující povyk.* (Šmilauer, 1969, 296)

Zatímco u srovnávacích konstrukcí jsme závislé doplnění vyjadřující význam srovnání hodnotili vždy jako slovesnou klauzi, a to proto, že jedině rekonstrukce slovesa zde umožňovala vyložit sémanticko-syntaktické funkce závislých doplnění, u konstrukcí s významem omezení je podle nás situace jiná. Je třeba zde rozlišovat omezení vyjádřené přímo (omezení přímé) a omezení vyjádřené slovesnou klauzí nebo (v sémanticko-syntaktické reprezentaci) chápané jako slovesná klauze (omezení slovesné).

Přímé omezení (bez elipsy slovesa) vidíme v těch konstrukcích, ve kterých je doplnění s významem omezení vyjádřeno pomocí některé z předložek a po předložce následuje jmenná skupina v tom pádě, který daná předložka vyžaduje. Po předložkách *až na, s výjimkou* následuje přímé omezení vždy, jmenná skupina po těchto předložkách je vždy v tom pádě, který tato předložka vyžaduje (*až na*+4, *s výjimkou*+2; srov. například větu (110) výše). Po předložkách *kromě, mimo, vyjma* může, ale nemusí následovat jmenná skupina v tom pádě, se kterým se předložka pojí. Přímé omezení vidíme po těchto předložkách jen tehdy, následuje-li jmenná skupina v pádě, který předložka vyžaduje; tedy: *kromě*+2, *mimo*+4 (v textech nenoremně často též genitiv), *vedle*+2, *vyjma*+2. V příkladech (111) až (113) je tedy omezení přímé.

Přímé omezení je zde na místě proto, že (na rozdíl od spojek *jako* a *než* při vyjadřování srovnání) předložky ze své povahy určují pádovou formu doplnění, která zapojují do větné struktury, a svou sémantikou určují též sémanticko-syntaktickou funkci těchto doplnění. Celá předložková skupina plní ve větě funkci závislého doplnění, které má význam omezení, výjimky z nějakého stavu úplnosti, normalnosti, obvyklosti.

Po předložkách *kromě, mimo, vyjma* může však následovat jmenná skupina i v jiném pádě, než předložka vyžaduje (může po nich zřejmě následovat i doplnění vyjádřené adverbem).¹ V těchto případech, kdy po předložkách *kromě, mimo, vedle, vyjma* nenásleduje jmenná skupina v příslušném pádě, hodnotíme omezující konstrukci jako slovesnou klauzi s elipsou řídicího děje. Důvod této interpretace je stejný jako u srovnávacích konstrukcí: přítomná pádová forma jmenné skupiny není určována předcházející předložkou, tedy pouze doplnění nějakého elidovaného slovesa umožňuje vyložit pádovou formu přítomné jmenné skupiny a též přiřadit této jmenné skupině odpovídající sémanticko-syntaktickou funkci. Jmenná skupina, která stojí po některé z předložek *kromě, mimo, vyjma* a není v pádě touto předložkou vyžadovaném, má totiž jinou sémanticko-syntaktickou funkci, není sama o sobě doplněním s významem omezení. Sémanticko-syntaktickou funkci omezení nese rekonstruovaná klauze jako celek. Srovnej příklad (117), který hodnotíme na pozadí věty (118): rekonstrukce závislé slovesné klauze umožňuje jmenné skupině následující po předložce *kromě* (předložkové skupině *do Prahy*) přidělit sémanticko-syntaktickou funkci směrového určení a zároveň celé závislé klauzi přidělit význam omezení.

(117) *Kromě do Prahy chtěli jet všude.*

(118) *Kromě toho, že nechtěli jet do Prahy, chtěli jet všude.*

Závislé omezující konstrukce, ve kterých je elidováno sloveso, odpovídají v sémanticko-syntaktické reprezentaci závislým omezujícím klauzím, které jsou uvozené spojením *kromě/mimo/vyjma toho, že* s vyjádřením celé omezující klauze (srov. příklad (119)).

¹Podobné chování zjišťujeme i u jiných sekundárních předložek, které měly nebo v současném jazyce stále ještě mají také adverbialní platnost; například u předložky *místo* (například: *Místo do školy placené městem jel strážník na fotbal, stihán nebude.*) nebo *včetně* (např.: *vysoce kvalitní kuchyňská pánev wok vhodná na všechny druhy sporáků včetně na indukci; kabeláž pro připojení OEM rádia Honda Civic 8G včetně do volantu*). Příklady pocházejí z internetu.

(119) *Kromě toho, že krásně zpívá, neumí nic.*

Jako omezení realizované (v sémanticko-syntaktické reprezentaci) závislou slovesnou klauzí hodnotíme vždy omezující konstrukce připojené pomocí spojek *leda, ledaže, leč, než, nežli*. V příkladech (120) a (121) tedy závislou část uvozenou spojkou *než* hodnotíme jako slovesnou klauzí, ve které je elidováno řídicí sloveso, v příkladu (120) je elidováno sloveso *chodit*, v příkladu (121) sloveso *být*.

(120) *Maminka nechodí nikam než asi ke dvěma třem rodinám.* (Šmilauer, 1969, 296)

(121) *To není nikde na světě než v Edinburku.* (Šmilauer, 1969, 296)

7.1.1 Totalizující výraz

V řídicí omezované klauzí předpokládáme v sémanticko-syntaktické reprezentaci vždy nějaký totalizující výraz, tj. totalizátor nebo jiný výraz vyjadřující celkové množství, stav úplnosti, normálnosti, pravidelnosti, obvyklosti. Tento výraz může, ale nemusí být v povrchové podobě věty vyjádřen.

Jako totalizující výrazy vystupují v konstrukcích s významem omezení zejména kladné a záporné totalizátory (v terminologii Mluvnice češtiny III též negátory (1987, 389)). Jako kladný totalizující výraz může v řídicí omezované klauzí vystupovat například některý z výrazů: *všechen, všude, vždy, každý, celý, kdokoli* (příklady (122) a (123)). Ve významu záporného totalizujícího výrazu může v řídicí omezované klauzí stát například výraz *nikdo, nic, nikam, nikdy, žádný* (příklady (124) a (125)). Vedle vlastních totalizátorů (a negátorů) však může být nějaký stav úplnosti, normálnosti, pravidelnosti, obvyklosti vyjádřen například i adverbii *normálně, pravidelně, denně* (příklad (126) a (127)). Totalizátory jsou v následujících příkladech podtrženy.

(122) *Zapomněla všecko až na slovo *kišasonka*.* (Šmilauer, 1969, 296)

(123) *Každý normální tvor v noci rád spí, s výjimkou kolčav, vlkodlaků a některých intelektuálů.* (Šmilauer, 1969, 296)

(124) *My tu kromě našeho pana domácího neznáme takřka nikoho.* (Šmilauer, 1969, 296)

(125) *Lesní pustina nemá žádného tajemství mimo své nepřátelství.* (Šmilauer, 1969, 296)

(126) *Pravidelně kromě středy chodí plavat.*

(127) *Otevřeno denně kromě pondělí.*

Totalizující výraz chápeme jako člen řídicí závislou omezující konstrukci. Závislá omezující konstrukce uvádí výjimku z celkového množství, stavu úplnosti normálnosti, obvyklosti vyjádřeného právě totalizujícím výrazem.

Avšak ne každá konstrukce, ve které je přítomný nějaký totalizující výraz, je konstrukce omezovací. V konstrukci může stát totalizátor, aniž by byl omezován. Závislá konstrukce má potom význam výjimečného slučování (viz dále 7.3). Srovnej příklad (128), ve kterém na pozadí věty (129) hodnotíme závislou konstrukci *kromě historie* jako doplnění s významem omezení, která omezuje platnost totalizátoru *všechno*. Srovnej též příklad (130), ve kterém na pozadí věty (131) hodnotíme závislou konstrukci *kromě historie* jako doplnění s významem výjimečného slučování. Totalizátor *všechno* zde není omezován.

(128) *Kromě historie studovala všechno.*

(129) *Studovala všechno, jenom nestudovala historii.*

(130) *Kromě historie studovala (i) všechno ostatní.*

(131) *Studovala historii i všechno ostatní.*

Klauze může být i homonymní, pokud jde o význam omezení, nebo výjimečného slučování. Srovnej příklad (132), který lze hodnotit jak na pozadí věty (133), tak na pozadí věty (134). V prvním případě jde o význam omezení (omezuje se platnost totalizátoru *celý*), ve druhém případě jde o význam výjimečného slučování.

(132) *Kromě ní přišla celá parta.*

(133) *Celá parta přišla, jen ona nepřišla.*

(134) *Přišla ona i celá parta.*

7.2 Elipsy ve větách s významem omezení

Podobně jako u konstrukcí s významem srovnání i v konstrukcích s významem omezení definujeme na sémanticko-syntaktické rovině elipsu významové jednotky řídicí závislou konstrukcí (viz 7.2.1) a též elipsu predikátu v závislé omezující klauzi (viz 7.2.2).

7.2.1 Elipsa významové jednotky řídicí závislou omezující konstrukci

Významová jednotka řídicí závislou omezující konstrukci – totalizující výraz – je v konstrukcích s významem omezení elidována poměrně snadno. Její doplnění není na základě kontextu obtížné, naopak je zřejmé, proto je velmi často prostě vynechána. Srovnej příklady (135) a (136), ve kterých je elidován kladný totalizující výraz, a příklady (137) a (138), ve kterých došlo k elipse záporného totalizujícího výrazu (elidované totalizující výrazy jsou v příkladech naznačeny v hranatých závorkách).

(135) *Mimo datum a označení jednotky se píše [všechny] řadové číslice slovy.* (Šmilauer, 1969, 296)²

(136) *Kromě středy mají otevřeno [vždy] od osmi do dvanácti.*

(137) *Kykal tu boudu neprodá [nikdy], leč bych za ni klopil nesmyslné peníze.* (Šmilauer, 1969, 298)

(138) *Nepovím [nic], leda kdyby to poznali sami.* (Šmilauer, 1969, 298)

V tab. 7.1 je několik autentických dokladů elipsy významové jednotky řídicí závislou omezující konstrukci.

Elipsa významové jednotky řídicí závislou omezující konstrukci
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Nezbývá [nic], než si dát práci a vyhledat z bank tu nejlepší a nejlevnější.</i> • <i>Jeden úředník uvedl, že diskotéky a soukromé kluby jsou ze zákazu vyňaty a v barech bude kouření povoleno [vždy] kromě doby podávání jídel.</i> (PCEDT) • <i>Láhev Bordeaux z první sklizně ročníků 1985 a 1986 stojí 60 až 80 dolarů ([ve všech případech] kromě nejméně vyráběného vína, co se týče množství, Chateau Petrus, které stojí kolem 250 dolarů!).</i> (PCEDT) • <i>Ohrožení čínské platební bilance se dále stupňuje poklesem [všech] jejích devizových rezerv s výjimkou zásob zlata.</i> (PCEDT) • <i>Stanice ABC oznámila, že namísto těchto zápasů plánuje odvysílat díly [všech] svých středečních a čtvrtečních pořadů z hlavního vysílacího času, které měly připadnout na příští týden, s výjimkou hodinového speciálního pořadu o zemětřesení, vysílaného včera ve 22 hodin.</i> (PCEDT) • <i>[všichni] Zaměstnanci, kromě vyššího vedení, byli včera požádáni, aby nechodili do práce.</i> (PCEDT) • <i>Železniční divize Union Pacific Corp. oznámila, že s výjimkou škod na přepravních kontejnerech ve vozovně v Oaklandu nebyly [žádné] její tratě, mosty a stavby poškozeny.</i> (PCEDT)

Tabulka 7.1: Elipsa významové jednotky řídicí závislou omezující konstrukci

²Tektogramatický strom reprezentující větu *Mimo datum se píše řadové číslice slovy.* viz na obr. 12.16.

7.2.2 Elipsa predikátu v závislé omezující klauzi

Význam omezení, pokud se připojuje pomocí předložek, se vyjadřuje většinou přímo, tj. bez elipsy slovesa v závislé omezující konstrukci. Svědčí o tom i fakt, že v celém korpusu PDT 2.0 nebyl nalezen jediný případ omezení připojeného předložkou *kromě*, *mimo*, *vyjma*, ve kterém by po těchto předložkách následoval jiný pád než ten, který se s danou předložkou pojí. Ani v syntaktických příručkách nejsou příklady vět, které zde navrhuje hodnotit jako konstrukce s elipsou slovesa. Několik autentických dokladů jsme proto vyhledali v jiných korpusech a na internetu a ostatní příklady, které zde uvádíme, jsou introspektivní.

Pokud konstatujeme elipsu slovesa, pak vždy na základě paralelní struktury s řídicí klauzí: sloveso v (teoreticky) rekonstruované závislé klauzi je vždy lexikálně shodné se slovesem v klauzi řídicí. O negaci rekonstruovaného slovesa platí: je-li v řídicí klauzi sloveso negované, je doplněné sloveso v klauzi závislé kladné a naopak (k elipse syntaktické negace viz i 2.4.3). Srovnej příklad (139), který hodnotíme na pozadí věty (140), příklad (141) hodnocený na pozadí věty (142), a autentické příklady (143) až (149).

- (139) *Kromě do Prahy chtěli jet všude.*
- (140) *Kromě toho, že nechtěli jet do Prahy, chtěli jet všude.*
- (141) *Kromě do Prahy nechtěli jet nikam.*
- (142) *Kromě toho, že chtěli jet do Prahy, nechtěli jet nikam.*
- (143) *Kromě s Kladnem jsme v poslední době sehráli solidní zápasy. (ČNK)*
- (144) *Krajový či kmenový nacionalismus ve Finsku neexistuje, kromě u Karelů, kteří chtějí svůj domov. (ČNK)*
- (145) *Ve všech majákových budovách je strážce majáku (kromě na majácích Prišňjak a Host).³*
- (146) *Miniatura je prázdná kromě pro červený "X"⁴*
- (147) *A pohyb takových hráčů vyjma do Ruska je prakticky nemožný.⁵*
- (148) *Jak již shora řečeno, jsou stropy vesměs, vyjma ve shromaždišti za jevištěm, kde jsou klenuté do travers, dřevěné, z větší části vůbec bez spodní rákosové omítky.⁶*
- (149) *Avšak vyjma pro sektor veřejný nebyla zatím v této záležitosti přijata žádná zákonná opatření.⁷*

Elipsa predikátu pak není nijak neobvyklá v omezovacích konstrukcích, ve kterých je omezení připojeno pomocí spojek. Srovnej Šmilauerovy příklady (120) a (121) uvedené výše.

7.3 Konstrukce s významem výjimečného slučování

Předložky *kromě*, *mimo* a také *vedle* mohou vedle doplnění s významem omezení připojovat i konstrukce, které označujeme jako konstrukce s významem výjimečného slučování. Konstrukce s významem výjimečného slučování jsou konstrukce, ve kterých není přítomen charakteristický význam předložky, význam omezení. Vyjadřují význam slučování dvou entit, dějů či stavů, ale nejde o prosté slučování. Oba slučované členy jsou významově blíže určeny: jeden (připojený předložkami *kromě*, *mimo*, *vedle*) významem obyčejnosti, samozřejmosti, druhý slučovaný člen má naopak význam neobvyklosti, výjimečnosti. Srovnej příklad (150), který hodnotíme na pozadí věty (151).

- (150) *Kromě Pavly tam byl i Mirek.*
- (151) *Byla tam nejen Pavla, ale byl tam i Mirek.*

³<http://www.adriatica.net/lighthouses/lighthouses.cz.htm> (citováno 5. 8. 2011)

⁴<http://support.microsoft.com/kb/306017/cs> (citováno 5. 8. 2011)

⁵http://hokej.idnes.cz/prestup-do-komety-splneny-sen-ale-bude-to-tezke-vi-hubacek-p3n-hokej.asp?c=A100112_112724_hokej_cig (citováno 5. 8. 2011)

⁶<http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/2vo/stena/180schuz/S180001.htm> (citováno 5. 8. 2011)

⁷<http://www.tydenik-sondy.cz/200139/2001390101.htm> (citováno 5. 8. 2011)

Ve vztahu výjimečného slučování mohou být různá doplnění predikátu řídicí klauze: v příkladech (150), (152) a (153) se slučují aktanty řídicího slovesa, v příkladu (154) jde o výjimečné slučování časového určení. Slučovat se mohou i dva děje, přičemž jeden děj je vyjádřen predikátem řídicí klauze a druhý děj může být vyjádřen substantivem, které je nominalizací slovesného děje (příklady (155) a (156)), zájmenem odkazujícím na nějaký děj vyjádřený v kontextu (příklady (157) a (158)), závislou klauzí uvozenou *kromě/mimo/vedle toho, že* (příklad (159)). Častá jsou pak při výjimečném slučování ustálená spojení *mimo jiné, kromě jiného*, která vyjadřují obyčejné, běžné děje a skutečnosti vzhledem k těm dějům a skutečnostem, které jsou s nimi výjimečně slučovány (příklady (160) a (161)).

- (152) *Kromě legislativních změn došlo i k věcným změnám.*
- (153) *Kromě základních údajů, které takové reklamy obvykle mají, uváděl i důležité informace pro kupující.*
- (154) *Kromě pondělí budou pracovat i ve středu.*
- (155) *Kromě prodeje bude slovinská firma v ČR i vyrábět.*
- (156) *Kromě hraní na klavír ještě zpívá.*
- (157) *(Mnoho informací je na Internetu.) Kromě toho ve všech novinách jsou dnes o tom rubriky.*
- (158) *(O prázdninách budu pracovat na zahradě.) Kromě toho pojedou do Německa.*
- (159) *Kromě toho, že byl nadaný, byl i dobrým člověkem.*
- (160) *Kromě jiného dostal i knížku o dinosaurech.*
- (161) *Děti budou na soutěži mimo jiné i skákat v pytlich.*

Domníváme se, že i v konstrukcích s významem výjimečného slučování je podobně jako v konstrukcích s významem omezení třeba rozlišovat výjimečné slučování přímé a výjimečné slučování slovesné (s elipsou slovesa), a to ze stejných důvodů a podle stejných principů jako u konstrukcí s významem omezení. Pokud konstatujeme elipsu slovesa, pak vždy na základě paralelní struktury s řídicí klauzí: sloveso v rekonstruované závislé klauzi je vždy lexikálně shodné se slovesem v klauzi řídicí. O negaci rekonstruovaného slovesa platí: je-li v řídicí klauzi sloveso negované, je doplněné sloveso v klauzi závislé též negované. Srovnej příklad (162), který hodnotíme na pozadí věty (163). Konstrukce s elipsou slovesa jsou i u výjimečného slučování vzácné. V korpusu PDT 2.0 nebyl nalezen žádný takový případ. Příklad (162) je proto náš vlastní a příklad (164) jsme dohledali na internetu. Ve všech příkladech konstrukcí výjimečného slučování uvedených výše ((150), (152) až (158), (160) a (161)) jde o výjimečné slučování přímé (bez elipsy slovesa), pouze v příkladu (159) jde o výjimečné omezení slovesné, ve kterém však je závislá predikace povrchově vyjádřena (jde o slučování dvou různých dějů).

- (162) *Kromě do Říma chtěli jet i do Benátek.*
- (163) *Kromě toho, že chtěli jet do Říma, chtěli jet i do Benátek.*
- (164) *Kromě na fler.cz můžete v Čechách najít SALAMI BANANA v jediném pražském kamenném obchodě, ovšem vždy v limitovaných edicích 1-3 kusy.⁸*

Otázku, jak by měla vypadat sémanticko-syntaktická reprezentace konstrukcí s významem výjimečného slučování, zde necháváme otevřenou. Problém vidíme především v tom, že v této reprezentaci by mělo být jednoznačně zachyceno, které dvě skutečnosti jsou slučovány výjimkou, a zároveň bychom rádi zachovali fakt, že slučované členy nejsou členy na stejné úrovni, tj. ve vztahu souřadnosti, jako jsou slučované členy při obvyklé koordinaci. Je vůbec otázka, který větný člen, která významová jednotka řídí závislé doplnění připojené předložkami *kromě, mimo, vedle*, zda je to vždy predikát (například sloveso *být* v příkladu (150), sloveso *vyrábět* v příkladu

⁸<http://www.fler.cz/user/49953> (citováno 5. 8. 2011)

(155)), nebo zda je tímto řídicím členem druhý výjimečně slučovaný člen (v příkladu (150) tedy aktor *Mírek*, v příkladu (155), kde se slučují dva děje, opět predikát *vyrábět*). Přikláníme se k druhému řešení: doplnění připojené předložkami *kromě*, *mimo*, *vedle* (vyjadřující slučovaný člen) závisí na té významové jednotce ve větě, se kterou je výjimečně slučováno.⁹ Jen tak v sémanticko-syntaktické reprezentaci jednoznačně zachytíme, které dva členy jsou slučovány. Srovnej příklady (165) a (167), hodnocené na pozadí vět (166) a (168), ve kterých by se při prvním řešení (doplnění připojené předložkami *kromě*, *mimo*, *vedle* chápané jako závislé na slovese) nerozlišilo, se kterým doplněním (aktantem) řídicího slovesa je výjimečně slučováno. Slučované členy jsou v příkladech podtrženy.

(165) *Kromě Pavla políbila dcerušku i matka.*

(166) *Nejen Pavel, ale i matka políbila dcerušku.*

(167) *Kromě Pavla políbila matka i dcerušku.*

(168) *Matka políbila nejen Pavla, ale i dcerušku.*

Při výjimečném slučování vyjádřeném závislou slovesnou klauzí (příklad (159)) nebo s elipsou slovesa (příklady (162) a (164)) se zdá naopak přijatelnější vidět v sémanticko-syntaktické reprezentaci závislost vždy na predikátu klauze řídicí. Vyjádřená nebo rekonstruovaná závislá predikace zde vždy jednoznačně určuje, které dvě jednotky jsou výjimečně slučovány.

Příklady (165) a (167) také ukazují, že důležitou roli hraje v těchto konstrukcích slovosled, ale zejména rematizátory, či vlastně spíše konektory – výrazy *i*, *také*, *těž*, které stojí (vždy) před druhým výjimečně slučovaným členem.

⁹Domníváme se, že u výjimečného slučování jde o podobné spojení, jako je hypotaktická koordinační skupina s předložkou s+7 (například ve větě *Přišel Pavel s Martinou*).

Kapitola 8

Elipsa při vyjadřování účinku

V této kapitole popisujeme věty se závislými klauzemi účinkovými, ve kterých též předpokládáme v sémanticko-syntaktické reprezentaci nutnou přítomnost jisté významové jednotky (která může být elidována).

Vyjadřování účinku závislou klauzí není v našich mluvnicích a syntaktických příručkách opomenuto. Závislé klauze vyjadřující účinek jsou zde různě dále tříděny. Například Šmilauer (1969) rozlišuje účinkové věty způsobové (tj. způsob vyjádřený účinkem, příklad (169) a (170)) a účinkové věty měrové (tj. míra vyjádřená účinkem, příklad (171) a (172)). Tyto dva typy v zásadě rozlišují i autoři Mluvnice češtiny III (1987) a Skladby češtiny (Grepl – Karlík, 1998). V Mluvnici češtiny III navíc vyčleňují z blíže nespecifikovaných účinkových vět (například (173)) speciální typ tzv. účinkově-srovnávacích vět, které jsou uvozeny spojkovým výrazem *než aby* (příklad (174), ale jistě i Šmilauerův příklad (172)). Podobně vyčleňují tyto konstrukce i ve Skladbě češtiny (Grepl – Karlík, 1998, 287), zde je však zařazují jako speciální typ zřetelově-srovnávacího určení vyjádřeného účinkem (příklad (175) a (176), ale jistě i (171) a (172)). O vedlejších větách účinkově-srovnávacích píše i Daneš v příručce Věta a text (1985).

(169) *Všiml si stromu zakřiveného tak, že vypadal jako zdřevěnělý blesk.* (Šmilauer, 1969, 286)

(170) *Mám pracky ztuhlé, že ani prsty nenarovnám.* (Šmilauer, 1969, 286)

(171) *Jsem příliš jemnocitný, abych vás urážel.* (Šmilauer, 1969, 294)

(172) *Byl Petr příliš Maretíkem, než aby mohl Krutinovým svodům podlehnouti.* (Šmilauer, 1969, 294)

(173) *Měli jsme tehdy tolik práce, že to nebylo možno stačit.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 486)

(174) *Je tuze pyšná, než aby se doprošovala.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 487)

(175) *Byl příliš chytrý, než aby // aby se dal napálit.* (Grepl – Karlík, 1998, 288)

(176) *Byl příliš chytrý na to, aby se dal napálit.* (Grepl – Karlík, 1998, 288)

Nás v této kapitole zajímají všechny výše uvedené příklady, nijak podrobněji je však netřídíme.

8.1 Sémanticko-syntaktická reprezentace vět se závislou klauzí účinkovou

Účinek je definován jako „*následek vyplývající z „nenormální“ míry děje nebo vlastnosti*“ (Grepl – Karlík, 1998, 281; srov. i definici v Mluvnici češtiny III, 1987, 485). Tato nenormální (nadbytečná, velká, malá, dostatečná, nedostatečná) míra děje nebo vlastnosti (ještě obecněji míra nějaké okolnosti řídícího děje) je většinou vyjadřována výrazy *tak, takový, tolik, tolikrát* (příklad (170) a (173)), dále adverbii *příliš, tuze, dost, moc, málo* (příklady (171), (172), (174) až (176)). Je-li závislá věta účinková připojena spojkou *aby*, je v řídící klauzi pravidlem výraz *na*

to (příklad (176)). Ale jak konstatují v Mluvnici češtiny III (1987, 487), najdou se však i věty bez těchto výrazů, srovnej příklad (170), do kterého je možné doplnit výraz *tak*, a příklad (177), který můžeme interpretovat na pozadí věty (178).

(177) *Svět je malý, aby se v něm člověk ukryl.* (Mluvnice češtiny III, 1987, 487)

(178) *Svět je dost malý na to, aby se v něm člověk ukryl.*

Domníváme se, že pokud je účinek vyjádřen závislou klauzí, významová jednotka vyjadřující nenormální míru nějaké okolnosti řídicího děje je v sémanticko-syntaktické reprezentaci věty vždy přítomna a že závislá klauze účinková rozvíjí právě tuto významovou jednotku.

V sémanticko-syntaktické reprezentaci konstrukcí se závislou klauzí účinkovou tudíž rozlišujeme řídicí klauzi a závislou klauzi účinkovou. V řídicí klauzi je obsažena významová jednotka vyjadřující nenormální míru nějaké okolnosti řídicího děje. V příkladu (179) je řídicí klauzí část *byl příliš zodpovědný*, významovou jednotkou vyjadřující nenormální míru nějaké okolnosti řídicího děje je zde výraz *příliš*, závislou klauzí účinkovou je část *než aby spekuloval*.

(179) *Byl příliš zodpovědný, než aby spekuloval.*

8.2 Elipsa významové jednotky řídicí závislou klauzí účinkovou

V sémanticko-syntaktické reprezentaci konstrukcí se závislou klauzí účinkovou je vždy přítomna významová jednotka vyjadřující nenormální míru nějaké okolnosti řídicího děje. Pokud není tato jednotka vyjádřena v povrchové podobě věty, vidíme ve větě elipsu této významové jednotky. Srovnej výše uvedené příklady (170) a (177) a též příklad (180), hodnocený na pozadí věty (181), a příklad (182), hodnocený na pozadí věty (183).

(180) *Zpívali, až se hory zelenaly.*

(181) *Zpívali tak (moc), až se hory zelenaly.*

(182) *Opravit nám televizor, že za dva dny nefungoval.*¹

(183) *Opravit nám televizor tak (špatně), že za dva dny nefungoval.*

V tab. 8.1 je několik autentických dokladů elipsy významové jednotky řídicí závislou klauzí účinkovou (elidované výrazy jsou v příkladech naznačeny v hranatých závorkách).

Elipsa významové jednotky řídicí závislou klauzí účinkovou
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Na pánvi, nejlíp kulaté, se rozeře kousek másla, a všechno dohromady na pánev vylejeme a pečeme [tak dlouho], až to nebude tekuté a dá se to krájet.</i> • <i>Oddělení matematických strojů, které dr. Svoboda řídil, se postupně rozrůstalo [tak moc], až nakonec vznikl Výzkumný ústav matematických strojů – známý VÚMS.</i> • <i>Vsadím se ve Fortuně sto k jedné, že budou clít a clít [tak dlouho], až se hory budou zelenat, a proclí nám všechno – až po poslední krabičku sirek, převáženou v kapse nekryté imunitou.</i> • <i>Hodnota pochybných aktiv se v posledním čtvrtletí kumulovala [tak moc], až vzrostla z 667 milionů dolarů, neboli 2.68 % půjček a pronájmů, na 900 milionů dolarů, neboli 3.52 %. (PCEDT)</i>

Tabulka 8.1: Elipsa významové jednotky řídicí závislou klauzí účinkovou

¹Tektogramatický strom reprezentující tuto větu viz na obr. 12.3.

Část III

Typy elips (přehled)

V následující tabulce podáváme stručný přehled všech vymezených typů elips s jednoduchými příklady, které daný typ elipsy dobře ilustrují. Elipsa je v příkladech naznačena symbolem Δ , nebo je v hranatých závorkách (zejména v případě textové elipsy) zapsán elidovaný text.

Morfologické elipsy	Slovní elipsy	Elipsa konce slova k prefixu	<i>v době před- [listopadové] i polístopadové</i>
		Elipsa začátku slova k sufixu	<i>napsal/[napsal]a</i>
		Elipsa části kompozita	<i>dvou-[místný] až čtyřmístný letoun</i>
		Elipsa <i>se/si</i> u reflexivních slov	<i>daří se i nedaří [se]</i>
Formálně-syntaktické elipsy	Větněčlenské elipsy	Elipsa pomocného slovesa k plnovýznamovému	<i>(Šel by Karel s námi?) Šel [by].</i>
		Elipsa plnovýznamového slovesa k pomocnému	<i>(Bude pršet?) Bude [pršet].</i>
		Elipsa substantiva k předložce	<i>Pavel stál před Marií, Petr za [Marií].</i>
		Elipsa předložky k substantivu	<i>v Brně a [v] Pardubicích</i>
		Elipsa slovesa k podřadicímu spojovacímu výrazu	<i>Netuší, zda [přijde] a odkud přijde.</i>
		Elipsa podřadicího spojovacího výrazu u věty závislé	<i>Řekl, že přijde a [že] zůstane.</i>
		Elipsa druhého souřadně spojeného větného členu	<i>Běž, nebo. . . Δ</i>
	Strukturní elipsy	Elipsa řídicího děje	<i>Nač Δ ten spěch?</i>
		Elipsa řídicího děje k adverbium	<i>On koupil draze, ona [koupila] levně.</i>
		Elipsa řídicího děje k předložkové frázi/ pádovému tvaru substantiva	<i>Američané Δ v Tatře po půl roce.</i>
		Elipsa řídicího děje k závislé klauzi (obsahové a adverbialní)	<i>Δ Že pozdravuji.</i>
		Elipsa řídicího děje k infinitivu	<i>Jak tomu Δ rozumět?</i>
		Elipsa řídicího děje k záporce	<i>Strana středu ne Δ.</i>
		Elipsa řídicího substantiva	<i>Přišli jen mladší Δ.</i>
		Elipsa řídicího substantiva k adjektivu	<i>On má červené triko, ona zelené [triko].</i>
		Elipsa řídicího substantiva k předložkové frázi/pádovému tvaru substantiva	<i>řada útvarů z chleba a zvlášť [útvary] z másla.</i>
		Elipsa řídicího substantiva k závislé klauzi vztahné	<i>(Čtu všechny knihy). [knihy] Které jsou dobrodružné.</i>

Pokračování na další straně. . .

pokračování z předchozí strany

Sémanticko-syntaktické elipsy	Elipsa části významové jednotky	Elipsa modálního/fázového slovesa k plnovýznamovému	<i>Já jsem chtěl zůstat, ona [chtěla] odejít.</i>
		Elipsa plnovýznamového slovesa k modálnímu/fázovému	<i>(Zůstaň ještě chvíli.) Nemohu [zůstat].</i>
		Elipsa jmenné části složeného predikátu	<i>(Není ten pán slepý?) Není [slepý].</i>
		Elipsa slovesné části složeného predikátu	<i>On je učitel, ona [je] prodavačka.</i>
		Elipsa části frazému	<i>Zakopali [válečnou sekeru] a zase vykopali válečnou sekeru.</i>
	Valenční elipsy	Textová elipsa	<i>(Zabalil prodavač už tu knihu?) Zabalil [kdo co].</i>
		Všeobecný aktant	<i>V této restauraci se dobře vaří [kdo co].</i>
		Bližší nespecifikovaný aktant	<i>Hlásili to v rozhlase [kdo].</i>
		Kontrola	<i>Podnik plánoval Δ zvýšit výrobu.</i>
		Kvazikontrola	<i>Máme [náš] záměr vyklidit prostory.</i>
		Reciprocikalizace	<i>Jan a Marie se líbali [se sebou navzájem].</i>
	Speciální elipsy	Elipsa syntaktické negace	<i>V sobotu pracovali všichni, v neděli [nepracoval] nikdo.</i>
		Elipsa významové jednotky řídicí závislou srovnávanou klauzi	<i>Udělal to [stejně] jako to udělal Tonda.</i>
		Elipsa významové jednotky řídicí závislou omezující konstrukci	<i>Mimo datum se píše [všechny] řadové číslice slovy.</i>
		Elipsa významové jednotky řídicí závislou klauzi účinkovou	<i>Zpívali [tak moc], až se hory zelenaly.</i>

Část IV

Reprezentace elipsy v závislostním korpusu

V předchozích třech částech jsme se zabývali elipsou teoreticky, pokusili jsme se elipsu co nejpřesněji vymezit a odlišit ji od ostatních příbuzných jevů. V kap. 2 jsme popsali elipsu jako neúplnost gramatickou a pro jednotlivé roviny jazykového systému jsme definovali prázdná místa ve větě, přehled jednotlivých typů elips (možných prázdných míst) jsme pak podali v části III.

V této části představíme pražské závislostní korpusy (kap. 9), ve kterých je věta analyzována až na úroveň jazykového významu, měly by v nich tedy nějakým způsobem být vyřešeny všechny typy elips, které jsme vymezili v předcházejících teoretických částech. Popíšeme, jakým způsobem jsou jednotlivé elipsy v těchto korpusech reprezentovány. Elipsa je v pražských závislostních korpusech řešena až na nejvyšší tektogramatické rovině a je třeba ji vždy vidět ve vztahu k nižší rovině analytické (kap. 10). Jednotlivé typy elips jsou reprezentovány jednak vzájemným propojením uzlů těchto dvou anotačních rovin (kap. 11) a jednak nově doplněnými uzly na nejvyšší tektogramatické rovině (kap. 12). Souhrnný přehled reprezentace jednotlivých typů elips podáváme v kapitole 13.

Při vymezování elipsy v předchozích teoretických částech jsme vycházeli z bohatého materiálu, které pražské závislostní korpusy poskytují, opírali jsme se také o naši zkušenost s významovou (tektogramatickou) anotací těchto korpusů, snažili jsme se však vyřešit a popsat teoretickou podstatu elipsy obecně, bez ohledu na to, jak je zachycena v korpusech, ze kterých jsme vyšli. V některých dílčích jevech jsme dospěli k odlišnému pohledu na danou problematiku, než jak je v těchto korpusech předkládána, své připomínky a návrhy shrnujeme v poslední sekci této části (13.6).

Kapitola 9

Pražské závislostní korpusy

Pražské závislostní korpusy (Prague Dependency Treebanks; dále též zkratka PDT)¹ jsou založeny na lingvistické teorii formalizovaného sémanticko-syntaktického popisu jazyka, na funkčním generativním popisu (k základním principům funkčního generativního principu viz kap. 2). Anotované korpusy se používají jak pro různé úlohy při automatickém zpracování jazyka, tak pro lingvistický výzkum.

Zdůrazněme zde, že při budování pražských závislostních korpuseů se z teorie funkčního generativního popisu vychází, z metodologických i technických důvodů však je teorie na mnoha místech přizpůsobena časovým, finančním, implementačním či jiným požadavkům. Podstatným zdrojem odchylek mezi teorií a praxí (vlastními anotačními pravidly) je fakt, že při budování korpuseů se postupuje od rovin nižších k vyšším, jde tedy o opačný proces, než je generování, které je v teorii primárně popisováno. Zachycení některých jevů pak není teorií ani přesně specifikováno, při vlastní anotaci však musí být zachycení daného jevu vyřešeno. Praktické anotační roviny neodpovídají tedy přesně rovinám navrženým v teorii. Rozdíly mezi teorií funkčního generativního popisu a anotační praxí podrobně popsal Štěpánek (2006, 8n.). Z hlediska reprezentace elipsy je pak podstatné, že všechny typy elips jsou v pražských závislostních korpusech řešeny až na nejvyšší tektogramatické rovině, zatímco v teorii funkčního generativního popisu se předpokládá reprezentace elips na různých – odpovídajících – rovinách (srov. též zde v kap. 2). Důvodem je, že jednotky nižších rovin odpovídají jednoznačně jednotlivým slovům textu, a tak na těchto rovinách nedochází k sloučení pomocných slov se slovy plnovýznamovými apod. Na morfologické a analytické rovině též nejsou žádné jednotky mazány ani přidávány. Elidovaná jednotka se proto na nižších rovinách nemůže zachytit.

Anotace (značkování) vět v pražských závislostních korpusech probíhá na třech antočních rovinách. Navíc existuje ještě jedna, neanotační rovina, reprezentující „surový text“. Na této rovině, zvané slovní rovina (zkráceně w-rovina), je text rozdělen do dokumentů a odstavců. Jsou tu delimitovány slovní jednotky (jednotlivá slova, čísla, interpunkce a jiné nealfanumerické znaky), které jsou opatřeny jednoznačnými identifikátory. Anotační roviny pak jsou:

- **morfologická rovina (m-rovina)**. Na morfologické rovině je posloupnost slovních jednotek w-roviny rozdělena do vět. Každé slovní jednotce je přiřazeno lema (základní slovní forma) a tag (morfologické kategorie). (Pravidla anotace na morfologické rovině viz Hana – Zeman, 2005.)
- **analytická rovina (a-rovina)**, rovina povrchové syntaxe. Na analytické rovině je každá věta reprezentována kořenovým stromem s ohodnocenými hranami a uzly. Každý prvek morfologické roviny odpovídá právě jednomu uzlu stromu a hranou mezi uzly je vyjádřen závislostní vztah mezi dvěma slovními jednotkami. Většina hran reprezentuje závislostní vztah, ostatní hrany odrážejí různé další lingvistické či technické jevy, například koordinaci, apozici, interpunkci, synsémantická slova apod. Typ vztahu je dán funkčním ohodnocením hrany. Zaznamenáno je i lineární uspořádání uzlů, které odpovídá pořadí slovních jednotek ve větě. (Pravidla anotace na analytické rovině viz Hajič – Panevová – Buráňová – Uřešová – Bémová, 1999.)
- **tektogramatická rovina (t-rovina)**, rovina hloubkové syntaxe, sémanticko-syntaktická rovina. Tektogramatická reprezentace věty zachycuje informace z následujících oblastí:

¹Viz též <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt.html>.

- **sémanticko-syntaktická struktura a funktoři.** Každá věta je opět reprezentována jako kořenový strom s ohodnocenými hranami a uzly. Strom zachycuje hloubkovou (sémanticko-syntaktickou) strukturu věty. Uzly reprezentují významové jednotky, tj. jen slova plnovýznamová (s několika výjimkami technické povahy). Na rozdíl od analytické roviny ne všechny prvky morfologické roviny jsou na tektogramatické rovině reprezentovány jako uzly (například tu chybějí předložky, podřadící spojky, ty jsou spojeny se „svými“ slovy plnovýznamovými v jeden uzel). Některé tektogramatické uzly naopak neodpovídají žádným morfologickým jednotkám (struktura například obsahuje uzel reprezentující podmět ve větách s podmětem nevyjádřeným). Hrany stromu reprezentují vztah mezi uzly (většina hran opět reprezentuje závislostní vztah); typ vztahu je, podobně jako u analytické roviny, vyjádřen ohodnocením hrany (tzv. funktořem).² Ke každému uzlu reprezentujícímu sloveso je přiřazen valenční rámec (ve smyslu odkazu na prvek valenčního slovníku).
- **hloubkové morfologické kategorie.** K uzlům jsou přiřazeny tzv. gramatémy (sémantické protějšky morfologických kategorií) poskytující o uzlu informaci, kterou nelze odvodit ze struktury, funktoře či jiných atributů (například číslo u substantiv, modalitu a čas u sloves apod.).
- **aktuální členění.** Každému uzlu je na základě jeho kontextového zapojení přiřazena jedna ze tří hodnot: uzel kontextově zapojený, kontrastivně kontextově zapojený nebo kontextově nezapojený. Uzly v tematické části věty jsou navíc seřazeny podle předpokládané výpovědní dynamičnosti.
- **koreference.** V tektogramatických stromech jsou též zachyceny některé druhy koreferenčních vztahů mezi uzly s rozlišením, o jaký druh koreferenčního vztahu se jedná (textový, gramatický).

(Kompletní pravidla anotace na tektogramatické rovině viz Mikulová a kol., 2005; ve zkrácené podobě též Mikulová a kol., 2006.)

Jednotlivé roviny jsou mezi sebou propojeny: každé jednotce dané roviny je přiřazen jednoznačný identifikátor, na který se odkazuje z odpovídající jednotky roviny vyšší. Obr. 9.1 znázorňuje vztahy mezi sousedními rovinami, jak jsou anotovány a reprezentovány v datech (v příkladové větě je záměrně tisková chyba). Propojení tektogramatické roviny s analytickou se podrobně věnujeme v kap. 11.

V Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK v Praze podle výše uvedených principů bylo realizováno a nadále vzniká několik korpusů. Pilotním projektem tohoto druhu je Pražský závislostní korpus ve verzi 2.0 (The Prague Dependency Treebank 2.0, dále PDT 2.0; Hajič et al., 2006).³ PDT 2.0 je korpus původních česky psaných textů, který obsahuje dva miliony slovních jednotek anotovaných na morfologické rovině, z toho 1,5 milionu slovních jednotek je anotováno též na analytické rovině a 0,8 milionu slovních jednotek (49 431 vět) i na tektogramatické rovině.

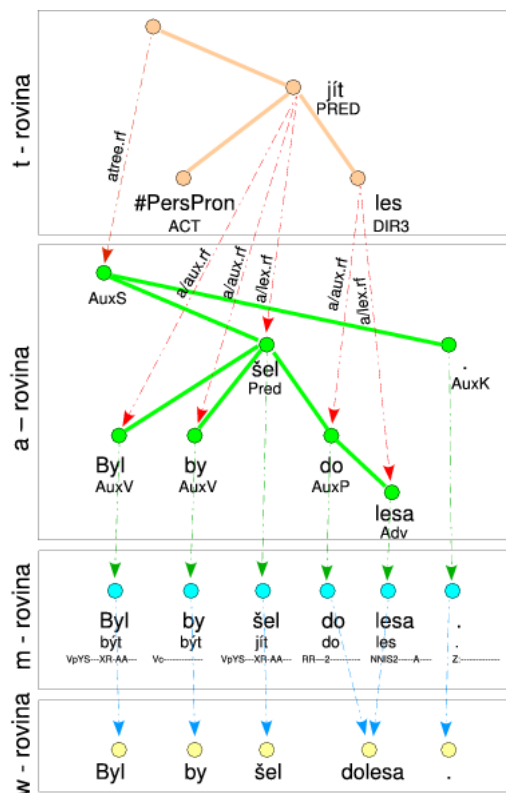
Naše analýza typů elips (v kap. 2 a přehled v části III) je založena především na datech tohoto korpusu, pouze v některých případech doplňujeme i doklady z Pražského česko-anglického závislostního korpusu (Prague Czech-English Dependency Treebank, dále PCEDT), jehož první verze by měla být připravena k vydání na konci roku 2011. PCEDT je korpus manuálně tektogramaticky anotovaných paralelních textů (v českém a anglickém jazyce) určený zejména pro experimenty strojového překladu. Zdrojem pro anglická data je korpus Penn Treebank (Marcusl, M. et al., 1995),⁴ který byl vybudován na pracovišti Computer and Information Science Department at University of Pennsylvania ve spolupráci s AT&T Bell Labs. Penn Treebank je tvořen převážně texty z časopisu Wall Street Journal z roku 1989. V Ústavu formální a aplikované lingvistiky používaná revidovaná verze obsahuje milion slovních tvarů, 49 208 vět. Pro českou část korpusu byly anglické texty přeloženy do češtiny.⁵

²Technicky je však ohodnocení hrany realizováno jako atribut závislého uzlu.

³Též <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>.

⁴Též <http://www.cis.upenn.edu/~treebank/>.

⁵Korpus PCEDT a korpus Penn Treebank jsou základem našeho srovnání závislostního a složkového přístupu k elipse v poslední části této práce (část V).

Obrázek 9.1: Propojení rovin

Z dalších pražských závislostních korpusů jmenujme například Český akademický korpus 2.0 (Hladká et al., 2008),⁶ Pražský arabský závislostní korpus 1.0 (Hajič et al., 2004)⁷ a vznikající Pražský závislostní korpus mluvené řeči.⁸

9.1 Formát dat

Hlavním formátem pražských závislostních korpusů je formát nazvaný PML (Prague Markup Language). Formát PML je založený na XML a byl navržený pro reprezentaci bohaté lingvistické anotace textů. V PML se mohou jednotlivé oddělené roviny anotace překrývat a mohou být konzistentně propojeny jak mezi sebou, tak i s dalšími zdroji dat. Každá rovina anotace je popsána v souboru PML schéma, který je jakousi formalizací abstraktního anotačního schématu pro konkrétní roviny anotace. PML schéma popisuje, které elementy se na dané rovině vyskytují, jak jsou spojovány, vnořovány a strukturovány, hodnoty jakého typu se v nich mohou vyskytovat a jakou roli hrají v anotačním schématu. Z PML schématu mohou být automaticky generována další schémata, jako je Relax NG, konzistence dat může tedy být ověřována pomocí běžných nástrojů pro XML.

Každý PML soubor začíná hlavičkou, odkazující na PML schéma souboru. V hlavičce jsou uvedeny všechny externí zdroje, na které je z tohoto souboru odkazováno, spolu s několika dalšími informacemi, potřebnými pro správné vyhodnocení odkazů. Zbytek souboru obsahuje vlastní anotaci. Anotace je vyjádřena pomocí XML elementů a atributů, pojmenovaných a použitých v souladu s příslušným PML schématem. Formát PML poskytuje jednotnou reprezentaci většiny běžných anotačních konstrukcí, jako jsou struktury atribut-hodnota, seznam alternativních hodnot určitého typu (atomického nebo dále strukturovaného), odkazy v rámci PML souboru, odkazy mezi různými PML soubory (v PDT použitých k anotaci vztahů mezi jednotlivými rovinami) nebo do dalších externích zdrojů typu XML.

Více informací k formátu PML viz Pajas – Štěpánek (2006).⁹

⁶Též http://ufal.mff.cuni.cz/rest/CAC/cac_20.html.

⁷Též http://ufal.mff.cuni.cz/padt/PADT_1.0/.

⁸Též <http://ufal.mff.cuni.cz/pdtsl/>.

⁹Též <http://ufal.mff.cuni.cz/jazz/PML/>.

Kapitola 10

Elipsa jako vztah mezi uzly dvou anotačních rovin

V pražských závislostních korpusech jsou elipsy zachycovány až na nejvyšší tektogramatické rovině. Na této rovině jsou řešeny a zachycovány (až na některé drobné výjimky) všechny typy elips, které jsme popsali v kapitole 2 a jejichž přehled je uveden v části III. Nižší anotační roviny se s eliptickými větami také vyrovnávají, ale nikoliv tak, že by zde elipsa byla řešena, tj. eliptická věta zde není rekonstruována a není označen typ elipsy.

Pro morfologickou i analytickou rovinu platí, že počet jednotek/uzlů je roven počtu slovních jednotek v povrchové podobě věty (za slovní jednotku jsou považována jednotlivá slova, čísla, interpunkce a jiné nealfanumerické znaky). Principy budování těchto anotačních rovin nedovolují na morfologické a analytické rovině zachytit elipsu přidáním nové jednotky, která by vyplnila prázdné eliptické místo (což je nejintuitivnější a zřejmě nejběžnější způsob reprezentování elips v korpusech). Přidávat nové jednotky je v pražských závislostních korpusech možné až na nejvyšší tektogramatické rovině. Elipsa je proto na nižších rovinách signalizována pouze speciální značkou (tagem na rovině morfologické, afunem na rovině analytické) u jednotek vyjádřených v povrchové podobě věty, a to jen u těch, které právě z důvodu přítomnosti nějaké elipsy v dané větě není možné zachytit podle běžných pravidel pro anotaci na dané rovině.

V kapitole 2 jsme ukázali, že pouze několik typů elips (slovní elipsy – viz 2.2) je ve větě možné identifikovat, aniž bychom analyzovali syntaktickou strukturu dané věty. U všech ostatních typů je pro identifikaci elipsy syntaktické hledisko nutné. Odlišili jsme také, které elipsy lze vymezit na základě formálně-syntaktické reprezentace a které elipsy lze vymezit na základě sémanticko-syntaktické reprezentace. Konstatovali jsme však, že při vymezení syntaktických typů elips se kritéria formálně-syntaktická a sémanticko-syntaktická často spojují a vyčlenění jen formálně-syntaktických elips je poměrně obtížné. Považujeme proto za obhajitelné i z teoretického hlediska, že všechny typy elips jsou v pražských závislostních korpusech řešeny až na nejvyšší tektogramatické rovině. Toto rozhodnutí mimo jiné dovoluje zachovat základní (technický) princip nižších rovin: každé slovní jednotce věty odpovídá na nižších anotačních rovinách jedna jednotka/jeden uzel; v zápisu věty na nižších rovinách není přidána žádná jednotka/uzel, které by neodpovídala žádná slovní jednotka v dané větě.

Jak jsme již uvedli, tento princip zachování vztahu 1:1 je v hierarchii anotačních rovin pražských závislostních korpusů porušen až na nejvyšší tektogramatické rovině. Vztahy mezi jednotkami (uzly) tektogramatické roviny a jednotkami nižší analytické (ale potažmo i morfologické) roviny jsou nejen typu 1:1, ale i 1:0, 0:1, tj. jednomu uzlu tektogramatické roviny může odpovídat jeden (případně více) nebo žádný uzel analytické roviny a některým uzlům analytické roviny pak nemusí na tektogramatické rovině odpovídat žádný uzel (viz přehled 10.3).

Jednotlivé typy elips jsou v pražských závislostních korpusech zachyceny právě ve vztazích mezi uzly tektogramatické a analytické roviny. Jsou zachyceny jednak ve způsobu propojení uzlů tektogramatické roviny s uzly roviny analytické (kap. 11) a jednak přidáváním nových uzlů do struktury tektogramatického stromu (kap. 12).

10.1 Uzel analytického stromu (a-uzel)

Na analytické rovině je kořenovým stromem reprezentována povrchová syntax věty (formálně-syntaktická struktura). Pro popis vztahů mezi t-uzly a-uzly (z hlediska reprezentace elipsy) je

podstatné, že:

- a-uzlem je reprezentován každý prvek morfologické roviny, tj. každé grafické slovo (od mezery do mezery) a interpunkce. Platí, že každý výraz vyjádřený v povrchové podobě věty (včetně předložek, spojek, pomocných slov a interpunkce) je v analytickém stromě reprezentován jedním samostatným uzlem.
- v analytickém stromě nejsou žádné „přidané“ uzly, tj. takové, kterým neodpovídá žádný prvek morfologické roviny (žádný výraz vyjádřený v povrchové podobě věty).

10.2 Uzel tektogramatického stromu (t-uzel)

Tektogramatické stromy reprezentují hloubkovou syntax věty. Zachycují význam věty (sémanticko-syntaktickou strukturu). Uzel tektogramatického stromu reprezentuje významovou jednotku věty. Při tektogramatické analýze věty jsou významové jednotky i jejich struktura vždy určovány povrchově vyjádřenými výrazy, ale vedle vztahu, kdy jedné významové jednotce odpovídá jeden povrchově vyjádřený výraz, tu mohou být i vztahy složitější. Jedné významové jednotce může odpovídat více povrchově vyjádřených výrazů (například předložková skupina reprezentovaná v analytickém stromě minimálně dvěma uzly je v tektogramatickém stromě reprezentována jedním uzlem), významová jednotka může také vyplývat z přítomnosti jiných významových jednotek a pak jí nemusí odpovídat žádné povrchově vyjádřené výrazy (v tektogramatickém stromě je například samostatným uzlem reprezentováno povrchově nevyjádřené obligatorní valenční doplnění).

Pro popis vztahů mezi t-uzly a-uzly (z hlediska reprezentace elipsy) je podstatné, že:

- t-uzel buď odpovídá jednomu nebo více výrazům obsaženým v povrchové podobě věty, nebo žádným výrazům obsaženým v povrchové podobě věty neodpovídá a pak jde o „umělý“, nově vytvořený uzel, který je do tektogramatického stromu „doplněný“.
- neplatí, že každému povrchově vyjádřenému výrazu musí v tektogramatickém stromě odpovídat nějaký t-uzel. Některé povrchově vyjádřené výrazy (reprezentované vždy a-uzlem) významovou jednotku nezakládají (například: grafické symboly).

(Za t-uzel nepokládáme technický kořen stromu. Podobně to platí i pro a-uzel.)¹

10.3 Typy vztahů mezi t-uzly a a-uzly

Nejvyšší tektogramatická rovina je propojena s nižší anotační rovinou, s rovinou analytickou: z t-uzlu vedou odkazy na ty a-uzly reprezentující povrchově vyjádřené výrazy, které jsou povrchovou realizací významové jednotky reprezentované daným t-uzlem.

Rozlišujeme tři základní typy vztahů mezi t-uzly a a-uzly:

- **0 → a-uzel.** Z tektogramatického stromu nevede na a-uzel žádný odkaz (tektogramatická reprezentace o a-uzlu „neví“).

Takto ignorovány jsou zejména nejrůznější grafické symboly, interpunkce (pokud nebyly využity pro tektogramatickou reprezentaci).

- **t-uzel → a-uzel / a-uzly.** Z t-uzlu vede odkaz na jeden nebo více a-uzlů.

T-uzel reprezentuje významovou jednotku, která je v povrchové podobě věty realizována jedním nebo více výrazy. Tohoto typu jsou zejména předložkové skupiny a víceslovné slovesné tvary. Například předložková skupina *na stole* je reprezentována jedním t-uzlem, kterému odpovídají dva a-uzly reprezentující výrazy *na* a *stole*. Z t-uzlu vedou na oba a-uzly odkazy.

¹Technickým kořenem stromu je uzel, který nemá žádnou lingvistickou interpretaci a slouží pouze k technickým účelům, nese například identifikátor věty v korpusu (viz Mikulová a kol., 2005, 2).

- **t-uzel** \rightarrow **0**. Z t-uzlu nevede žádný odkaz do a-roviny. T-uzel je vůči analytickému stromu doplněný, nově vytvořený.

T-uzel reprezentuje významovou jednotku, která nemá v povrchové podobě věty přímý protějšek, neodpovídají jí žádné povrchově vyjádřené výrazy. Tento typ vztahu nastává například v případě nevyjádření subjektu věty, u elidovaných obligatorních valenčních doplnění. Například nevyjádřený aktor slovesa *přijít* ve větě *Přijdu sem hned.* je reprezentován t-uzlem, kterému neodpovídají žádné a-uzly, z t-uzlu nevedou proto žádné odkazy.

Vztah $0 \rightarrow$ a-uzel je spíše technického rázu (vyplývající z principu, že i veškerá interpunkce a grafické symboly jsou na nižších anotačních rovinách reprezentovány samostatným uzlem). Dále v sekci 11.3 navrhujeme pravidla, jakým způsobem při tektogramatické anotaci docílit, aby vztah tohoto typu v datech nenastával. V různých typech vztahů t-uzel \rightarrow a-uzel/a-uzly a t-uzel \rightarrow 0 (v kombinaci s dalšími atributy tektogramatické roviny) jsou pak zachyceny různé způsoby elidování. Vztah t-uzel \rightarrow a-uzel/a-uzly bude podrobně popsán v kap. 11. Vztah t-uzel \rightarrow 0 bude podrobně popsán v kap. 12.

10.4 Technické řešení

Propojení tektogramatické roviny s analytickou rovinou je zajištěno atributem t-uzlu, jehož hodnoty jsou typu odkaz. V anotaci pražských závislostních korpusů se vyskytují odkazy tří druhů: odkazy v rámci jedné roviny (například odkazy mezi t-uzly při zachycení koreferenčních vztahů), odkazy na objekty (uzly či prvky) nižších rovin (vlastní propojení jednotlivých anotačních rovin) a odkazy do dalších zdrojů (například do valenčního slovníku). Všechny tyto odkazy jsou realizovány následujícím jednotným způsobem.

Odkazovaný objekt je opatřen atributem typu identifikátor, jehož hodnota tento objekt v rámci celého korpusu jednoznačně určuje. Samotný odkaz je pak realizován jako atribut (atomického typu odkaz) odkazujícího objektu, jehož hodnotou je řetězec obsahující identifikátor odkazovaného objektu. Propojení tektogramatické roviny s analytickou rovinou je tedy zajištěno:

- atributem **id** u každého a-uzlu. V atributu **id** je u každého a-uzlu uložen identifikátor daného a-uzlu, jednoznačný v rámci celého korpusu. Na tento identifikátor se zpětně odkazuje z tektogramatické roviny.
- atributem **atree.rf** u technického kořene tektogramatického stromu. Atribut **atree.rf** odkazuje triviálním způsobem z technického kořene tektogramatického stromu na technický kořen odpovídajícího analytického stromu. Obsahuje identifikátor technického kořene odpovídajícího analytického stromu.
- atributem **a** u ostatních t-uzlů. Hodnotou atributu **a** je struktura atributů **a/lex.rf** a **a/aux.rf**. Atribut **a/lex.rf** obsahuje jeden nebo žádný odkaz na nějaký a-uzel. Atribut **a/aux.rf** obsahuje jeden nebo více nebo žádný odkaz na a-uzel.

Na tektogramatické rovině si také „pamatujeme“, které uzly byly do tektogramatického stromu (vzhledem k analytickému) nově doplněny. Tato informace je uložena v atributu **is.generated**. Hodnoty atributu **is.generated** jsou booleovského typu, jde o výčtový typ nabývající hodnot 1 (pravda) a 0 (nepravda). Nově doplněný t-uzel má v tomto atributu vyplněnou hodnotou 1.

Kapitola 11

Odkazy do analytické roviny

Propojení analytické roviny s morfologickou je triviální záležitostí, neboť morfologická i analytická rovina obsahují tytéž jednotky a propojení je vždy typu 1:1, odkazy vedou mezi uzly reprezentujícími tytéž jednotky. Vztah mezi tektogramatickou a analytickou rovinou je naopak poměrně komplikovaný. Některé uzly jsou na tektogramatické rovině vzhledem k rovině analytické navíc, jiné naopak chybí. Propojení obou rovin zde není jen technickou záležitostí, ale nese v sobě lingvistickou informaci. Zachycuje vlastní vztah reprezentace – přechod od významu k formě, přechod od sémanticko-syntaktické struktury k povrchovému vyjádření. Odkazy je zachyceno, jaké formální realizace (reprezentované a-uzly) odpovídají významové jednotce zachycené nějakým t-uzlem. Základní princip odkazování říká: z t-uzlu vede odkaz na každý a-uzel, který nějakým způsobem ovlivňuje hodnotu některého z atributů daného t-uzlu.

O propojování tektogramatické roviny s analytickou se dříve hovořilo jako o „skrývání“ uzlů a odkazované a-uzly se označovaly jako „skryté“ uzly. Termíny vznikly v praktickém procesu anotace: předložkové skupině *na zahradě* odpovídají v analytickém stromě dva a-uzly reprezentující výrazy *na* a *zahradě*, v tektogramatickém stromě je tato předložková skupina reprezentována jedním t-uzlem s t-lematem *zahrada*. A-uzel reprezentující předložku *na* se tak jeví z hlediska tektogramatické roviny jako skrytý, kdežto a-uzel reprezentující výraz *zahradě* nikoli. Ve skutečnosti jsou však u t-uzlu s t-lematem *zahrada* „skryté“ oba odpovídající a-uzly; t-uzel je vždy jiný uzel (vzhledem k analytickým uzlům), který buď je, nebo není propojen s uzlem/uzly analytického stromu. Nepřesný a zavádějící termín „skrytý“ a-uzel nebudeme v této práci používat a budeme hovořit o odkazovaných a-uzlech, o a-uzlech odpovídajících danému t-uzlu atp.

11.1 Dva druhy odkazů do a-roviny

Každá významová jednotka (reprezentovaná t-uzlem) má lexikální, morfologickou a syntaktickou stránku. Atributy t-uzlu (viz Mikulová a kol., 2005, 1120nn.) lze rozlišit na ty, které popisují lexikální význam (hlavním atributem je zde `t_lemma`, dále pak některé atributy ze skupiny tzv. derivemů (k tomu viz Mikulová a kol., 2005, 40, zejména pak Razimová – Žabokrtský, 2006), morfologické vlastnosti (tzv. gramatémy) a syntaktické vlastnosti (funktory, subfunktory a celá řada dalších atributů).

Z t-uzlu vede odkaz na každý a-uzel, který nějakým způsobem určuje hodnotu některého z jeho atributů. Podle toho, jaký typ atributu a-uzel ovlivňuje, rozlišujeme dva druhy odkazů do a-roviny. Odkazované a-uzly, tj. a-uzly ovlivňující hodnoty atributů t-uzlu, pak budeme v této práci označovat jako:

- **a-lex-uzel** = a-uzel, ze kterého t-uzel získal svůj lexikální význam, případně jeho největší část.

A-lex-uzel má vliv na hodnotu atributu `t_lemma`. Jedná se zpravidla o a-uzel reprezentující autosémantické slovo (substantivum, adjektivum, sloveso, adverbium).

- **a-aux-uzel** = ostatní a-uzly ovlivňující hodnoty atributů daného t-uzlu.¹

¹Termíny a-lex-uzel a a-aux-uzel (i všechny dále užitě zkrácené názvy a-uzlů a t-uzlů) zavádíme pro potřeby této práce.

A-aux-uzly mají zpravidla vliv na hodnoty syntaktických a morfologických atributů, jako je **functor** (sémanticko-syntaktická funkce významové jednotky), **subfunctor** (jemnější třídění funktorů) a **gram** (struktura atributů, tzv. gramatémů, zachycujících tektogramatické protějšky morfologických kategorií). Jedná se zpravidla o a-uzly reprezentující funkční slova: předložky, spojky, pomocná slovesa, odkazovací slova.

Pro odkazy do analytické roviny byla přijata zásada, že t-uzel může mít pouze jeden odkaz na a-lex-uzel, odkazů na a-aux-uzly může být u každého t-uzlu více. Toto pravidlo odráží princip, že jedno plnovýznamové slovo a všechna funkční a pomocná slova k němu náležející (že *by šel*) jsou na tektogramatické rovině formální realizací vždy jedné významové jednotky (že *by šel* je reprezentováno jedním t-uzlem s t-lematem² *jít*, jako a-lex-uzel je odkázán a-uzel reprezentující *šel*, a-aux-uzly pak jsou a-uzly reprezentující podřadící spojku *že* a kondicionálový tvar *by*). Princip: jedno plnovýznamové slovo = jedna významová jednotka = jen jeden a-lex-uzel u každého t-uzlu by teoreticky mohl být porušen v případě víceslovných spojení (jako jsou například frazémy typu *horký brambor*). Víceslovná spojení představující jednu významovou jednotku jsou často složena z více plnovýznamových slov a například u frazémů, kde význam není rozložitelný na významy jednotlivých částí víceslovného spojení, někdy nelze stanovit, které z plnovýznamových slov se na lexikálním významu podílí nejvíce. Pravidla tektogramatické anotace jsou však nastavena tak, že tyto víceslovné jednotky jsou zachyceny více t-uzly (to, že jde o víceslovnou jednotku, se pozná z hodnot některých atributů; viz Mikulová a kol., 2006, 87n.), a princip jednoho a-lex-uzlu pro každý t-uzel tak může být dodržen (viz dále 11.2).

Na jeden a-uzel může vést více odkazů (od více t-uzlů). Tak se děje tehdy, pokud je v povrchové podobě věty nějaká elipsa. Elipsa významové jednotky je v tektogramatickém stromě reprezentována pomocí „přidaného“ uzlu, a pokud lexikální význam či další vlastnosti elidované významové jednotky jsou přímo odvoditelné z povrchově vyjádřených výrazů, vedou na odpovídající a-uzly z příslušného doplněného t-uzlu odkazy. Například do tektogramatického stromu věty *Honza by šel do kina, Pavel do divadla*. bude do druhé klauze doplněn uzel pro elidované sloveso, z tohoto doplněného t-uzlu povede odkaz na a-lex-uzel *šel* a na a-aux-uzel *by*. Totožné odkazy povedou i od t-uzlu reprezentujícího řídicí predikát v první ze spojených klauzí. Na a-uzly reprezentující slova *šel* a *by* tak vedou vždy dva odkazy z t-roviny a společně s přidáním nového t-uzlu je takto zachycena textová elipsa řídicího slovesa (viz 2.3.2.2 a popis reprezentace dále v 13.1). Hlavním signálem, že ve větě byla elipsa, je v tomto případě samozřejmě především přidaný t-uzel, nicméně to, že se jedná o elipsu aktuální (viz 3) je zachyceno právě odkazy do analytické roviny, tím, že doplněný t-uzel má odkaz na a-lex-uzel; u neaktuálních elips významové jednotky nemá doplněný t-uzel odkaz na a-lex-uzel, mívá jen odkazy na a-aux-uzly. Některé typy elips jsou pak zachyceny jen pomocí odkazů do a-roviny. Například neopakování předložky ve spojení jako *v Praze, Plzni a Bratislavě* (viz 2.3.1) je reprezentováno odkazem na předložku *v* od každého z t-uzlů reprezentujících jednotlivé názvy měst (na předložku *v* vede jakožto na a-aux-uzel odkaz ze tří t-uzlů; viz dále 13.3.2).

11.2 Určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlů

V manuálu pro tektogramatickou anotaci jsou uvedeny pouze základní principy odkazování do analytické roviny (Mikulová a kol., 2005, 4n.). Manuál vznikl při budování korpusu PDT 2.0 a při tektogramatické anotaci tohoto korpusu se odkazy do analytické roviny manuálně neanotovaly, propojení rovin bylo po skončení anotací provedeno automatickými nástroji, v korpusu PDT 2.0 proto dále uvedená pravidla vždy neplatí. Pravidla pro manuální anotaci odkazů do a-roviny, která zde uvádíme, zpracovala (podle automatického propojení rovin v korpusu PDT 2.0) autorka této práce až pro tektogramatickou anotaci v korpusu PCEDT a podle nich je propojení tektogramatické roviny s analytickou manuálně anotováno i v dalších korpusech. Pravidla jsou navržena tak, aby na každý a-uzel reprezentující alfanumerický znak vedl odkaz z nějakého t-uzlu (toto byla hlavní zásada automatického propojení rovin v korpusu PDT 2.0).

Ve většině případů není určení a-lex-uzlu a a-aux-uzlů pro daný t-uzel složité. Pokud t-uzlu odpovídají nějaké a-uzly, pak jsou základní pravidla následující:

A. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **jméno** jsou:

²Pro lema tektogramatického uzlu (pro hodnotu atributu `t.Lemma`) užíváme v této práci ve shodě s manuálem pro tektogramatickou anotaci (Mikulová a kol., 2005) termínu t-lemma.

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující jméno (substantivum, adjektivum, číslovku, zájmeno).
- **a-aux-uzly:** a-uzly reprezentující:
 - předložku
 - (u zvratného deverbativa: výraz *se*).

Příklad: *na zahradě*

Předložková skupina *na zahradě* je v tektogramatickém stromě reprezentována jedním t-uzlem s t-lematem *zahrada*, v analytickém stromě odpovídají této předložkové skupině dva a-uzly reprezentující výrazy *na* a *zahradě*. A-uzel reprezentující výraz *zahradě* určuje podobu t-lematu t-uzlu (nejvíce ovlivňuje lexikální význam t-uzlu), a-uzel reprezentující předložku *na* má vliv na hodnotu funktoru a subfunktoru t-uzlu. A-uzel reprezentující výraz *zahradě* hodnotíme proto jako a-lex-uzel a a-uzel reprezentující výraz *na* hodnotíme jako a-aux-uzel.

B. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **sloveso** (predikát) jsou:

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující plnovýznamové sloveso.
- **a-aux-uzly:** a-uzly reprezentující:
 - pomocné sloveso,
 - modální sloveso,
 - odkazovací slovo,
 - podřadicí spojku
 - (u zvratného slovesa: výrazy *se*, *si*).

Příklad: *Udělám to proto, aby mohl přijít.*

Predikát závislé klauze je v tektogramatickém stromě reprezentován jedním t-uzlem s t-lematem *přijít*, kterému v analytickém stromě odpovídají čtyři a-uzly reprezentující výrazy: *proto*, *aby*, *mohl*, *přijít*. Jako a-lex-uzel je určen a-uzel reprezentující infinitiv plnovýznamového slovesa *přijít*, protože nejvíce určuje podobu t-lematu t-uzlu (nejvíce ovlivňuje jeho lexikální význam). Ostatní a-uzly jsou pak hodnoceny jako a-aux-uzly. A-aux-uzly reprezentující odkazovací slovo *proto* a podřadicí spojku *aby* mají vliv na hodnotu funktoru t-uzlu. A-aux-uzel reprezentující modální sloveso *mohl* ovlivňuje hodnotu gramatému *deontmod*.

C. Odkazované a-uzly **ostatních t-uzlů** (reprezentujících adverbia, částice, citoslovce, jednoslovné souřadící spojky):

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující adverbium, částici, citoslovce, spojku.
- **a-aux-uzly:** nemívají.

Pro jednotlivé případy slovesných diatezí, jejichž důsledkem je nějaký speciální formální výraz v povrchové podobě věty (například výraz *se* při pasivní diatezi), platí následující pravidla:

D. A-uzel pro výraz *se* přítomný ve větě z důvodu vyjádření **reflexivního pasiva** je:

- **a-aux-uzel** u efektivního kořene dané klauze, tj. u t-uzlu reprezentujícího řídicí sloveso v pasivu. Pasivní diateze má vliv na hodnoty příslušných slovesných gramatémů (srov. nový návrh slovesných gramatémů u Panevové – Ševčíkové, 2010).

Příklad: *Prádlo se pere.*

Výraz *se* v pasivní větě *Prádlo se pere* je v tektogramatickém stromě reprezentován jako a-aux-uzel u t-uzlu reprezentujícího řídicí predikát (a-lex-uzlem tohoto t-uzlu je a-uzel reprezentující slovesný tvar *pere*.)

E. A-uzel pro výraz *se* přítomný ve větě z důvodu vyjádření **dispoziční modality** (Mikulová a kol., 2005, 50) je:

- **a-aux-uzel** u efektivního kořene klauze s dispoziční modalitou, tj. u t-uzlu reprezentujícího řídicí sloveso, které nese dispoziční modalitu. Dispoziční modalita je hodnota příslušného slovesného gramatému (*dispmod*).

Příklad: *Matematika se mi studuje dobře.*

Výraz *se* ve větě *Matematika se mi studuje dobře*, ve které je vyjádřena dispoziční modalita, je v tektogramatickém stromě reprezentován jako a-aux-uzel u t-uzlu reprezentujícího řídicí predikát (a-lex-uzlem tohoto t-uzlu je a-uzel reprezentující slovesný tvar *studuje*.)

F. A-uzly reprezentující formální ukazatele syntaktické **reciprocity** (výraz *se* v různých (předložkových) pádech, výraz *jeden druhý*) jsou zachyceny jako:

- **a-aux-uzly** u doplněného t-uzlu s t-lematem **#Rcp**. Reciproční diateze je reprezentována doplněným uzlem s t-lematem **#Rcp** (viz dále 12.3.14).

Příklad: *Pavel a Martin na sebe narazili.* / *Pavel a Martin narazili jeden na druhého.*

Výrazy *na sebe* ve větě *Pavel a Martin na sebe narazili*, nebo výrazy *jeden na druhého* ve větě *Pavel a Martin narazili jeden na druhého*, hodnotíme jako formální ukazatele vyjádřeného vztahu reciprocity mezi aktanty slovesa *narazit*. Syntaktická reciprocita je při tektogramatické anotaci zachycena pomocí přidaného uzlu s t-lematem **#Rcp**, který se do stromu doplňuje na pozici jednoho z aktantů ve vztahu reciprocity (srov. Mikulová a kol., 2005, 156 a též zde v sekci 2.4.2.3). Formální ukazatele reciprocity jsou zachyceny jako a-aux-uzly u tohoto doplněného t-uzlu.

Specifická pravidla určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlu jsou zavedena pro t-uzly s tzv. více-slovným t-lematem, ve kterém je několik slov spojeno podtržítkem (například *smát_se*; srov. Mikulová a kol., 2005, 18). U těchto t-uzlů jsou mezi odpovídajícími a-uzly vždy minimálně dva kandidáti na a-lex-uzel. Jako a-lex-uzel je zde určen ten odpovídající a-uzel, ze kterého t-uzel získal větší, důležitější část lexikálního významu, v nejasných případech je určení a-lex-uzlu dáno formálními pravidly.

G. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **zvrtné deverbativní jméno nebo sloveso** jsou:

- **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující jméno nebo plnovýznamové sloveso.
- **a-aux-uzly**: a-uzly reprezentující zvrtné *se*, *si*.

Příklad: *smát se*

Sloveso *smát se* je v tektogramatickém stromě reprezentováno jedním t-uzlem s více-slovným t-lematem, které má podobu *smát_se*, v analytickém stromě odpovídají tomuto t-uzlu dva a-uzly reprezentující výrazy *smát* a *se*. Oba a-uzly určují podobu t-lematu t-uzlu. Jako a-lex-uzel však hodnotíme a-uzel reprezentující výraz *smát*, který nejvíce určuje lexikální význam t-uzlu, a-uzel reprezentující výraz *se* hodnotíme jako a-aux-uzel.

H. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **závislou část frazému**³ jsou:

- **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující řídicí slovo závislé části frazému (slovo je součástí t-lematu). Nelze-li řídicí slovo závislé části frazému určit, je a-lex-uzlem první plnovýznamové slovo (podle povrchového pořadí), které náleží závislé části frazému.
- **a-aux-uzly**: a-uzly reprezentující ostatní slova, která náleží závislé části frazému.

³Frazémy jsou při tektogramatické anotaci zachycovány jako dva uzly. Řídicí uzel dostane funktor podle sémanticko-syntaktické funkce frazému v dané větě, ostatní části frazému jsou reprezentovány druhým uzlem, který je na řídicí uzel zavěšen s funktořem DPHR, tento funktoř signalizuje, že oba uzly tvoří dohromady jednu frazeologickou jednotku (více v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 292)).

Příklad: *Běhá mi mráz po zádech.*

Řídicím uzlem slovesného frazému *běhá mráz po zádech* je v sloveso *běhat* (a-lex-uzlem bude a-uzel reprezentující *běhá*). Závislá část frazému *mráz po zádech* je v tektogramatickém stromě reprezentována jedním t-uzlem s víceslovným t-lematem *mráz_po_zádech*, v analytickém stromě odpovídají tomuto t-uzlu tři a-uzly reprezentující výrazy *mráz*, *po* a *zádech*. Jako a-lex-uzel hodnotíme a-uzel reprezentující substantivum *mráz*, který je první v t-lematu t-uzlu, a-uzly reprezentující výrazy *po* a *zádech* hodnotíme jako a-aux-uzly.

I. Odkazované a-uzly u t-uzlu s t-lematem typu „**číslo.číslo.číslo**“⁴ jsou:

- **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující první číslo (slovo).
- **a-aux-uzly**: a-uzly reprezentující ostatní čísla.

Příklad: *telefon 345 629 456*

Telefonní číslo *345 629 456* je na a-rovině reprezentováno třemi a-uzly: *345*, *629* a *456*. Na tektogramatické rovině je zachyceno jedním t-uzlem s t-lematem *345_629_456*, a-lex-uzlem u tohoto t-uzlu je pak první trojčíslí *345*, zbývající dvě trojčíslí jsou zachycena jako a-aux-uzly.

J. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **víceslovný spojovací výraz**⁵ jsou:

- **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující první výraz obsažený ve spojovacím výrazu (podle pořadí v t-lematu).
- **a-aux-uzly**: a-uzly reprezentující ostatní výrazy tvořící spojovací výraz v povrchové podobě věty.

Příklad: *Bud půjdeme hned, nebo nepůjdeme vůbec.*

U víceslovných spojovacích výrazů opět postupujeme podle podobného formálního pravidla jako u frazémů. Spojka *bud – nebo* je v tektogramatickém stromě reprezentována jedním t-uzlem s t-lematem *bud.nebo*, v analytickém stromě odpovídají tomuto t-uzlu dva a-uzly reprezentující výrazy *bud* a *nebo*. Jako a-lex-uzel hodnotíme a-uzel reprezentující výraz *bud*, který je první v t-lematu t-uzlu, a-uzel reprezentující výraz *nebo* hodnotíme jako a-aux-uzel.

Další pravidla se týkají určování a-lex-uzlů a a-aux-uzlů u t-uzlů reprezentujících nealfanumerické znaky.⁶ V případech, kdy je nealfanumerický znak reprezentován samostatným t-uzlem, platí pro určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlů tato pravidla:

K. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **nealfanumerický znak**, který ve větě plní stejné funkce jako slovo autosémantické:

- **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující daný nealfanumerický znak.
- **a-aux-uzly**: a-uzly reprezentující příslušná funkční slova.

⁴Podobně jako závislá část frazému jsou zachycena některá čísla, která jsou v důsledku segmentace na jednotky podle pravidla „od mezery do mezery“ na a-rovině reprezentována více a-uzly.

⁵Souřadící spojovací výrazy jsou při tektogramatické anotaci zachyceny samostatným t-uzlem (více viz v anotčním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 246 a 905)). T-uzel reprezentující jednoslovný spojovací výraz má odkaz pouze na a-lex-uzel (srov. pravidlo C).

⁶Nealfanumerickým znakům (interpunkce, jiné grafické symboly) na tektogramatické rovině většinou neodpovídá samostatný uzel. Samostatným t-uzlem je nealfanumerický znak reprezentován v takových případech, kdy ve větě plní stejné funkce jako slova autosémantická (například: *kolem 30 %*), při zachycování souřadných struktur a v některých dalších spíše výjimečných případech, kdy nealfanumerický znak nese „lexikální“ význam (například: *teplota -10 stupňů*). T-uzel reprezentující nealfanumerický znak má většinou tzv. zástupné t-lemata: **#Comma** (t-lemata pro t-uzel reprezentující interpunkční čárku), **#Dash** (pomlčka, ale například i znaménko minus), **#Colon** (dvojtečka), **#Slash** (lomítko), **#Period** (interpunkční tečka), **#Period3** (tři tečky), **#Semicolon** (středník), **#Bracket** (závorka), **#Percnt** (znak procenta %). Pro ostatní nealfanumerické znaky nebyla zástupná t-lemata (zatím) zavedena a t-lematem případného t-uzlu je příslušný nealfanumerický znak; například *+* při zachycení *byt 2+1*).

V případě, kdy nealfanumerický znak plní ve větě stejné funkce jako nějaké slovo autosémantické, platí pro určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlů stejná pravidla jako pro slova autosémantická (pravidla A a B).

Příklad: *Účast byla kolem 30 %.*

Nealfanumerický znak % ve větě *Účast byla kolem 30 %.* je na tektogramatické rovině reprezentován samostatným t-uzlem s t-lematem #Percnt. Jako a-lex-uzel je zachycen a-uzel reprezentující znak %, a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující předložku *kolem*.

L. Odkazované a-uzly u kořene souřadné struktury reprezentujícího interpunkčního znak jako **oddělovač koordinovaných členů** (které nejsou spojeny spojkou):

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující poslední z interpunkčních znaků sloužících jako oddělovače koordinovaných členů.
- **a-aux-uzly:** žádné.

Příklad: *Máme psa, kočku, rybičky, křečka, andulku.*

Kořenem souřadné struktury zachycující koordinaci ve větě *Máme psa, kočku, rybičky, křečka, andulku.* je uzel s t-lematem #Comma (koordinované členy nejsou spojeny žádnou spojkou, jsou pouze odděleny čárkami), a-lex-uzlem tohoto uzlu je a-uzel reprezentující poslední interpunkční čárku, která slouží jako oddělovač koordinovaných členů, a-aux-uzly nejsou u tohoto uzlu žádné.

M. Odkazované a-uzly u kořene souřadné struktury reprezentujícího interpunkčního znak jako **oddělovač aponovaných členů** (které nejsou spojeny spojkou):

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující první z interpunkčních znaků sloužících jako oddělovače aponovaných členů.
- **a-aux-uzly:** žádné.

Příklad: *Máme rádi Boženu Němcovou, autorku babičky.*

Kořenem souřadné struktury zachycující apozici ve větě *Máme rádi Boženu Němcovou, autorku babičky.* je uzel s t-lematem #Comma (aponované členy nejsou spojeny žádnou spojkou, jsou pouze odděleny čárkami), a-lex-uzlem tohoto uzlu je a-uzel reprezentující první (v tomto případě jedinou) interpunkční čárku, která slouží jako oddělovač aponovaných členů, a-aux-uzly nejsou u tohoto uzlu žádné.

N. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **tři tečky**:

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující první tečku.
- **a-aux-uzly:** a-uzly reprezentující zbývající dvě tečky.

Příklad: *Máme psa, kočku, rybičky, křečka, andulku. . .*

Pokud jsou tři tečky reprezentované t-uzlem (například při neuzavřeném výčtu jako v příkladu *Máme psa, kočku, rybičky, křečka, andulku. . .*; více viz v manuálu (Mikulová a kol., 2005, 268)), pak t-uzel má t-lemma #Period3, a-lex-uzlem u tohoto t-uzlu je a-uzel reprezentující první tečku, a-aux-uzly představují druhé dvě tečky (na analytické rovině jsou tři tečky reprezentovány vždy třemi uzly).

O. Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **závorku**:

- **a-lex-uzel:** a-uzel reprezentující levou závorku.
- **a-aux-uzly:** žádné.

Příklad: *ÚFAL (Ústav formální a aplikované lingvistiky)*

Pokud je závorka reprezentovaná t-uzlem (například při zachycení apozice v případě zkratky a jejího rozepsání jako v příkladu *ÚFAL (Ústav formální a aplikované lingvistiky)*), pak t-uzel má t-lemma #Bracket, a-lex-uzlem je a-uzel reprezentující levou závorku (a-aux-uzly nejsou u tohoto uzlu žádné).

Jako a-aux-uzel je odkazován také a-uzel reprezentující tečku za řadovou číslovkou a a-uzel reprezentující spojovník v některých kompozitech. Pravidla jsou tato:

P. A-uzel reprezentující **tečku za řadovou číslovkou** je zachycen jako:

- **a-aux-uzel** u t-uzlu reprezentujícího řadovou číslovku.

Příklad: *2. ledna*

Řadová číslovka *2.* v příkladu *2. ledna* je reprezentována t-uzlem s t-lematem *2*, a-lex-uzlem u tohoto t-uzlu je a-uzel reprezentující číslo *2*, a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující tečku.

Q. A-uzel reprezentující **spojovník** v kompozitech (ve kterých je mezi spojenými slovy determinační vztah)⁷ je zachycen jako:

- **a-aux-uzel** u t-uzlu reprezentujícího závislé spojené slovo.

Příklad: *stupnice C-dur*

Kompozita, ve kterých je mezi spojenými slovy determinační vztah jako v příkladu *C-dur* je část *C-* reprezentována samostatným t-uzlem s t-lematem *C* (tento uzel je zachycen jako závislý na t-uzlu reprezentujícím výraz *dur*). A-lex-uzlem u tohoto t-uzlu je a-uzel reprezentující výraz *C*, a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující spojovník.

Na obr. 11.1 je propojení tektogramatických uzlů s analytickými vidět na konkrétním příkladu tektogramatického stromu. Na obrázku je tektogramatický strom reprezentující větu *Společnost uvedla: „Nejsme tak zranitelní, jak se o nás soudí.“* Pro každý t-uzel je zobrazeno jeho t-lemma, funktor a též jeho a-lex-uzel a a-aux-uzly. Pod funktořem je zeleně zapsána povrchová forma a-lex-uzlu a oranžovou barvou jsou vypsány povrchové formy a-aux-uzlů.

11.3 Úplné propojení t-roviny s a-rovinou

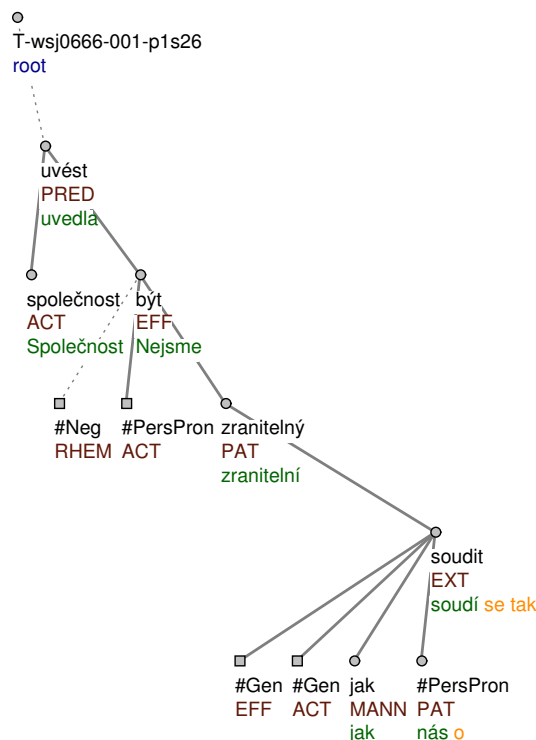
Pravidla odkazování do a-roviny uvedená v předcházející sekci byla navržena tak, aby na každý a-uzel reprezentující alfanumerický znak vedl odkaz z nějakého t-uzlu. Pro nealfanumerické znaky tato zásada neplatí. Na některé a-uzly reprezentující nealfanumerické znaky podle výše uvedených pravidel proto z t-roviny nevede žádný odkaz. Jedná se o následující a-uzly:

- a-uzly reprezentující interpunkční znaky oddělující souřadně spojené větné členy (pokud nejde o typy popsané pravidly L a M),
- a-uzly reprezentující čárky (interpunkční znaky), které oddělují závislý člen (klauzi, volný přívlástek),
- a-uzel reprezentující dvojtečku uvozující přímou řeč,
- a-uzel reprezentující uvozovky ohraničující úsek textu,
- a-uzel reprezentující závorku (jiný interpunkční znak) ohraničující vsuvku,
- a-uzel reprezentující interpunkční znak značící konec věty.

Mezi těmito a-uzly a t-rovinou je vztah typu $0 \rightarrow$ a-uzel (k typům vztahů mezi t-rovinou a a-rovinou viz 10.3).

V této sekci uvádíme návrh doplňujících pravidel pro určování a-lex-uzlů a a-aux-uzlů, v jejichž důsledku by na každý a-uzel vedl odkaz z t-roviny. Vztah $0 \rightarrow$ a-uzel by v korpusu, ve kterém by byla uplatněna i tato pravidla, přestal existovat. Jde více méně o pravidla technického rázu (bez větší opory v nějaké lingvistické úvaze), vyvolané tím, že každá slovní jednotka včetně čísel, interpunkce a grafických symbolů je zachycena samostatným a-uzlem (viz 10.1). Chápeme-li však analytickou rovinu jako formální protějšek roviny tektogramatické a každý

⁷Spojovník v kompozitech, ve kterých je mezi spojenými slovy souřadný vztah, je reprezentován samostatným t-uzlem s t-lematem #Dash a na a-uzel reprezentující tento spojovník vede odkaz typu a-lex-uzel podle pravidla L.

Společnost uvedla: „Nejsme tak zranitelní, jak se o nás soudí.“

Obrázek 11.1: Propojení tektogramatických uzlů s analytickými

a-uzel jako formální realizaci odpovídající nějaké významové jednotce na t-rovině, je zavedení těchto doplňujících pravidel, kterými budou odkázány všechny a-uzly, principiálně správné.

Navrhujeme následujících šest doplňujících pravidel pro určování a-lex-uzlu a a-aux-uzlů:

- A-uzel reprezentující **interpunkční znak oddělující souřadně spojené větné členy** (pokud nejde o typy popsané pravidly L a M)⁸ se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene souřadné struktury.

Příklad: *Máme psa, kočku, rybičky, křečka, andulku.*

Kořenem souřadné struktury zachycující koordinaci *psa, kočku, rybičky, křečka, andulku* bude uzel s t-lematem **#Comma** (koordinované členy nejsou spojeny žádnou spojkou, jsou pouze odděleny čárkami), a-lex-uzlem tohoto uzlu bude (podle pravidla L) a-uzel reprezentující poslední interpunkční čárku, která slouží jako oddělovač koordinovaných členů. Interpunkční čárky mezi ostatními souřadně spojenými členy budou zachyceny jako a-aux-uzly.

Příklad: *Koupil chleba, máslo a rohlíky.*

Kořenem souřadné struktury *chleba, máslo a rohlíky* bude uzel s t-lematem *a*, jako a-lex-uzel bude u tohoto uzlu odkázán a-uzel reprezentující spojku *a*, interpunkční čárka mezi *chleba* a *máslo* pak bude zachycena jako a-aux-uzel.

Příklad: *Přinesl knihu, ale zapomněl přinést sešit.*

Kořenem souřadného souvětí bude uzel s t-lematem *ale*, jako a-lex-uzel bude u tohoto uzlu odkaz na a-uzel reprezentující spojku *ale*, interpunkční čárka před spojkou *ale* pak bude zachycena jako a-aux-uzel.

⁸Určování a-lex-uzlu a některých a-aux-uzlů u kořene souřadné struktury popisují již výše uvedená pravidla L a M. Toto pravidlo jen doplňuje, že všechny další interpunkční znaky, které ve větě slouží k oddělení souřadně spojených členů, budou zachyceny jako a-aux-uzly u kořene souřadné struktury.

- A-uzel reprezentující (počáteční i koncovou) **čárku, která odděluje závislý člen** (klauzi, volný přívlastek) se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene podstromu reprezentujícího závislý člen.

Příklad: *Cesta, vinoucí se údolím, byla blátivá.*

Počáteční i koncová čárka oddělující volný přívlastek *vinoucí se údolím* bude zachycena jako a-aux-uzel u kořene podstromu reprezentujícího volný přívlastek *vinoucí se údolím*, tj. u t-uzlu pro adjektivum *vinoucí*.

- A-uzel reprezentující **dvojtečku uvozující přímou řeč** (výčet atp.) se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene podstromu reprezentujícího klauzi, která uvozuje přímou řeč (výčet atp.).

Příklad: *Petr zavolal: „Už jdu!“ a rozběhl se.*

Dvojtečka uvozující přímou řeč bude zachycena jako a-aux-uzel u kořene podstromu reprezentujícího uvozovací klauzi *Petr zavolal:*, tj. u t-uzlu pro predikát *zavolat*.

- A-uzel reprezentující (počáteční i koncové) **uvozovky** ohraničující úsek textu se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene podstromu reprezentujícího úsek ohraničený uvozovkami. Je-li úsek ohraničený uvozovkami tvořen několika (nespojitémi) podstromy, pak počáteční uvozovky náležejí prvnímu podstromu (podle povrchového pořadí) a konečné uvozovky poslednímu z podstromů reprezentujících úsek v uvozovkách.

Příklad: *Petr zavolal: „Už jdu!“ a rozběhl se.*

Uvozovky ohraničující přímou řeč *Už jdu!* budou zachyceny jako a-aux-uzly u kořene podstromu reprezentujícího uvozovkami ohraničenou přímou řeč, tj. u t-uzlu pro predikát *jit*.

Příklad: *„Přijedeme příští týden. Zůstaneme asi do neděle.“*

Pokud jsou uvozovkami ohraničeny například dvě věty *„Přijedeme příští týden. Zůstaneme asi do neděle.“* (kterým odpovídají dva tektogramatické stromy), pak počáteční uvozovky jsou zachyceny jako a-aux-uzel u kořene podstromu, který reprezentuje první větu, tj. u t-uzlu pro predikát *přijet*, koncové uvozovky jsou zachyceny jako a-aux-uzel u kořene podstromu, který reprezentuje druhou větu, tj. u t-uzlu pro predikát *zůstat*.

- A-uzel reprezentující (počáteční i koncovou) **závorku** (jiný interpunkční znak) ohraničující vsuvku se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene podstromu reprezentujícího vsuvku, která je daným interpunkčním znakem ohraničena.

Příklad: *Mužstvo (které loni zvítězilo) skončilo až třetí.*

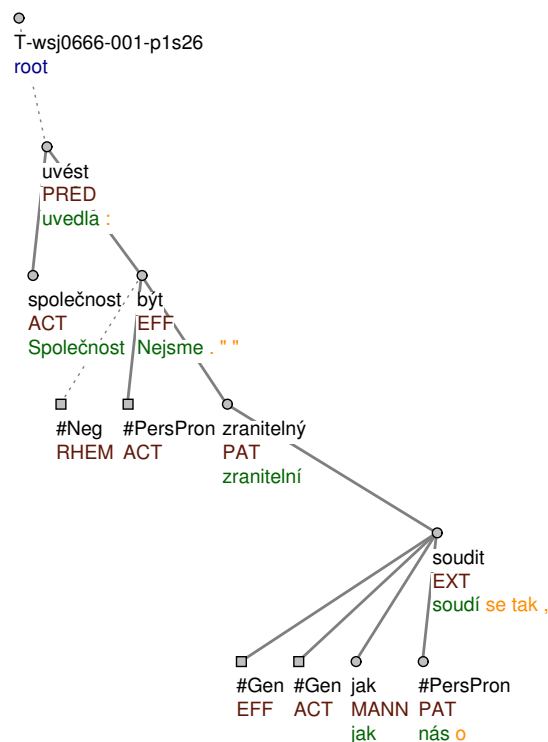
Pravá i levá závorka označující vsuvku *které loni zvítězilo* bude zachycena jako a-aux-uzel u kořene podstromu reprezentujícího tuto vsuvku, tj. u t-uzlu reprezentujícího predikát *zvítězit*.

- A-uzel reprezentující interpunkční znak značící **konec věty** se zachytí jako:
 - **a-aux-uzel** u kořene podstromu reprezentujícího větu, která je daným interpunkčním znakem ukončena.

Příklad: Petr zavolal: „Už jdu!“ a rozběhl se.

Vykřičník na konci přímé řeči *Už jdu!* bude zachycen jako a-aux-uzel u kořene podstromu reprezentujícího danou přímou řeč, tj. u t-uzlu reprezentujícího predikát *jíť*. Tečka na konci celé věty bude zachycena jako a-aux-uzel u kořene podstromu celé věty, tj. u t-uzlu pro souřadící spojku *a*.

Na obr. 11.2 je vidět úplné propojení tektogramatických uzlů s analytickými na konkrétním příkladu. Na obrázku je tektogramatický strom reprezentující větu *Společnost uvedla: „Nejsme tak zranitelní, jak se o nás soudí.“* Pro každý t-uzel je zobrazeno jeho t-lema, funktor a též jeho a-lex-uzel a a-aux-uzly. Pod funktořem je zeleně zapsána povrchová forma a-lex-uzlu a oranžovou barvou jsou vypsány povrchové formy a-aux-uzlů.

Společnost uvedla: „Nejsme tak zranitelní, jak se o nás soudí.“

Obrázek 11.2: Úplné propojení tektogramatických uzlů s analytickými

11.4 Přehled vztahů mezi t-uzly a a-(lex/aux)-uzly

Přehled typů vztahů mezi t-uzly a a-uzly znázorňuje tab. 11.1. Ukazuje, jaké kombinace vztahů mohou nastat mezi t-uzlem a oběma typy a-uzlů (a-lex-uzly a a-aux-uzly). Pokud by při anotaci byla uplatněna pravidla popsaná v předcházející sekci 11.3, pak by vztah $\emptyset \rightarrow$ a-uzel (poslední řádek tabulky) nenastával.

Pro každý typ vztahu zde znovu uvádíme pro větší názornost konkrétní příklady. Mohou tedy nastat tyto kombinace:

	a-uzel	
	a-lex-uzel	a-aux-uzly
t-uzel	+	+
t-uzel	+	-
t-uzel	-	+
t-uzel	-	-
∅	+	

Tabulka 11.1: Přehled vztahů mezi t-uzly a a-uzly

- **t-uzel** → **a-lex-uzel**, **a-aux-uzly**. T-uzlu odpovídá a-lex-uzel a jeden nebo více a-aux-uzlů.

Příklad: *Odešli s tím, že už by nemuseli nikdy přijít.*

T-uzlu, který reprezentuje predikát závislé klauze (s t-lematem *přijít*), odpovídá v analytické rovině šest a-uzlů. Jako a-lex-uzel je zachycen a-uzel reprezentující infinitiv *přijít*, a-uzly reprezentující výrazy *s, tím, že, by, nemuseli* jsou zachyceny jako a-aux-uzly. Odkazovací slovo (předložková skupina) a podřadící spojka mají vliv na funktor tektogramatického uzlu, pomocný kondicionálový tvar slovesa *být* a modální sloveso mají vliv na hodnoty gramatémů.

- **t-uzel** → **a-lex-uzel**, **∅**. T-uzlu odpovídá pouze a-lex-uzel.

Příklad: *Premiér zahájil schůzi.*

Každé ze tří slov této věty je v tektogramatickém stromě reprezentováno jedním t-uzlem, kterému v analytickém stromě odpovídá jeden a-lex-uzel.

- **t-uzel** → **∅**, **a-aux-uzly**. T-uzlu odpovídá jeden nebo více a-aux-uzlů a žádný a-lex-uzel. Tento typ nastává pouze u doplněných t-uzlů. Podrobněji viz dále v sekci 12.5.

Příklad: *Pokud ano, dejte nám vědět.*

Do tektogramatického stromu je na pozici elidovaného predikátu závislé klauze doplněn nový uzel se zástupným t-lematem **#EmpVerb** a s funktoem **COND** (pro podmínku). Tomuto t-uzlu odpovídá v analytickém stromě jediný a-uzel reprezentující podřadící spojku *pokud*, má vliv na hodnotu funktoru a bude zachycen jako a-aux-uzel.

- **t-uzel** → **∅**. T-uzlu neodpovídá žádný a-uzel.

Příklad: *Pokud ano, dejte nám vědět.*

Do tektogramatického stromu je na pozici nevyjádřeného aktora/subjektu v řídicí klauzi doplněn nový uzel se zástupným t-lematem **#PersPron** (s funktoem **ACT** pro aktor). Tomuto t-uzlu neodpovídá v analytickém stromě žádný uzel, z doplněného t-uzlu nevede žádný odkaz do analytické roviny.

- **∅** → **a-uzel**. Na a-uzel nevede žádný odkaz z tektogramatické roviny.

Příklad: *Pokud ano, dejte nám vědět.*

Pokud jsou při anotaci dodržována jen pravidla A - Q, popsaná zde v sekci 11.2, pak na a-uzel reprezentující čárku oddělující klauzi závislou od klauze řídicí a na a-uzel reprezentující tečku na konci věty nevedou žádné odkazy z t-roviny. Uplatněním doplňujících pravidel ze sekce 11.3, by tento typ vztahu v korpusu nenastával (čárka by byla a-aux-uzlem u doplněného predikátu závislé klauze, tečka by byla a-aux-uzlem u predikátu hlavní klauze).

Kapitola 12

Doplňování uzlů na tektogramatické rovině

O „doplňování“ uzlů, o „doplněných“ t-uzlech hovoříme na tektogramatické rovině v případech, kdy se z důvodu zachycení úplného významu věty musí do tektogramatického stromu doplnit uzly, které nemají přímý protějšek v povrchové podobě věty (na analytické rovině). Již jsme konstatovali výše (kap. 10), že počet jednotek/uzlů na nižších rovinách je konstantní a odpovídá počtu slovních jednotek ve větě a že teprve na tektogramatické rovině se skladba uzlů výrazně mění, nejen co do počtu, ale především ve smyslu toho, co je jednotlivými uzly reprezentováno. Tektogramatický strom reprezentuje sémanticko-syntaktickou strukturu věty, tektogramatický uzel pak jednotku této struktury. Počet uzlů ve stromě se řídí přijatými pravidly a principy zachycování sémanticko-syntaktické struktury, nikoliv primárně počtem slov v povrchové podobě věty. Tektogramatický strom tedy obsahuje i jednotky/uzly, které v povrchové podobě věty nemají žádný protějšek, ale do tektogramatického stromu patří na základě přijatých principů pro zachycování sémanticko-syntaktické struktury věty.

Doplněné t-uzly označujeme v této práci (podle hodnoty 1 v atributu `is_generated`; viz 10.4) jako t1-uzly; ostatní uzly (nedoplněné) označujeme zkratkou t0-uzly.

12.1 Dva druhy doplněných t1-uzlů

Rozlišujeme dva základní druhy t1-uzlů: uzel, který je kopií jiného tektogramatického uzlu a s tímto uzlem se shoduje zejména v t-lematu, a uzel, který je zcela nově vytvořený a nese tzv. zástupné (uměle vytvořené) t-lemma. Dále tedy budeme v této práci rozlišovat:

- **t1-copy-uzel** = t1-uzel, který má hodnoty určitých (níže vyjmenovaných) atributů shodné s nějakým t0-uzlem. Říkáme, že t1-uzel je „kopií“ jiného t0-uzlu a rozlišujeme kopírovaný t0-uzel a zkopírovaný t1-uzel (t1-copy-uzel). Kopírovaný t0-uzel nemusí být nutně přítomen v tomtéž tektogramatickém stromě, nýbrž lze okopírovat i t0-uzel z některého stromu předcházejícího (případně následujícího).

T0-uzel kopírujeme jako lexikální jednotku, která je reprezentována zejména t-lematem, některými gramatémy a valenčním rámcem. U t1-copy-uzlu se vzhledem ke kopírovanému t0-uzlu nemění hodnoty těchto atributů: `t.lemma`, `a/lex.rf`, `val.frame.rf`, `is_name_of_person`, `gram/gender`, `gram/aspect`, `gram/iterativeness`, `gram/negation`, `gram/indeftype`, `gram/numertype`.¹ Hodnoty ostatních atributů mohou být u t1-copy-uzlu shodné s kopírovaným t0-uzlem, ale nemusí tomu tak být.

T1-copy-uzel i kopírovaný t0-uzel odkazují na stejný a-lex-uzel (v atributu `a/lex.rf` mají odkaz na tentýž uzel analytické roviny; viz 11.1).

- **t1-subst-uzel** = t1-uzel, kterému je přiřazeno některé z následujících zástupných t-lemat:
 - a) – `#EmpNoun`
– `#EmpVerb`
 - b) – `#AsMuch`

¹Význam jednotlivých atributů viz Mikulová a kol. (2005, 1120n.).

- #Equal
- #Total
- c) – #Benef
- #Cor
- #Gen
- #Oblfm
- #PersPron
- #QCor
- #Rcp
- #Some
- #Unsp
- d) – #Forn
- #Idph
- #Separ
- e) – #Neg

T1-subst-uzly nikdy neodkazují na a-lex-uzel (nemají nikdy vyplněný atribut `a/lex.rf`).

Uzly se do tektogramatického stromu doplňují primárně v případech elipsy. Ne každý t1-uzel na tektogramatické rovině však reprezentuje elipsu. T1-uzly si také vypomáháme při zachycování významové struktury některých složitějších syntaktických jevů. Speciálním typem doplněného uzlu je také t1-uzel, který reprezentuje (samostatným t-uzlem reprezentovaný) příznak syntaktické negace (morfém *ne-* u slovesa). Podle důvodu, ze kterého je daný t1-uzel do stromu doplněn, můžeme tedy rozlišit tři skupiny t1-uzlů:

- **t1-uzly pro zachycení elips.** Různé typy elips jsou v tektogramatickém stromě zachycovány různými typy t1-uzlů. Textové elipsy řídicích významových jednotek (viz 2.3.2) jsou zachyceny pomocí t1-copy-uzlů. Systémové elipsy řídicích významových jednotek jsou zachyceny pomocí t1-subst-uzlů se zástupnými t-lematy ze seznamu a) uvedeného výše. Elipsy řídicích významových jednotek ve specifických eliptických konstrukcích (viz II) jsou zachyceny pomocí t1-subst-uzlů se zástupnými t-lematy ze seznamu b) a elipsy závislých významových jednotek (viz 2.4.2) pomocí t1-subst-uzlů s t-lematy ze seznamu c).
- **t1-uzly pro zachycení složitých syntaktických jevů (pomocné t1-uzly).** Při zachycování některých složitějších syntaktických jevů, jako jsou souřadné struktury, cizí fráze a také názvy (tzv. pojmenované entity) se do tektogramatického stromu doplňuje t1-uzel, který je spíše technické, pomocné povahy, slouží k efektivnímu zachycení daného jevu. Pomocný charakter mají t1-subst-uzly s t-lematem ze seznamu d).
- **t1-uzel reprezentující syntaktickou negaci realizovanou morfémem *ne-* u slovesa.** T1-subst-uzlem se zástupným t-lematem #Neg je reprezentována syntaktická negace realizovaná morfémem *ne-* u slovesa (seznam e); více viz dále v 12.3.10).

12.2 T1-copy-uzly

T1-copy-uzel slouží k zachycení textové elipsy řídicího členu, kde rozlišujeme textovou elipsu řídicího děje (viz 2.3.2.2; t1-copy-uzel je kopií nějakého slovesa) a textovou elipsu řídicí entity/substantiva (viz 2.3.2.3; t1-copy-uzel je kopií nějakého substantiva).

Příklad: (*Jirka navštívil Marii.*) *Honza Jiřinu.*

V druhé větě je aktuálně elidován predikát (neopakuje se z předcházející věty). V tektogramatickém stromě je na pozici tohoto elidovaného predikátu doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřený predikát *navštívil*. Srov. obr. 12.1.²

²Doplněné t1-uzly, tj. uzly s hodnotou 1 v atributu `is_generated`, se v tektogramatickém stromě zobrazují jako čtverečky na rozdíl od nedoplněných t0-uzlů, které jsou zobrazeny jako kolečka.

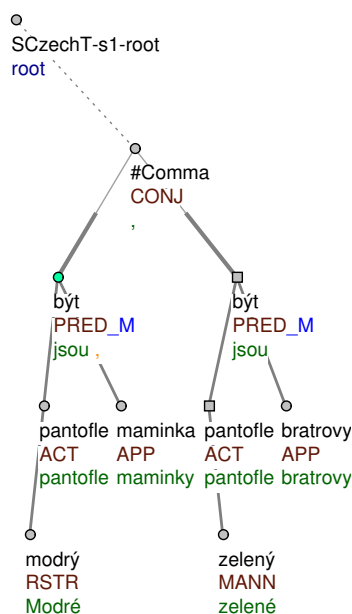
Příklad: *Modré pantofle jsou maminky, zelené jsou bratry.*

V klauzi je aktuálně elidováno řídicí substantivum *pantofle* k vyjádřenému adjektivu *zelený* (neopakuje se z předcházejícího kontextu). V tektogramatickém stromě je na pozici tohoto elidovaného substantiva doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřené substantivum *pantofle*. Srov. obr. 12.2.

(*Jirka navštívil Marii.*) *Honza Jiřinu.*

Obrázek 12.1: T1-copy-uzel (predikát)

Modré pantofle jsou maminky, zelené bratry.

Obrázek 12.2: T1-copy-uzel (substantivum)

12.3 T1-subst-uzly

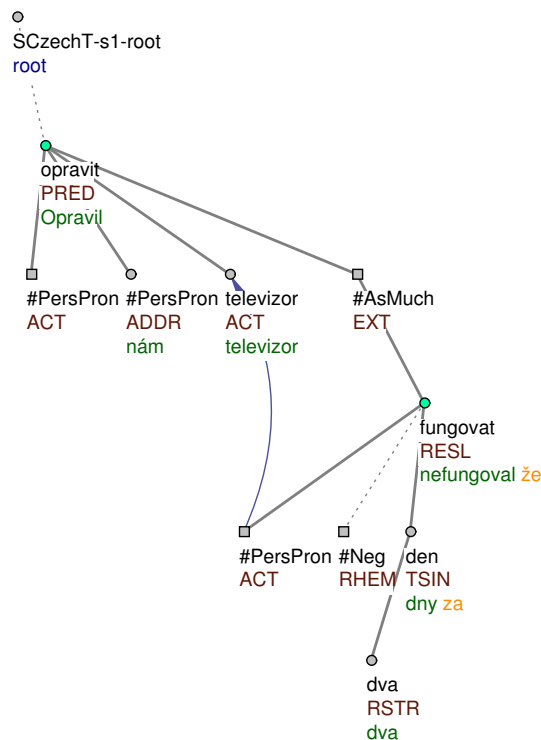
Různými zástupnými t-lematy jsou u t1-subst-uzlů primárně rozlišeny různé typy elidování, ale jak jsme již uvedli výše (12.1), ne každý t1-subst-uzel zachycuje elipsu. Užití jednotlivých zástupných t-lemat popisujeme v následujících sekcích.

12.3.1 #AsMuch

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#AsMuch** je t1-uzel, který slouží pro zachycení elipsy významové jednotky vyjadřující velkou či malou míru nějaké okolnosti řídicího děje v konstrukcích se závislou klauzí účinkovou. T1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#AsMuch** zastupuje jak velkou, tak malou míru nějaké okolnosti děje (například: *tak málo, tak špatně, tak dobře, tak hodně, tak moc*). Konstrukce s významem účinku jsou popsány v kap. 8.

Příklad: *Opravil nám televizor, že za dva dny nefungoval.*

Větu *Opravil nám televizor, že za dva dny nefungoval.* hodnotíme na pozadí věty *Opravil nám televizor tak špatně, že za dva dny nefungoval.* Na pozici nevyjádřeného výrazu vyjadřujícího velkou či malou míru nějaké okolnosti řídicího děje je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#AsMuch**. Efektivní kořen závislé klauze účinkové (s funktorem RESL) závisí na tomto t1-subst-uzlu. Srov. obr. 12.3.

Opravil nám televizor, že za dva dny nefungoval.

Obrázek 12.3: **#AsMuch**

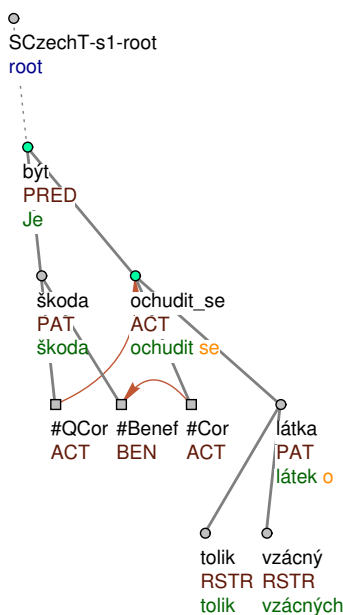
12.3.2 #Benef

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#Benef** reprezentuje nevyjádřený benefaktor (funktore BEN), který v konstrukcích s kontrolou (viz 2.4.2.4) představuje nevyjádřený kontrolující člen. Odkaz na tento t1-subst-uzel je uveden v atributu `coref_gram.rf` u t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem **#Cor**, který je v tomtéž tektogramatickém stromě.³

Příklad: *Je škoda ochudit se o tolik vzácných látek.*

Větu *Je škoda ochudit se o tolik vzácných látek.* zachycujeme na pozadí věty: *Je škoda pro někoho, aby se on ochudil o tolik vzácných látek.* Na pozici nevyjádřeného volného benefaktoru, který kontroluje nevyjádřený subjektu infinitivu *ochudit se*, je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#Benef** a s funktorem BEN. Srov. obr. 12.4.

³Více viz v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 957n.).

Je škoda ochudit se o tolik vzácných látek.

Obrázek 12.4: #Benef

12.3.3 #Cor

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor reprezentuje typ (systémové) valenční elipsy, a sice elidovaný aktant, který je v gramatickém koreferenčním vztahu kontroly (v pozici kontrolovaného členu, viz 2.4.2.4). Mezi tímto t1-subst-uzlem reprezentujícím kontrolovaný člen a t-uzlem reprezentujícím člen kontrolující je vyznačena gramatická koreference.⁴

Příklad: *Máme záměr vyklidit prostory.*

Na pozici nevyjádřeného kontrolovaného subjektu infinitivu *vyklidit*, který je kontrolován aktorem slovesa *mít*, je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor a s funkcí ACT. Srov. obr. 12.5.

12.3.4 #EmpNoun

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpNoun je t1-uzel, kterým se zachycuje neaktuální, systémová elipsa řídicí entity/substantiva (viz 2.3.2.3).

Příklad: *Přišli jen mladší.*

Ve větě *Přišli jen mladší.* není vyjádřeno řídicí substantivum k vyjádřenému adjektivu *mladší*. V tektogramatickém stromě je na pozici tohoto substantiva (pokud se nejedná o textovou elipsu) doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpNoun. Srov. obr. 12.6.

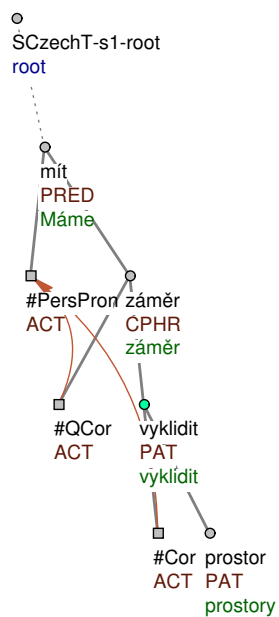
12.3.5 #EmpVerb

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpVerb je t1-uzel, kterým se zachycuje neaktuální, systémová elipsa řídicího děje (viz 2.3.2.2).

Příklad: *Nač ten spěch?*

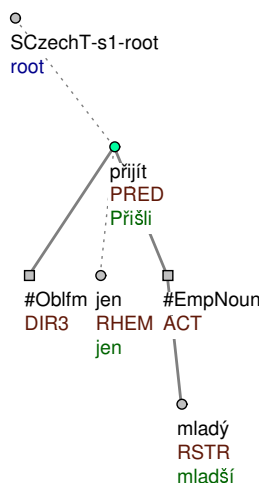
Větu *Nač ten spěch?* hodnotíme jako slovesnou. Nejedná-li se o textovou elipsu, je na pozici nepřítomného řídicího predikátu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpVerb. Srov. obr. 12.7.

⁴Více viz v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 957n.).

Máme záměr vyklidit prostory.

Obrázek 12.5: #Cor a #QCor

Přišli jen mladší.

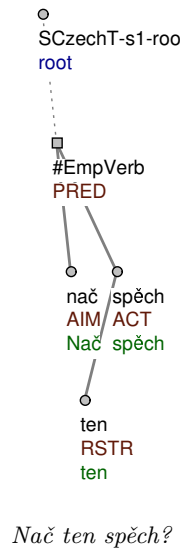
Obrázek 12.6: #EmpNoun a #Oblfm

12.3.6 #Equal

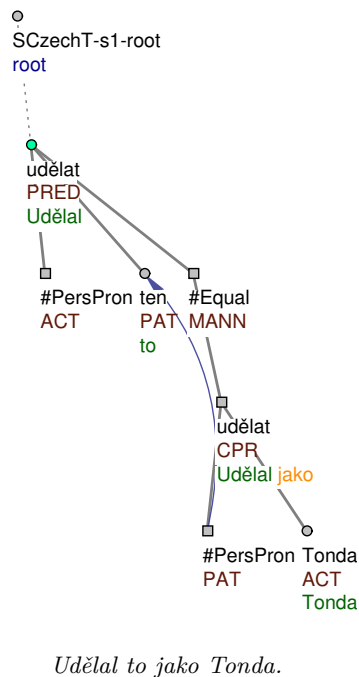
T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Equal je t1-uzel, který slouží pro zachycení elipsy významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost/rozdíllost v konstrukcích s významem srovnání (viz kap. 6).

Příklad: *Udělal to jako Tonda.*

Větu *Udělal to jako Tonda.* hodnotíme na pozadí úplné věty *Udělal to stejně, jako to udělal Tonda.* Na pozici nepřítomného výrazu vyjadřujícího míru ne/shody/podobnosti je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Equal. Efektivní kořen závislé srovnávané klauze (reprezentující elidovaný predikát) závisí na tomto t1-subst-uzlu. Srov. obr. 12.8.

Obrázek 12.7: #EmpVerb

Obrázek 12.8: #Equal

12.3.7 #Forn

T1-uzel se zástupným t-lematem #Forn je t1-uzel reprezentující kořen seznamové struktury, kterou se zachycují cizojazyčné výrazy. Jde o t1-uzel ze skupiny tzv. pomocných t1-uzlů (viz 12.1), nezachycuje se jím elipsa.⁵

⁵Cizojazyčný výraz (například *cash flow*) zachycujeme jako tzv. seznamovou strukturu. Kořenem této seznamové struktury je vždy t1-uzel se zástupným t-lematem #Forn. Kořen seznamové struktury má funktor, který odpovídá funkci daného cizojazyčné výrazu (jako celku) ve větné struktuře. Všechny výrazy cizojazyčného textu i všechny interpunkční a jiné znaky v cizojazyčném textu obsažené jsou v tektogramatickém stromě reprezentovány samostatnými uzly, které jsou přímými potomky kořene seznamové struktury, jsou zachyceny jen jako sesterské uzly. Tyto uzly (představující prvky seznamu) mají funktor FPHR. Jako t-lemata těchto uzlů slouží nezměněné tvary cizích slov z textu. T1-subst-uzel s t-lematem #Forn tedy slouží jako ohraničení cizojazyčného výrazu (který není dále strukturně analyzován) v tektogramatickém stromě. Další pravidla jsou v anotačním

Příklad: *Wall Street se nevyhýbá všemu, co je spojeno s papírem.*

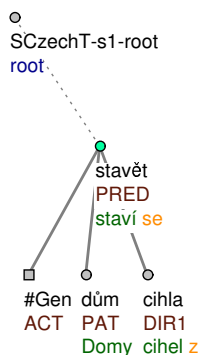
Cizojazyčný název *Wall Street* bude zachycen pomocí t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem #Forn. Srov. obr. 12.11 v 12.3.10.

12.3.8 #Gen

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Gen reprezentuje typ (systémové) valenční elipsy, a sice všeobecný aktant (viz 2.4.2.1).

Příklad: *Domy se stavějí z cihel.*

Povrchově nevyjádřený aktor slovesa *stavět* je v konstrukci s reflexivním pasivem všeobecný. Aktor slovesa je proto reprezentován t1-subst-uzlem se zástupným t-lematem #Gen a s funktoem ACT. Srov. obr. 12.9.

Domy se staví z cihel.

Obrázek 12.9: #Gen

12.3.9 #Idph

T1-uzel se zástupným t-lematem #Idph je t1-uzel, kterým si vypomáháme při zachycování některých identifikačních výrazů (názvů, ale i bibliografických údajů a jiných složitých identifikačních výrazů, pojmenovaných entit). T1-uzel se zástupným t-lematem #Idph slouží jako ohraničení identifikačního výrazu v tektogramatickém stromě, představuje kořen identifikační struktury, na kterém je identifikační výraz zavěšen podle pravidel pro daný typ identifikačního výrazu.⁶ T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Idph řadíme do skupiny tzv. pomocných t1-uzlů (viz 12.1).⁷

Příklad: *Na stole leželo Proti všem.*

Název románu (*Proti všem*) bude zachycen pomocí t1-subst-uzlu s t-lematem #Idph. Srov. obr. 12.10.

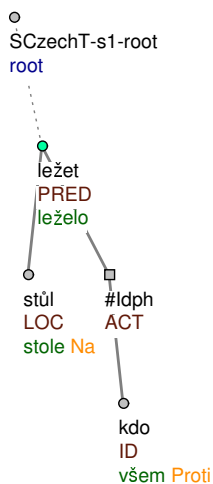
12.3.10 #Neg

T1-uzel se zástupným t-lematem #Neg je specifický t1-uzel, kterým je reprezentována syntaktická negace (realizovaná v povrchové podobě věty morfémem *ne-* u slovesa). Více k reprezentaci syntaktické negace v pražských závislostních korpusech viz 13.4.

manuálu (Mikulová a kol., 2005, 798).

⁶Další pravidla jsou v manuálu (Mikulová a kol., 2005, 761n.).

⁷Řadu případů, kdy doplňujeme tento uzel, by však bylo možné hodnotit i jako elipsu, a to jako elipsu obecného rodového jména, které uvozuje identifikační výraz (v pozici nominativu jmenovacího). Například ve větě *Na stole leží Proti všem.* by bylo možné interpretovat elipsu obecného rodového jména uvozujícího název románu *Proti všem*: *Na stole leží román Proti všem.* Podobná interpretace je však v řadě případů velmi násilná (například: *Proti všem je román.* = *Román Proti všem je román.*), chápání obecného rodového jména jako elidovaného také narušuje ne/shoda gramatických kategorií, ve větě pro elipsu z formálně-syntaktického i sémanticko-syntaktického hlediska nic nespovídá (například: *Na stole leželo Proti všem.* = *Na stole leželo román Proti všem.*; *Čtu Babičku.* = *Čtu román Babičku.*). T1-subst-uzel s t-lematem #Idph tedy jako uzel, kterým se zachycuje elipsa, nechápeme.

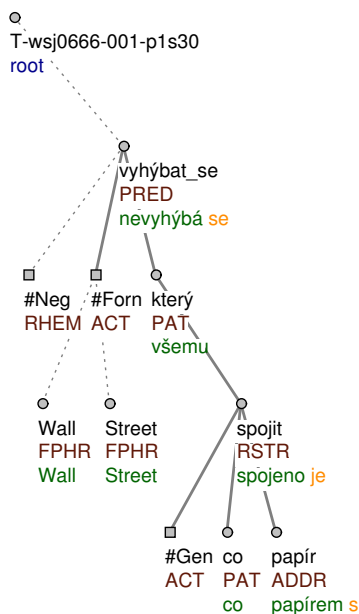

Na stole leželo Proti všem.

Obrázek 12.10: #Idph

Příklad: *Wall Street se nevyhýbá všemu, co je spojeno s papírem.*

Záporná podoba slovesa *vyhýbat* je v tektogramatickém stromě reprezentována dvěma t-uzly: t0-uzlem reprezentujícím sloveso (v kladné podobě, t-lemma má hodnotu *vyhýbat*) a t1-subst-uzlem se zástupným t-lematem #Neg a funktorem RHEM, který reprezentuje syntaktickou negaci a ve stromě je umístěn podle dosahu této negace (v dosahu syntaktické negace v příkladu je část věty *všemu, co je spojeno s papírem*).⁸Srov. obr. 12.11.

Wall Street se nevyhýbá všemu, co je spojeno s papírem.

Obrázek 12.11: #Neg a #Forn

⁸K dosahu a umístění rematizátorů ve stromě viz anotační manuál (Mikulová a kol., 2005, 1096n.).

12.3.11 #Oblfm

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Oblfm reprezentuje typ valenční elipsy, a sice elidované obligatorní volné doplnění (které není v gramatickém koreferenčním vztahu reciprocity).

U nepřítomných obligatorních volných doplnění nejsou (zatím) žádným zvláštním způsobem rozlišeny případy, ve kterých je nepřítomnost způsobena textovou elipsou a ve kterých nikoliv (koreferenční vztahy se u těchto doplnění zatím nezaznačují).

Příklad: *Přišli jen mladší.*

Na pozici nevyjádřeného obligatorního směrového určení slovesa *přijít* je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Oblfm a s funktorem DIR3. Srov. obr. 12.6 v sekci 12.3.4.

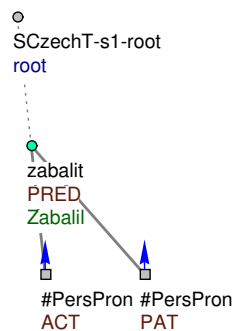
12.3.12 #PersPron

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #PersPron reprezentuje typ valenční elipsy, a sice textově elidovaný aktant (viz 2.4.2). U uzlu je vyznačena textová koreference (pokud nezastupuje zájmeno 1. nebo 2. osoby, u kterých se textová koreference nezachycuje).⁹

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #PersPron doplňujeme na pozici jakéhokoli textově elidovaného obligatorního aktantu, ať je vyjadřován jakoukoli formou (prostým i předložkovým pádem substantiva, adjektivem, infinitivem). T1-subst-uzel s t-lematem #PersPron tedy není jen v pozicích, ve kterých je nahraditelný osobním nebo přivlastňovacím zájmenem.¹⁰

Příklad: *(Zabalil prodavač už tu knihu?) Zabalil.*

Na základě kontextu je zřejmé, že všechny obligatorní aktanty slovesa *zabalit* ve větě *Zabalil.* jsou textově elidované (aktorem je *prodavač*, patientem je *knihy*). Elidované aktanty jsou se svými protějšky v kontextu ve vztahu textové koreference. Do tektogramatického stromu je na pozici každého aktantu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #PersPron. U doplněných uzlů bude vyznačena textová koreference (ta je na obrázku níže jen naznačena). Srov. obr. 12.12.

(Zabalil prodavač už tu knihu?) Zabalil.

Obrázek 12.12: #PersPron

12.3.13 #QCor

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #QCor reprezentuje systémově elidovaný aktant, který je v gramatickém koreferenčním vztahu kvazikontroly (v pozici kvazikontrolovaného členu, viz 2.4.2.5). Mezi tímto t1-subst-uzlem reprezentujícím kvazikontrolovaný člen a t-uzlem reprezentujícím člen kvazikontrolující je vyznačena gramatická koreference.¹¹

Příklad: *Máme záměr vyklidit prostory.*

Na pozici nevyjádřeného kvazi-kontrolovaného aktora substantiva *záměr*, který je kvazi-kontrolován aktorem slovesa *mít*, je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #QCor a s funktorem ACT. Srov. obr. 12.5 v sekci 12.3.3.

⁹K tomu viz anotační manuál (Mikulová a kol., 2005, 1036n.).

¹⁰T-lema #PersPron je zástupným t-lematem i pro t0-uzly reprezentující všechna v povrchové podobě věty vyjádřená osobní a přivlastňovací zájmena.

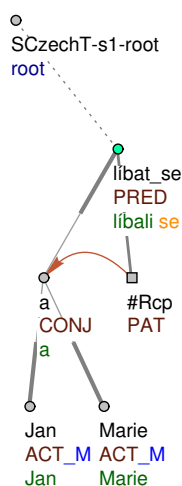
¹¹Více viz anotační manuál (Mikulová a kol., 2005, 1030n.).

12.3.14 #Rcp

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Rcp reprezentuje typ (systémové) valenční elipsy, a sice elidovaný aktant nebo obligatorní volné doplnění, které jsou v gramatickém koreferenčním vztahu reciprocity (v pozici nerealizovaného zrecipročného valenčního doplnění, viz 2.4.2.3). Mezi tímto t1-subst-uzlem a t-uzlem reprezentujícím realizovaný zrecipročným člen je vyznačena gramatická koreference.¹²

Příklad: *Jan a Marie se líbali.*

Na pozici nerealizovaného pacientu slovesa *líbat*, který je vztahu reciprocity s aktorem tohoto slovesa, je doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Rcp a s funktoem ADDR. Srov. obr. 12.13.

Jan a Marie se líbali.

Obrázek 12.13: #Rcp

12.3.15 #Separ

T1-uzel se zástupným t-lematem #Separ je t1-uzel reprezentující kořen souřadné struktury v těch případech, kdy nějakou konstrukci hodnotíme jako souřadnou, ale v povrchové podobě věty není žádný výraz (souřadící spojka, interpunkční znaménko), který by mohl být využit jako kořen souřadné struktury. Jde o t1-uzel ze skupiny tzv. pomocných t1-uzlů (viz 12.1), nezachycuje se jím elipsa. K takovým případům dochází zřídka, jedná se zpravidla o nějaké heslovité texty, tabulky atp.

Příklad: *střed nákup prodej*

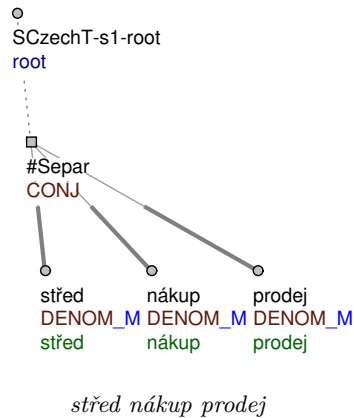
Heslovitá struktura (záhlaví tabulky) *střed nákup prodej* se zachycuje jako členská koordinace, kořenem souřadné struktury bude t1-subst-uzel s t-lematem #Separ. Srov. obr. 12.14.

12.3.16 #Some

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Some je t1-uzel, který reprezentuje „srovnávací“ doplnění v závislé srovnávané klauzi, nelze-li tu z významových důvodů opakovat lexikální podobu tohoto doplnění z klauze řídicí (kde je vyjádřeno například adjektivy *stejný, podobný, jiný*; viz v kapitole 6).¹³

¹²Více viz v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 1033n.).

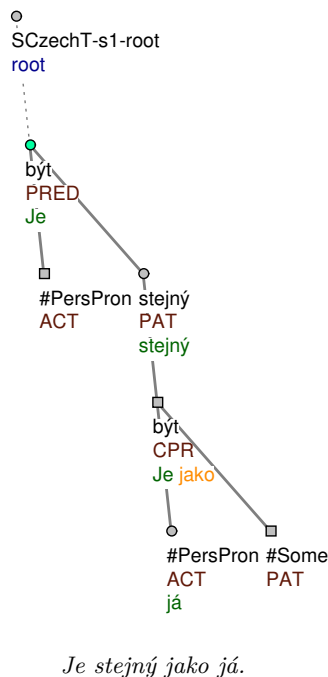
¹³Více viz v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 669n.).

Obrázek 12.14: #Separ

Příklad: *Je stejný jako já.*

Větu *Je stejný jako já.* hodnotíme na pozadí věty *Je stejný, jako já jsem nějaký.* Závislá srovnávaná klauze rozvíjí výraz *stejný*. Na pozici efektivního kořene závislé srovnávané klauze je doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřené sponové sloveso z klauze nadřazené. Z významových důvodů však nelze opakovat (kopírovat) i neslovesnou část verbonominálního predikátu, proto je do závislé srovnávané klauze na pozici neslovesné části verbonominálního predikátu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Some. Srov. obr. 12.15.

Obrázek 12.15: #Some

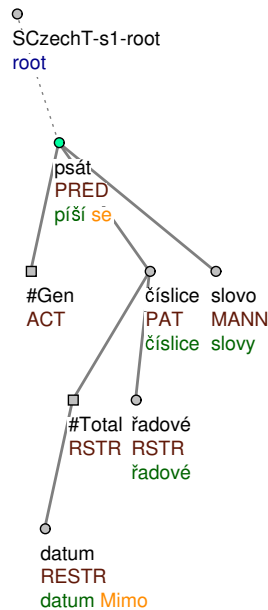
12.3.17 #Total

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Total je t1-uzel, který slouží pro zachycení elipsy totalizujícího výrazu v konstrukcích s významem omezení. Konstrukce s významem omezení jsou popsány v kapitole 7. T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Total zastupuje jak nepřítomný

totalizátor kladný (*všichni, všechno, každý, všude, vždycky*), tak i záporný (*nic, nikdo, žádný, nikam, nikdy*).

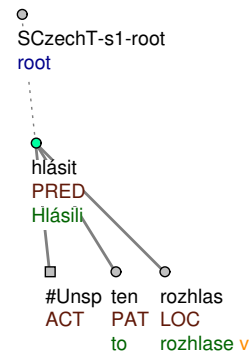
Příklad: *Mimo datum se píše řadové číslice slovy.*

Větu *Mimo datum se píše řadové číslice slovy.* zachycujeme na pozadí věty *Mimo datum se píše všechny řadové číslice slovy.* V tektogramatickém stromě je na pozici nepřítomného totalizujícího výrazu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Total. Efektivní kořen závislé omezovací konstrukce (s funktorem RESTR) závisí na tomto t1-subst-uzlu. Srov. obr. 12.16.

Mimo datum se píše řadové číslice slovy.

Obrázek 12.16: #Total

Hlásili to v rozhlase.

Obrázek 12.17: #Unsp

12.3.18 #Unsp

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Unsp reprezentuje typ (systémové) valenční elipsy, a sice tzv. blíže nespecifikovaný aktor slovesa (viz 2.4.2.2).

Příklad: *Hlásili to v rozhlase.*

Povrchově nevyjádřený aktor slovesa *hlásit* je v této konstrukci chápán jako blíže nespecifikovaný. Aktor slovesa je proto reprezentován t1-subst-uzlem se zástupným t-lematem #Unsp a s funktorem ACT. Srov. obr. 12.17.

12.4 Přehled t1-uzlů podle jejich t-lemat

Následující tabulka (12.1) uvádí přehled t1-uzlů podle jejich t-lemat. Ke každému t-lematu, kterého může doplněný t1-uzel nabývat, je v druhém sloupečku uvedeno, zda se u t1-uzlu s tímto t-lematem vyznačuje koreference, a pokud ano, jaký typ, zda gramatická nebo textová. Ve třetím sloupečku uvádíme, zda daný t1-uzel je nebo není reprezentací nějakého typu elipsy, a stručný popis jevu, který je daným t1-uzlem v tektogramatickém stromě zachycován, je pak v posledním sloupečku.

T-lema t1-uzlu	Koreference u t1-uzlu	Elipsa ano/ne	Vymezení t1-uzlu
#AsMuch	ne	ano	elipsa významové jednotky vyjadřující nenormální míru nějaké okolnosti řídicího děje v konstrukcích se závislou klauzí účinkovou
#Benef	ne	ano	elipsa volného benefaktoru, který je kontrolujícím členem v konstrukcích s kontrolou
#Cor	gramatická	ano	systémová elipsa obligatorního aktantu, který je v pozici kontrolovaného doplnění
#EmpNoun	ne	ano	systémová elipsa řídicího substantiva
#EmpVerb	ne	ano	systémová elipsa řídicího predikátu
#Equal	ne	ano	elipsa významové jednotky vyjadřující shodu/podobnost/rozdíllost v konstrukcích se srovnáním
#Forn	ne	ne	kořen seznamové struktury pro cizojazyčný výraz
#Gen	ne	ano	systémová elipsa obligatorního aktantu, který je všeobecný
#Idph	ne	ne	kořen identifikační struktury
#Neg	ne	ano i ne	syntaktická negace sloves (realizovaná morfémem <i>ne-</i>)
#PersPron	textová (pokud uzel nereprezentuje zájmeno 1. nebo 2. osoby)	ano	textová elipsa obligatorního aktantu
#QCor	gramatická	ano	systémová elipsa obligatorního aktantu, který je v pozici kvazi-kontrolovaného doplnění
#Rcp	gramatická	ano	systémová elipsa obligatorního doplnění, které je ve vztahu reciprocity
#Separ	ne	ne	kořen souřadné struktury
#Some	ne	ano	elipsa „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi, které z významových důvodů nelze reprezentovat t1-copy-uzlem
#Total	ne	ano	elipsa totalizujícího výrazu v konstrukcích s významem omezení
#Unsp	ne	ano	systémová elipsa obligatorního aktoru, který je blíže nespecifikovaný
t1-copy-uzel (sloveso)	ne	ano	textová elipsa řídicího predikátu
t1-copy-uzel (substantivum)	ne	ano	textová elipsa řídicího substantiva

Tabulka 12.1: Přehled t1-uzlů podle jejich t-lemat

12.5 Odkazy do analytické roviny u doplněných t1-uzlů

U doplněných t1-uzlů mohou nastat všechny typy odkazování na a-uzly popsané v sekci 11.4.

T1-copy-uzel má vždy nějaký odkaz na a-lex-uzel (tentýž jako kopírovaný t0-uzel), u t1-copy-uzlu je tedy vždy vyplněna hodnota atributu *a/lex.rf*. Tato hodnota je vždy shodná s hodnotou tohoto atributu u kopírovaného t0-uzlu (t1-copy-uzel a kopírovaný t0-uzel odkazují na tentýž a-lex-uzel). Hodnoty atributu *a/aux.rf* se u t1-copy-uzlu a kopírovaného t0-uzlu mohou, ale nemusí shodovat.

U **t1-copy-uzlů** nastávají případy:

- **t1-copy-uzel** → **a-lex-uzel**, \emptyset .

T1-copy-uzel odkazuje jen na a-lex-uzel. V atributu `a/lex.rf` je u t1-copy-uzlu vyplněn stejný identifikátor a-lex-uzlu jako u kopírovaného t0-uzlu. Kopírovaný t0-uzel může (ale nemusí) odkazovat i na a-aux-uzly.

Příklad: *Řešení je rozděleno na dvě části. První se bude realizovat na našem pracovišti.*

Do tektogramatického stromu je na pozici elidovaného řídicího substantiva pro adjektivum *první* v druhé větě (viz 2.3.2.3) doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřenou předložkovou skupinu *na části*. A-lex-uzel t1-copy-uzlu je stejný jako a-lex-uzel kopírovaného t0-uzlu (je jím a-uzel reprezentující substantivum *část*). T1-copy-uzel nemá žádné a-aux-uzly, předložka *na* (která je a-aux-uzlem kopírovaného t0-uzlu) se t1-copy-uzlu netýká.

- **t1-copy-uzel** → **a-lex-uzel**, **a-aux-uzly**.

T1-copy-uzel odkazuje na jeden a-lex-uzel a na jeden nebo více a-aux-uzlů. Odkaz na a-lex-uzel je u t1-copy-uzlu totožný jako u kopírovaného t0-uzlu, a-aux-uzly mohou, ale nemusí u t1-copy-uzlu být stejné jako u kopírovaného t0-uzlu.

Příklad: *Pracuje podle nových i starých pravidel.*

Do tektogramatického stromu je na pozici elidovaného řídicího substantiva pro adjektivum *nový* (viz 2.3.2.3) doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřenou předložkovou skupinu *podle pravidel*. A-lex-uzel t1-copy-uzlu je stejný jako a-lex-uzel kopírovaného t0-uzlu (je jím a-uzel reprezentující substantivum *pravidel*). Stejný je u obou uzlů (t1-copy-uzlu i kopírovaného t0-uzlu) i a-aux-uzel (je jím a-uzel reprezentující předložku *podle*).

Příklad: *Přemaloval obrázek z červené na černou barvu.*

Do tektogramatického stromu je na pozici elidovaného řídicího substantiva pro adjektivum *červený* (viz 2.3.2.3) doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřenou předložkovou skupinu *na barvu*. A-lex-uzel t1-copy-uzlu je stejný jako a-lex-uzel u kopírovaného t0-uzlu (je jím a-uzel reprezentující substantivum *barvu*). A-aux-uzlem u t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující předložku *z*, zatímco a-aux-uzlem u kopírovaného t0-uzlu je a-uzel reprezentující předložku *na*.

Příklad: *Petr nemohl a nemůže přijít na koncert.*

Do tektogramatického stromu je na pozici elidovaného plnovýznamového slovesa k modálnímu slovesu *nemohl* (viz 2.4.1) doplněn t1-copy-uzel, který je kopií t0-uzlu reprezentujícího vyjádřený predikát *nemůže přijít*. A-lex-uzel u t1-copy-uzlu je stejný jako a-lex-uzel u kopírovaného t0-uzlu (je jím a-uzel reprezentující sloveso *přijít*). A-aux-uzlem u t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující modální sloveso *nemohl*, zatímco a-aux-uzlem u kopírovaného t0-uzlu je a-uzel reprezentující modální sloveso *nemůže*. Srov. 12.18.

Protože platí, že t1-copy-uzel vždy odkazuje na nějaký a-lex-uzel, nemohou u t1-copy-uzlů nastat případy:

- t1-copy-uzel → \emptyset , \emptyset ,
- t1-copy-uzel → \emptyset , a-aux-uzel.

U **t1-subst-uzlů** nastávají následující dva typy odkazování na a-uzly:

- **t1-subst-uzel** → \emptyset .

T1-subst-uzlu neodpovídá žádný a-uzel. Atributy `a/lex.rf` a `a/aux.rf` jsou u takového t1-subst-uzlu prázdné. Tento typ nastává u všech t1-subst-uzlů.

Příklad: *Přišel.*

Na pozici nevyjádřeného subjektu predikátu *přijít* (viz 2.4.2) je do tektogramatického stromu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem `#PersPron`. Tomuto uzlu neodpovídá na analytické rovině žádný a-uzel.

- **t1-subst-uzel** $\rightarrow \emptyset$, **a-aux-uzly**.

T1-subst-uzlu odpovídá jeden nebo více a-aux-uzlů (a žádný a-lex-uzel). Tento typ nastává u t1-subst-uzlů zejména se zástupnými t-lematy: **#EmpVerb** a **#EmpNoun** (pro systémovou elipsu řídicí významové jednotky; více viz 12.3.5 a 12.3.4), u uzlu se zástupným t-lematem **#Rcp** (pro systémovou elipsu obligatorního doplnění z důvodu syntaktické reciprocity, viz 12.3.14) a dále u t1-uzlů se zástupnými t-lematy **#Idph** (viz 12.3.9) a **#Forn** (viz 12.3.7). Není ale vyloučen ani u dalších t1-subst-uzlů.

Příklad: *Musím domů.*

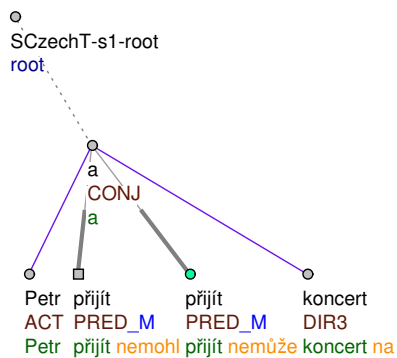
Ve větě *Musím domů.* vidíme elipsu plnovýznamového slovesa k slovesu modálnímu (viz 2.4.1). Do tektogramatického stromu je na pozici predikátu (pokud se nejedná o textovou elipsu) doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#EmpVerb**. T1-subst-uzel s t-lematem **#EmpVerb** nemá žádný a-lex-uzel, a-aux-uzlem t1-subst-uzlu je a-uzel reprezentující modální sloveso *musím*. Srov. obr. 12.19.

Příklad: *Pojede na Pikes Peak.*

Do tektogramatického stromu je z důvodu zachycení cizojazyčného výrazu doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#Forn** a s funktorem **DIR3**, kterému neodpovídá (ani nemůže) žádný a-lex-uzel. Hodnota funktoru je však ovlivněna předložkou *na*. A-aux-uzlem doplněného t1-subst-uzlu je proto a-uzel reprezentující předložku *na*.

Protože platí, že t1-subst-uzel nemá nikdy odkaz na a-lex-uzel, nenastávají u t1-subst-uzlů následující typy odkazování:

- t1-subst-uzel \rightarrow a-lex-uzel, \emptyset ,
- t1-subst-uzel \rightarrow a-lex-uzel, a-aux-uzly.¹⁴

Petr nemohl a nemůže přijít na koncert.

Obrázek 12.18: Odkazy do a-roviny u t1-copy-uzlu

¹⁴Typy odkazování: t1-subst-uzel \rightarrow a-lex-uzel, \emptyset a t1-subst-uzel \rightarrow a-lex-uzel, a-aux-uzly platily v korpusu PDT 2.0 pro t1-subst-uzel se zástupným t-lematem **#Rcp**, tedy v konstrukcích se syntaktickou reciprocitou (viz 2.4.2.3). A-uzly reprezentující formální ukazatele reciprocity se chápaly i jako a-lex-uzel. Například reciprocita vyjádřená ve větě *Martin a Radek se mezi sebou domluvili.* byla v tektogramatickém stromě zachycena t1-subst-uzlem se zástupným t-lematem **#Rcp**. V atributu **a/lex.rf** u tohoto t1-subst-uzlu byl uveden identifikátor a-uzlu reprezentujícího výraz *se*; v atributu **a/aux.rf** byl uveden identifikátor a-uzlu pro předložku *mezi*. Při budování dalších pražských závislostních korpusů (PCEDT a PDTSC) je důsledně dodržován princip, že t1-subst-uzel nemá nikdy odkaz na a-lex-uzel. Formální ukazatele reciprocity (v jakékoliv formě) jsou nyní zachycovány jako a-aux-uzly. Atributu **a/lex.rf** je u t1-subst-uzlu s t-lematem **#Rcp** při zachycování věty *Martin a Radek se mezi sebou domluvili.* prázdný, a-uzly reprezentující předložku *mezi* i zájmeno *se* se chápou jako a-aux-uzly.

Musím domů.

Obrázek 12.19: Odkazy do a-roviny u t1-subst-uzlu

12.6 Přehled odkazování do a-roviny (u t0-uzlů a t1-uzlů)

V tab. 12.2 jsou přehledně zaznamenány typy odkazování na a-uzly u t0-uzlů a u t1-uzlů. Tabulka má ukázat dva základní principy:

- t0-uzly a t1-copy-uzly mají vždy odkaz na a-lex-uzel,
- t1-subst-uzly nemají nikdy odkaz na a-lex-uzel.

	t0-uzel	t1-copy-uzel	t1-subst-uzel
t-uzel → a-lex-uzel, ∅	ANO	ANO	NE
t-uzel → a-lex-uzel, a-aux-uzly	ANO	ANO	NE
t-uzel → ∅	NE	NE	ANO
t-uzel → ∅, a-aux-uzly	NE	NE	ANO

Tabulka 12.2: Odkazování do a-roviny u t0-uzlů a t1-uzlů

12.6.1 Odkazování mezi t-uzly a a-uzly: pohled od a-uzlu

Pro úplný přehled vztahů mezi t-rovinou a a-rovinou je třeba ještě doplnit pohled z druhé strany, pohled od a-uzlu. Pokud se na vztahy mezi t-uzly a a-uzly díváme z pohledu jednotlivých a-uzlů, můžeme rozlišit tři typy odkazování:

- **a-uzel** ← **t-uzel**. Na jeden a-uzel vede odkaz jen z jednoho t-uzlu.
- **a-uzel** ← **t-uzly**. Na jeden a-uzel vede odkaz z více t-uzlů.
- **a-uzel** ← ∅. Na a-uzel nevede žádný odkaz z žádného t-uzlu.

Jak jsme již uvedli, pokud by při anotaci byla uplatněna pravidla popsaná v 11.3, pak by vztah a-uzel ← ∅ nenastával.

Mezi rovinami nemůže nastat případ, ve kterém by nějaký a-uzel byl z pohledu tektogramatické roviny hodnocen zároveň jako a-lex-uzel a a-aux-uzel. Pokud na nějaký a-uzel vede více odkazů z t-roviny, pak jde vždy o odkazy stejného typu.

Situace, kdy na jeden a-uzel vede více odkazů z t-roviny, nastává v případech elipsy. Pokud jde o typ vztahu **a-lex-uzel** ← **t-uzly**, pak vždy pouze jeden t-uzel je typu t0-uzel, ostatní uzly jsou vždy t1-copy-uzly. Vztah a-lex-uzel ← t-uzly nastává v případech textové elipsy řídicí významové jednotky (viz 13.1).

Příklad: *Petr pracuje, Hanka také.*

Na a-lex-uzel reprezentující sloveso *pracuje* vede odkaz z t0-uzlu reprezentujícího predikát první klauze a z t1-copy-uzlu reprezentujícího textově elidovaný predikát v druhé klauzi.

Vztahem typu **a-aux-uzel** \leftarrow **t-uzly** se zachycují elipsy pomocných a funkčních slov (viz 2.3.1 a 2.4.1). Jde o jediný prostředek, kterým jsou tyto elipsy zachyceny (viz 13.3.2).

Příklad: *Pojedeme do Prahy a Plzně.*

Na a-aux-uzel reprezentující předložku *do* vede odkaz z t0-uzlu reprezentujícího směrové určení *do Prahy* a též z t-uzlu reprezentujícího směrové určení (*do*) *Plzně*.

Kapitola 13

Přehled reprezentace jednotlivých typů elips

Jak jsme již několikrát konstatovali, různé typy elips jsou v pražských závislostních korpusech zachycovány až na nejvyšší tektogramatické rovině (viz například úvod ke kap. 10). V této kapitole podáváme stručný přehled, jakým způsobem jsou jednotlivé typy elips (které jsme vymezili v kap. 2 a jejichž přehled je v části III) na této rovině reprezentovány. Své připomínky k některým způsobům anotace pak předkládáme v poslední sekci této kapitoly (13.6).

13.1 Strukturní elipsy (elipsa řídicí významové jednotky)

Přehled reprezentace jednotlivých strukturních elips (jejich popis viz 2.3.2) v pražských závislostních korpusech je v tab. 13.1. Strukturní elipsy jsou vždy zachyceny pomocí t1-uzlu, a to buď pomocí t1-copy-uzlu (v případě textové elipsy), nebo pomocí t1-subst-uzlu s nějakým zástupným t-lematem (v případě systémové elipsy; viz 3.2). V tabulce jsou, pokud je daná elipsa zachycena t1-subst-uzlem, uváděna jen příslušná zástupná t-lemata.

Typ elipsy		Textová elipsa	Systémová elipsa
Elipsa řídicího děje		t1-copy-uzel	#EmpVerb
Elipsa řídicí entity/substantiva		t1-copy-uzel	#EmpNoun
Speciální strukturní elipsy	Elipsa pozitivu řídicího závislou srovnávanou klauzi		#Equal
	Elipsa totalizátoru řídicího závislou omezovací konstrukci		#Total
	Elipsa výrazu vyjadřujícího míru nějaké okolnosti řídicího závislou klauzi účinkovou		#AsMuch

Tabulka 13.1: Zachycení elipsy řídicí významové jednotky

13.2 Valenční elipsy (elipsa závislé významové jednotky)

Elipsa závislé významové jednotky je v tektogramatickém stromě zachycena t1-subst-uzlem. Různé případy elipsy závislé významové jednotky (jejich popis viz 2.4.2 a 3.3) jsou odlišeny různými typy zástupných t-lemat. Přehled typů elips závislé významové jednotky a zástupných t-lemat, kterými jsou zachyceny, je v tab. 13.2.

Přehled uvedený v tabulce neplatí bezvýhradně. Výjimku představují případy vrstvení elips (viz 13.2.1) a princip společného rozvití u souřadných spojení (viz 13.2.2).

13.2.1 Reprezentace elipsy závislé významové jednotky při vrstvení elips

Při vrstvení elips (viz 2.5), kdy elipsa závislé významové jednotky je zároveň elipsou řídicí významové jednotky, zachycujeme elipsu podle pravidel reprezentace elipsy řídicí významové

Typ elipsy	T-lemma doplněného uzlu
Textově elidovaný obligatorní aktant	#PersPron
Kontrolovaný aktant	#Cor
Kvazikontrolovaný aktant	#QCor
Doplnění chybějící z důvodu reciprocikalizace	#Rcp
Všeobecný aktant	#Gen
Blíže nespecifikovaný aktor	#Unsp
Obligatorní volné doplnění	#Oblfm
Nepřítomný benefaktor v konstrukcích s kontrolou	#Benef
„Srovnávací“ doplnění, které z významových důvodů nelze opakovat z klauze řídicí	#Some

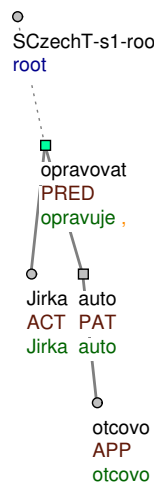
Tabulka 13.2: Zachycení elipsy závislé významové jednotky

jednotky, tedy pomocí t1-copy-uzlu (při textové elipse) nebo pomocí t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem #EmpNoun (při systémové elipse).

Příklad: *(Petr opravuje dědovo auto.) Jirka otcovo.*

V druhé větě je textově elidován řídicí predikát *opravuje* a jeho patiens *auto* (větu interpretujeme: *(Petr opravuje dědovo auto.) Jirka opravuje otcovo auto.*). V tektogramatickém stromě je na pozici elidovaného predikátu doplněn t1-copy-uzel s t-lematem *opravovat*. Elidovaný patiens tohoto predikátu je také reprezentován t1-copy-uzlem (s t-lematem *auto*), protože je zároveň řídicím substantivem pro vyjádřené adjektivní doplnění *otcovo*. Srov. obr. 13.1.

Příklad vrstvení elips je i na obr. 12.2 v sekci 12.2.

(Petr opravuje dědovo auto.) Jirka otcovo.

Obrázek 13.1: Vrstvení elips

13.2.2 Elipsa závislé významové jednotky a princip společného rozvití u souřadného spojení

K elipsám řídicích a závislých významových jednotek dochází zejména v souřadných spojeních. Doplnění v povrchové podobě věty nevyjádřených řídicích významových jednotek se bez výjimky řídí pravidly uvedenými v 13.1. Doplnění v povrchové podobě věty nevyjádřených obligatorních valenčních doplnění souřadně spojených členů se řídí jednak pravidly uvedenými

v 13.2 a jednak pravidly o společném rozvití souřadného spojení, přičemž jsou preferována pravidla o společném rozvití.¹

Obligatorní valenční doplnění (často elidovaná společně s řídicím souřadně spojeným slovem) jsou tedy často zachycována pomocí pravidel o společném rozvití a nikoli pomocí t1-substuzlů. V důsledku toho nemusí být do tektogramatického stromu doplněn žádný t1-substuzel za elidované závislé doplnění.

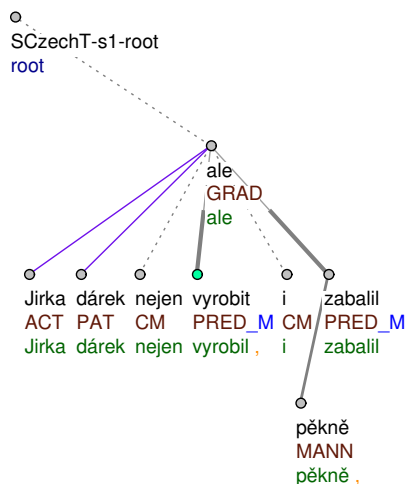
Příklad: *Jirka dárek nejen vyrobil, ale i pěkně zabalil.*

Ve větě *Jirka dárek nejen vyrobil, ale i pěkně zabalil.*, kterou zachycujeme na pozadí věty *Jirka dárek nejen vyrobil, ale Jirka dárek i pěkně zabalil.*, jsou textově elidovány obligatorní aktor a patiens slovesa *zabalit*, neopakují se z předcházejícího kontextu. Protože však vyjádřený aktor *Jirka* a vyjádřený patiens *dárek* lze zachytit jako společné rozvití souřadně spojených sloves *vyrobil* a *zabalit*, nejsou do tektogramatického stromu doplněny žádné t1-substuzly reprezentující elidovaná závislá doplnění. Srov. obr. 13.2.

Pomocí společného rozvití mohou být v souřadných strukturách zachycena i obligatorní valenční doplnění, která v povrchové podobě věty nejsou vůbec vyjádřena, ani u jednoho členu souřadného spojení. Do tektogramatického stromu se doplní pouze jeden t1-substuzel a zachytí se jako společné rozvití.

Příklad: *Sedl si a čekal na vlak.*

Elidované aktory obou souřadně spojených sloves jsou zachyceny jedním t1-substuzlem se zástupným t-lematem #PersPron, který je společným rozvitím souřadné struktury jakožto aktor obou predikátů.

Jirka dárek nejen vyrobil, ale i pěkně zabalil.

Obrázek 13.2: Elipsa a princip společného rozvití u souřadného spojení

13.2.2.1 Textová elipsa neobligatorního doplnění v souřadném spojení

Vzhledem k možnosti společného rozvití souřadně spojených členů dovolují současná anotační pravidla zachytit v souřadných spojeních i textovou elipsu neobligatorního doplnění (zejména volného doplnění, případně fakultativního aktantu). Případy textové elipsy neobligatorního doplnění u souřadných spojení jsou na tektogramatické rovině zachycovány jen jako společné rozvití. Nejsou zachycovány jiným způsobem a ani v jiných případech. (Naše výhrady k tomuto způsobu anotace viz 13.6.3.)

¹Jako společné rozvití je zachycena taková závislá významová jednotka, která rozvíjí každý souřadně spojený člen a která je v povrchové podobě věty vyjádřena jenom jednou nebo není vyjádřena vůbec. Společným rozvitím souřadného spojení může být jakékoli doplnění (aktant (i nevyjádřený) i volné doplnění). Více ke společnému rozvití a k jeho zachycení v tektogramatických stromech viz v anotačním manuálu (Mikulová a kol., 2005, 248).

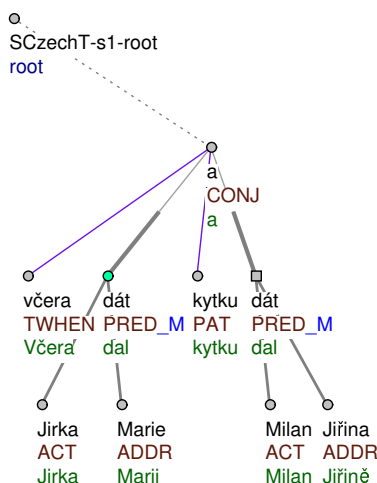
Anotační pravidla umožňují v těch případech, ve kterých je sémanticky (na základě dostupného kontextu) zcela jednoznačné, že závislé neobligatorní doplnění vyjádřené pouze u jednoho (v povrchové podobě věty nevypuštěného) členu souřadného spojení se vztahuje k oběma členům souřadného spojení, zachytit t0-uzel reprezentující toto neobligatorní doplnění jako společné rozvítvění souřadné struktury. Textová elipsa neobligatorního doplnění je zachycována jak při souřadnosti členské, tak při souřadnosti větné. (Není-li z kontextu jednoznačné, že neobligatorní doplnění vyjádřené u jednoho členu souřadného spojení rozvíjí i druhý člen spojení, není toto doplnění zachyceno jako společné rozvítvění a je zachyceno jako závislé doplnění jen jednoho členu souřadného spojení.)

Příklad: *nové knihy a časopisy*

Pokud lze spojení *nové knihy a časopisy* jednoznačně interpretovat jako *nové knihy a nové časopisy*, je t0-uzel reprezentující volné doplnění *nový* zachycen jako společné rozvítvění souřadně spojených jmen *knihy* a *časopisy*.

Příklad: *Včera dal kytku Jirka Marii a také Milan Jiřině.*

Pokud lze větu *Včera dal kytku Jirka Marii a také Milan Jiřině.* jednoznačně interpretovat na pozadí věty *Včera dal kytku Jirka Marii a také dal včera kytku Milan Jiřině.*, t0-uzly reprezentující volné doplnění času *včera* a patiens *kytku* jsou zachyceny jako společné rozvítvění souřadně spojených sloves *dát* (t0-uzel) a *dát* (t1-copy-uzel). Srov. obr. 13.3.

Včera dal kytku Jirka Marii a také Milan Jiřině.

Obrázek 13.3: Textová elipsa neobligatorního doplnění

13.3 Elipsy části vícečlenné jednotky

Protože v pražských závislostních korpusech jsou všechny typy elips řešeny až na nejvyšší tekto-gramatické rovině, jsou na této rovině zachycovány jak elipsy části významové jednotky (viz 2.4.1), které jsme popsali v rámci sémanticko-syntaktických elips, tak elipsy části větného členu (viz 2.3.1), které jsme zařadili na nižší, formálně-syntaktickou rovinu jazykového systému. Zachycení je v obou případech obdobné a liší se nikoliv podle toho, zda jde o elipsu části větného členu nebo o elipsu části významové jednotky, ale podle toho, zda je elidována autosémantická nebo synsémantická část² dané vícečlenné jednotky. Podle tohoto hlediska zde také popis reprezentace těchto elips dělíme.

²K synsémantické části zde řadíme předložky a podřadivé spojky, pomocná slovesa u složených slovesných tvarů a modální a fázová slovesa u víceslovných predikátů.

13.3.1 Elipsa autosémantické části

K elipsám autosémantické části vícečlenných (strukturních) jednotek řadíme:

- a)
 - elipsu plnovýznamového slovesa k slovesu pomocnému (neúplnost větněčlenská, viz 2.3.1),
 - elipsu plnovýznamového slovesa k slovesu modálnímu nebo fázovému (neúplnost významové jednotky, viz 2.4.1),
 - elipsa substantiva k předložce (neúplnost větněčlenská, viz 2.3.1),
 - elipsa predikátu k podřadicí spojce (neúplnost větněčlenská, viz 2.3.1).
- b)
 - elipsa slovesné nebo jmenné části složeného (verbonominálního) predikátu (neúplnost významové jednotky, viz 2.4.1),
 - elipsa slovesné nebo jmenné části frazému (neúplnost významové jednotky, viz 2.4.1).

Vícečlenná strukturní jednotka je v tektogramatickém stromě reprezentována jedním t-uzlem. Elipsa autosémantické části k části synsémantické u vícečlenných jednotek je tu zachycena podle stejných pravidel jako elipsa řídicí významové jednotky, tedy pomocí t1-copy-uzlu (při textové elipse) nebo pomocí t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem #EmpVerb nebo #EmpNoun (při elipse systémové). Neelidovaná synsémantická část je zachycena jako a-aux-uzly u doplněného t1-uzlu. Přehledně viz tab. 13.3.

Výjimku z tohoto způsobu anotace představují složené (a verbonominální) predikáty a slovesné frazémy (skupina b)), které jsou na tektogramatické rovině reprezentovány dvěma t-uzly: řídicím t-uzlem pro slovesnou část a závislým t-uzlem pro jmennou část.³ Při elipse některé z částí platí obdobná pravidla jako pro elipsy ze skupiny a), avšak je dodrženo rozdělení do dvou t-uzlů.

	Textová elipsa	Systémová elipsa
t_lemma	t1-copy-uzel	#EmpVerb/#EmpNoun
is_generated	1	
a/lex.rf	vyplněný	prázdný
a/aux.rf	odkazy na a-uzly reprezentující synsémantická slova	

Tabulka 13.3: Zachycení elipsy autosémantické části u vícečlenných jednotek

Příklad: (*Bude pršet?*) *Bude.*

Textová elipsa plnovýznamového slovesa k pomocnému slovesu (viz 2.3.1) *bude* je zachycena pomocí t1-copy-uzlu, a-lex-uzlem tohoto t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující plnovýznamové sloveso *pršet* (z přecházející věty), a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující vyjádřené pomocné sloveso *budu*.

Příklad: (*Zůstaň ještě chvíli.*) *Nemohu.*

Textová elipsa plnovýznamového slovesa k modálnímu slovesu *nemohu* (viz 2.4.1) je zachycena pomocí t1-copy-uzlu, a-lex-uzlem tohoto t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující plnovýznamové sloveso *zůstat* (z předcházející věty), a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující vyjádřené modální sloveso *nemohu*.

Příklad: *Jednu kávu se šlehačkou a jednu bez.*

Textová elipsa substantiva *šlehačka* k vyjádřené předložce *bez* (viz 2.3.1) je zachycena pomocí t1-copy-uzlu, a-lex-uzlem tohoto t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující vyjádřené substantivum *šlehačka*, a-aux-uzlem je a-uzel reprezentující vyjádřenou předložku *bez*.

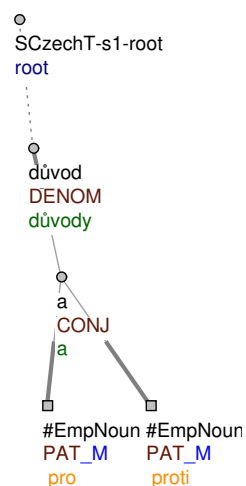
³Fakt, že jde dohromady o jednu významovou jednotku je naznačen speciálním funktorem u t-uzlu reprezentujícího závislou jmennou část (která má v případě složených predikátů funktor CPHR; v případě frazémů jí náleží funktor DPHR; u verbonominálních predikátů má část po sponě funktor PAT).

Příklad: *Důvody pro a proti*

Systémové elipsy substantiv k vyjádřeným předložkám *pro* a *proti* (viz 2.3.1) jsou zachyceny pomocí t1-sub-uzlů s t-lematem #EmpNoun, které nemají žádný a-lex-uzel a a-aux-uzlem je vždy a-uzel reprezentující příslušnou vyjádřenou předložku. Srov. obr. 13.4.

Příklad: *(Podal už žádost?) Podal.*

Spojení *podat žádost* je hodnoceno jako složený predikát, který je v tektogramatickém stromě reprezentován dvěma t-uzly. Uzel reprezentující závislou jmennou část má funktor CPHR. V odpovědi na otázku je textově elidována jmenná část složeného predikátu (viz 2.4.1). Zachytí se pomocí t1-copy-uzlu, a-lex-uzlem tohoto t1-copy-uzlu je a-uzel reprezentující vyjádřenou jmennou část predikátu v předcházející otázce.

Důvody pro a proti

Obrázek 13.4: Systémová elipsa substantiva k předložce

13.3.2 Elipsa sysémantické části

K elipsám sysémantické části vícečlenných jednotek řadíme:

- elipsu pomocného slovesa k slovesu plnovýznamovému (neúplnost větňčlenská, viz 2.3.1),
- elipsu modálního nebo fázového slovesa k slovesu plnovýznamovému (neúplnost významové jednotky, viz 2.4.1),
- elipsu předložky k substantivu (neúplnost větňčlenská, viz 2.3.1),
- elipsu podřadicí spojky u závislé klauze (neúplnost větňčlenská, viz 2.3.1).

Elipsy sysémantických slov jsou zachyceny jen pomocí odkazů do a-roviny (tj. do tektogramatického stromu se v případě elipsy sysémantického slova nedoplňuje žádný t1-uzel) a zachycuje se jen elipsa textová.

U t-uzlu reprezentujícího vícečlennou jednotku, jejíž nějaká sysémantická část není v povrchové podobě věty vyjádřena (t-uzel může být t0-uzel i t1-uzel podle toho, zda je/není elidována i autosémantická část jednotky), je a-aux-uzlem a-uzel reprezentující vyjádřené sysémantické slovo obsažené v předešlém (případně následujícím) kontextu, které se však u dané jednotky znovu neopakuje. Elipsa sysémantické části u vícečlenné jednotky je tedy zachycena typem vztahu a-aux-uzel ← t-uzly, tj. na jeden a-aux-uzel vede odkaz z více t-uzlů (viz 12.6.1).

Příklad: (*Šel by Karel s námi?*) *Šel.*

Ve větě *Šel.* je textově elidován pomocný výraz *by*, který je součástí složeného slovesného tvaru (viz 2.3.1). T0-uzel, který reprezentuje predikát této věty, má t-lemu *jít*, a-lex-uzlem je a-uzel reprezentující vyjádřenou plnovýznamovou část složeného slovesného tvaru *šel*. A-aux-uzlem je a-uzel reprezentující výraz *by* z předcházející věty. Na tento a-aux-uzel vede odkaz též z t-uzlu reprezentujícího predikát předcházející otázky.

Příklad: *Já jsem chtěl zůstat, ona odejít.*

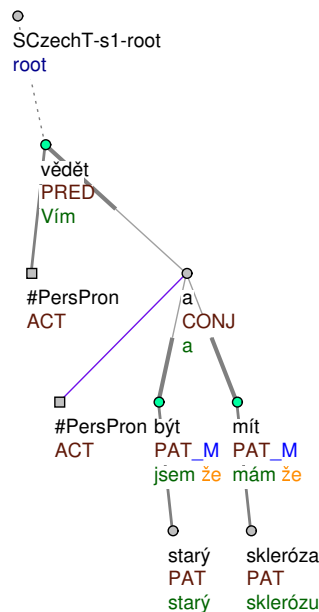
V druhé klauzi *ona odejít* je textově elidováno modální sloveso *chtít*, které je součástí predikátu (viz 2.4.1). T0-uzel, který reprezentuje predikát druhé klauze, má t-lemu *odejít*, z uzlu vede odkaz na a-lex-uzel reprezentující vyjádřenou plnovýznamovou část víceslovného predikátu *odejít* a na a-aux-uzel reprezentující výraz *chtěl* v předcházející klauzi. Na tento a-aux-uzel vede odkaz též z t-uzlu reprezentujícího predikát předcházející klauze (*chtít zůstat*).

Příklad: *na příslušných místech v Praze, Brně, Ostravě, Plzni a v Českých Budějovicích*

Ve větě je textově elidována předložka *v* u místních určení *v Brně, v Ostravě a v Plzni*. Místní určení jsou v tektogramatickém stromě reprezentována t0-uzly s t-lematy po řadě *Brno, Ostrava a Plzeň*. A-aux-uzlem je u všech těchto t0-uzlů odkaz na a-uzel reprezentující předložku *v* vyjádřenou u prvního místního určení *v Praze*. Na a-aux-uzel reprezentující tuto předložku *v* tak vede odkaz ze čtyř t-uzlů.

Příklad: *Vím, že jsem starý a mám sklerózu.*

Ve větě je textově elidována podřadící spojka *že* u druhé závislé souřadně připojené klauze *mám sklerózu* (viz 2.3.1). Predikát této klauze je v tektogramatickém stromě reprezentován t0-uzlem s t-lematem *mít*. A-aux-uzlem je u tohoto t0-uzlu odkaz na a-uzel reprezentující podřadící spojku *že* vyjádřenou u první závislé klauze *že jsem starý*. Na a-aux-uzel reprezentující tuto podřadící spojku *že* tak vede odkaz ze dvou t-uzlů. Srov. obr. 13.5.

Vím, že jsem starý a mám sklerózu.

Obrázek 13.5: Elipsa sysemantického slova

13.4 Elipsy syntaktické negace

Jak jsme naznačili i v 2.4.3, za samostatnou významovou jednotku považujeme shodně s ostatními negačními výrazy i zápornou předponu *ne-* u sloves.⁴ V tektogramatickém stromě je tato předpona reprezentována samostatným (nově doplněným) t1-uzlem se zástupným t-lematem #Neg a s funktorem RHEM. Z t1-subst-uzlu s t-lematem #Neg nevedou žádné odkazy do a-roviny. T-lemma t-uzlu, který reprezentuje sloveso, má podobu kladnou. Srov. i obr. 12.11 v sekci 12.3.10.

T1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Neg se podle kladného a záporného významu textově elidovaného slovesa doplňuje i pod t1-copy-uzly reprezentující elidované predikáty. Kladný nebo záporný význam se u textově elidovaného predikátu může vůči kopírovanému (vyjádřenému) predikátu změnit (srov. příklady (92) až (94) v sekci 2.4.3).

Při současném způsobu řešení, kdy se pomocí t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem #Neg zachycuje syntaktická negace vyjádřená předponou *ne-* u slovesa i syntaktická negace elidovaná, není možné v tektogramatickém stromě jednoduše odlišit, které t1-subst-uzly se zástupným t-lematem #Neg mají nějaký lexikální protějšek na a-rovině a které nikoliv. Pozměňující návrh předkládáme v sekci 13.6.2.

13.5 (Ne)zachycení slovních elips

Elipsy části slova (elipsa slovního základu k předponě, příponě/koncovce, elipsa druhé části k první části kompozita; viz 2.2) ve spojeních jako *před- a povolební diskuze*, *dvoj- až trojnásobek*, *tří- až pětiletá smlouva*, *napsal/a* nejsou v pražských závislostních korpusech zachyceny. S neúplnými slovy se na jednotlivých rovinách zachází jako se slovy úplnými a fakt, že jde jen o část slova, ke kterému je textově elidovaná druhá část, není nikde zachycen. Při (automatickém) morfologickém značkování jsou samostatně stojící předpony, koncovky a oddělené části kompozit buď (nesprávně) rozpoznány jako v češtině existující samostatná slova (předpona *před-* jako předložka; část kompozita *tří-* jako genitiv číslovky, koncovka *-a* jako spojka), nebo jsou označeny jako slovo neznámé (*dvoj-*). Ani v tektogramatickém stromě pro elipsu nic nesvědčí.

Návrh řešení slovních (morfematických) elips podáváme v sekci 13.6.1.

Příklad: *Platíme dvoj až trojnásobek.*

Část *dvoj- až trojnásobek* je na tektogramatické rovině zachycena jako koordinace „slov“ *dvoj* a *trojnásobek*. Srov. obr. 13.6. Fakt, že *dvoj* není slovo, ale pouze první část kompozita, ke kterému je ve větě textově elidována jeho druhá část (*násobek*), není v tektogramatickém stromě nijak zohledněn. Tato elipsa části slova není nijak zachycena ani na žádné z nižších rovin korpuse. Na morfologické rovině je slovu *dvoj* přiřazen tag X-----, kterým se říká, že jde o neznámé slovo.

Příklad: *Před- a povolební diskuze byly vášnivé.*

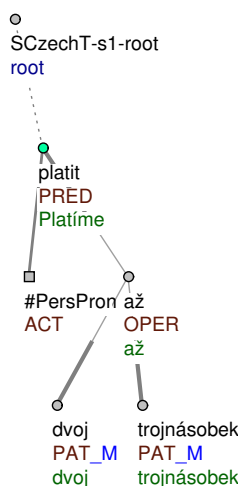
Část *před- a povolební* je na tektogramatické rovině zachycena jako koordinace „slov“ *před-* a *povolební*. Z t-uzlu reprezentujícího „slovo“ *před* vede odkaz na a-lex-uzel reprezentující *před* a též na a-aux-uzel reprezentující spojovník. Předponě *před* je na morfologické rovině automaticky přiřazován tag pro předložku *před*.

13.6 Doplnující a pozměňující návrhy pravidel pro reprezentaci elips

Většina typů elips vymezených v kap. 2 (a též přehledně v části III) je v pražských závislostních korpusech zachycována, neřeší se pouze případy slovní elipsy, proto zde navrhuje způsob jejich anotace, který zachovává základní principy reprezentace elips (viz 13.6.1).

V této sekci dále uvádíme několik návrhů doplňujících a pozměňujících pravidel, kterými se odstraní některé nedostatky a nedokonalosti narušující pravidelnost v systému reprezentace elips v pražských závislostních korpusech, které se týkají anotace elips syntaktické negace (viz 13.6.2) a principu společného rozvití (viz 13.6.3).

⁴Negační výrazy, které popírají platnost obsahu věty (celé nebo jen její části, tj. jde o tzv. syntaktickou (nikoli lexikální) negaci), jsou na tektogramatické rovině chápány primárně jako rematizátory (funktory RHEM). V tektogramatickém stromě se rematizátory umísťují podle toho, kterou část věty svým záporným významem zasahují (viz Mikulová a kol., 2005, 1104).

Platíme dvoj až trojnásobek.

Obrázek 13.6: (Ne)zachycení slovní elipsy

V kapitole 5 jsme se pokusili pro oblast elipsy jakožto neúplnosti gramatické odlišit jevy obsahové od jevů významových. Ne všechny případy, které jsou v pražských závislostních korpusech zachycovány jako elipsa, jsou podle našeho názoru případy gramatických elips. V sekci 13.6.4 přinášíme pár poznámek na toto téma a navrhuje některé anotační úpravy, v jejichž důsledku by bylo odlišeno zachycování jevů gramatických od jevů, které jsou již za hranicemi gramatického popisu jazyka.

V této práci jsme se také podrobně věnovali elipsám v konstrukcích s významem srovnání, omezení a účinku (viz část II), i z tohoto bádání vzešlo několik návrhů, které jsou zaznamenány v poslední sekci 13.6.5.

13.6.1 Návrh anotace slovních elips

Případy elipsy části slova (elipsa slovního základu k předponě, příponě/koncovce, elipsa druhé části k první části kompozita; viz 2.2) jsou v pražských závislostních korpusech anotovány tak, že ve výsledném tektogramatickém stromě pro elipsu nic nesevčí (viz 13.5). Elipsy tohoto typu též není možné ve výsledných tektogramatických stromech vyhledávat. Řešení, respektive neřešení tohoto typu elipsy je dáno tím, že základní jednotka tektogramatického a analytického stromu, uzel, reprezentuje vždy jedno nebo více slov, přičemž slova jsou již na morfoloické rovině vymezena mechanicky „od mezery do mezery“, na nižších rovinách se nepočítá se štěpením takto vymezených slov na menší části (předpony, přípony) a ani s jejich spojováním do jednoho uzlu (jde o základní principy systému rovin v pražských závislostních korpusech – srov. kap. 9).

Princip vymezení slovních jednotek „od mezery do mezery“ je však při anotaci nepřímo dodržován i na tektogramatické rovině, jak ale ukazují například právě případy slovních elips (ale i elipsa syntaktické negace – srov. dále 13.6.2), při zachycování významových jednotek by bylo jistě vhodné vidět hranice slov i jinak než „od mezery do mezery“.

Pro zachycení slovních elips jednáme navrhuje, aby byly zavedeny speciální morfoloické značky pro případy, kdy se jako samostatná slovní jednotka na základě tokenizačního principu „od mezery do mezery“ vydělí jen část slova (předpona, přípona, koncovka, část kompozita).

Na tektogramatické rovině pak navrhuje elidovanou slovní jednotku, která je v povrchové podobě věty realizována jen nějakou svou (neplnovýznamovou) částí, řešit analogicky podle reprezentace elips autosémantické části u vícečlenných jednotek (viz 13.3.1). T-lemma t-uzlu reprezentujícího elidovanou slovní jednotku by mělo dostat neelidovanou, plnou lexikální podobu, i ostatní lexikální a morfoloické gramatémy tohoto t-uzlu by měly odpovídat neelidované rekonstruované podobě. V atributu `is_generated` by měla být u tohoto t1-sub-uzlu vyplněna hodnota 1. Pro odkazy do analytické roviny navrhuje následující pravidlo:

- Odkazované a-uzly u t-uzlu reprezentujícího **elidovanou slovní jednotku** jsou:
 - **a-lex-uzel**: a-uzel reprezentující neelidovanou slovní jednotku (pří textové elipse) nebo žádný odkaz (při elipse systémové).
 - **a-aux-uzel**: a-uzel reprezentující:
 - * vyjádřenou slovní část (předponu, příponu, koncovku, část kompozita),
 - * spojovník/rozdělovník, lomítko, závorky (grafický symbol značící, že jde o část slova).

Příklad: *před- a povolební debaty*

Elidovaná slovní jednotka *před-* bude v tektogramatickém stromě reprezentována t-uzlem s t-lematem *předvolební*, v analytickém stromě odpovídají tomuto t-uzlu tři a-uzly reprezentující výrazy *před*, spojovník a *povolební*. A-uzel reprezentující výraz *povolební* určuje nejvíce podobu t-lematu t-uzlu. A-uzel reprezentující slovo *povolební* hodnotíme proto jako a-lex-uzel, ostatní odpovídající a-uzly budou zachyceny jako a-aux-uzly.

Elipsa části slovní jednotky je takto zachycena kombinací dvou jevů: T-uzel má v atributu `is_generated` hodnotu 1 a v atributu `a/aux.rf` odkaz na a-uzel reprezentující slovo, kterému byl přiřazen morfologický tag signalizující, že jde jen o část slova. Při textové elipse by u t-uzlu byl vyplněn též atribut `a/lex.rf`. Přehledně viz též tab. 13.4.

	Textová elipsa	Systémová elipsa
<code>t_lemma</code>	plná lexikální podoba	<code>#EmpNoun</code>
<code>is_generated</code>	1	
<code>a/lex.rf</code>	vyplněný	prázdný
<code>a/aux.rf</code>	odkaz na a-uzel s novým tagem pro části slova	

Tabulka 13.4: Zachycení slovní (morfemické) elipsy

Příklad: *Lidé z malých podniků končí s placením pojistného ve výši dvoj až trojnásobku nákladů na jednu nemoc.*

Část *dvoj až trojnásobku* by podle návrhu byla na tektogramatické rovině zachycena jako koordinace t-uzlů s t-lematy *dvojnásobek* a *trojnásobek*. T-uzel (t1-uzel) s t-lematem *dvojnásobek* by měl v atributu `is_generated` vyplněnou hodnotu 1. Jako a-lex-uzel tohoto t1-uzlu by byl zachycen a-uzel reprezentující slovo *trojnásobek*, a-aux-uzlem by byl a-uzel reprezentující elidovanou slovní jednotku *dvoj*. Na morfologické rovině by tomuto elidovanému slovu *dvoj* byl přiřazen speciální tag.

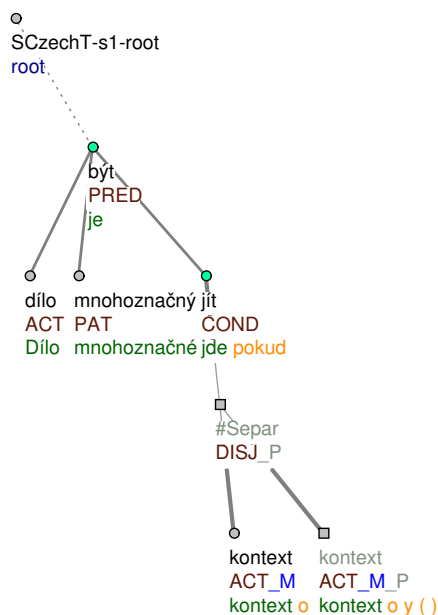
Příklad: *Dílo je mnohoznačné, pokud jde o kontext(y).*

Část *kontext(y)* by podle návrhu byla na tektogramatické rovině zachycena jako koordinace dvou t-uzlů s t-lematem *kontext*, avšak s rozdílnou hodnotou gramatemu čísla. T-uzel (t1-uzel) reprezentující elidovanou slovní jednotku by měl v atributu `is_generated` vyplněnou hodnotu 1. Jako a-lex-uzel tohoto t1-uzlu by byl zachycen a-uzel reprezentující slovo *kontext*, a-aux-uzly by byly a-uzly reprezentující předložku *o*, závorky a koncovku *y*. Uzlu reprezentujícímu koncovku by na morfologické rovině byl přiřazen speciální tag. Srov. obr. 13.7.

13.6.2 Návrh anotace syntaktické negace

Při současném způsobu řešení (viz 13.4), kdy se pomocí t1-subst-uzlu se zástupným t-lematem `#Neg` zachycuje syntaktická negace vyjádřená předponou *ne-* u slovesa i syntaktická negace elidovaná, není možné v tektogramatickém stromě jednoduše odlišit, které t1-subst-uzly s t-lematem `#Neg` reprezentují elipsu a které nikoliv.

Navrhujeme proto, aby t-uzel reprezentující syntaktickou negaci, kdy této negaci v povrchové podobě věty odpovídá nějaká lexikální realizace, ať už zápornka *ne*, *nikoli* atp., nebo jen morfém

Dílo je mnohoznačné, pokud jde o kontext(y).

Obrázek 13.7: Zachycení slovní elipsy podle návrhu

ne- u slovesa, byl t0-uzel (tj. v atributu `is_generated` by u tohoto uzlu byla vyplněna hodnota 0). Každý t0-uzel má odkaz na a-lex-uzel; a-lex-uzlem t0-uzlu reprezentujícího syntaktickou negaci vyjádřenou morfém *ne-* u slovesa by byl a-uzel reprezentující příslušné záporné sloveso. Navrhujeme, aby jako t1-subs-uzel byla syntaktická negace reprezentována jen v případech elipsy záporného významu predikátu.⁵ Přehledně viz tab. 13.5.

Syntaktická negace	neelidovaná (vyjádřená)	elidovaná
<code>t.lemma</code>	<code>#Neg / ?</code>	<code>#Neg</code>
<code>is_generated</code>	0	1
<code>a/lex.rf</code>	odkaz na záporné sloveso	prázdný

Tabulka 13.5: Návrh anotace syntaktické negace vyjádřené morfém *ne-* u slovesa

Příklad: *V sobotu nepracoval nikdo, v neděli všichni.*

Záporný predikát *nepracoval* v první klauzi by v tektogramatickém stromě podle zde uvedeného návrhu byl reprezentován dvěma t0-uzly: t0-uzlem reprezentujícím kladný význam predikátu (t-uzel by měl t-lemma *pracovat*) a t0-uzlem se zástupným t-lematem `#Neg` (nebo s novým zástupným t-lematem) reprezentujícím vyjádřený příznak syntaktické negace, a-lex-uzlem by byl a-uzel reprezentující záporné sloveso *nepracoval*. Textově elidovaný predikát v druhé klauzi má kladný význam. Byl by reprezentován t1-copy-uzlem s odkazem na a-lex-uzel reprezentující vyjádřené sloveso *nepracoval* v přecházející klauzi. Na a-lex-uzel reprezentující vyjádřené sloveso *nepracoval* v první klauzi by z tektogramatické roviny tedy vedly tři odkazy.

⁵Pokud by zástupné t-lemma `#Neg` náleželo jak t1-uzlům (s prázdným atributem `a/lex.rf`), tak t0-uzlům (s vyplněným atributem `a/lex.rf`), jednalo by se o druhé zástupné t-lemma tohoto typu zavedené na tektogramatické rovině. Také zástupné t-lemma `#PersPron` náleží t0-uzlům, pokud reprezentují vyjádřená osobní a přivlastňovací zájmena, a v případě textové elipsy obligatorního aktantu jej přiřazujeme i t1-uzlům. Avšak vzhledem k tomu, že zástupná t-lemata `#PersPron` a `#Neg` jsou tímto svým chováním mezi ostatními zástupnými t-lematy výjimkou, a zejména vzhledem k tomu, že na místě t1-subs-uzlu se zástupným t-lematem `#PersPron` reprezentujícího textovou elipsu obligatorního aktantu si není vždy možné představit osobní nebo přivlastňovací zájmeno (viz k tomu i 12.3.12), navrhujeme, aby pro případy textové elipsy obligatorního aktantu bylo zavedeno nové zástupné t-lemma (náležející jen t1-uzlům) a aby i zástupné t-lemma `#Neg` bylo užíváno jen pro případy elipsy syntaktické negace.

Příklad: *V sobotu pracovali všichni, ale v neděli nikdo.*

Kladný predikát *pracovali* v první klauzi je reprezentován t0-uzlem s t-lematem *pracovat*. Textově elidovaný predikát v druhé klauzi má záporný význam, v tektogramatickém stromě by podle zde uvedeného návrhu byl reprezentován dvěma t1-uzly: t1-copy-uzlem reprezentujícím kladný význam predikátu (t-uzel by měl t-lemma *pracovat*, a-lex-uzlem tohoto t1-copy-uzlu by byl a-uzel reprezentující sloveso *pracovali* v první klauzi) a t1-subst-uzlem se zástupným t-lematem #Neg reprezentujícím příznak syntaktické negace (t1-subst-uzlu by neměl žádný a-lex-uzel). Na a-uzel reprezentující vyjádřené sloveso *pracovali* by z tektogramatické roviny tedy vedly dva odkazy.

13.6.3 Nesystémové důsledky uplatňování principu společného rozvití

Jiný dílčí problém vidíme v tom, že princip společného rozvití u souřadných spojení (viz 13.2.2) způsobuje, že ve výsledné anotaci často nemusí být žádný t1-uzel signalizující, že v anotované větě byla konstatována elipsa. Je tedy třeba vždy pamatovat na to (například při vyhledávání elips v tektogramatických stromech), že elipsou závislé významové jednotky je i každý případ, kdy významová jednotka je zachycena jako společné rozvití souřadně spojených členů.

Uplatňování principu společného rozvití znamená v zásadě jen zjednodušení anotace: t-uzel reprezentující danou významovou jednotku se nemusí doplňovat pod každý ze souřadně spojených členů (pomocí t1-subst-uzlů podle pravidel pro reprezentaci elipsy závislé významové jednotky; viz 13.2). Společné rozvití nepovažujeme za zvláštní způsob syntaktického rozvíjení souřadně spojených členů, v jehož důsledku by ve větě nebyla žádná elipsa (k tomu viz 5.6).

Možnost anotace nějaké významové jednotky jako společného rozvití souřadně spojených členů dovoluje v souřadných spojeních zachycovat i textovou elipsu neobligatorního doplnění (zejména volného doplnění, případně fakultativního aktantu). Jak jsme ale konstatovali v sekci 2.4.2.7, domníváme se, že zachycování elipsy neobligatorního doplnění (jako společného rozvití souřadně spojených členů) je záležitostí obsahovou a do systému reprezentace elips, jak je v pražských závislostních korpusech nastaven, nezapadá. Nikde jinde než u souřadných spojení nejsou tyto elipsy řešeny. Jejich zachycování zde umožňuje právě a jen přijatý princip společného rozvití, který jak jsme zde uvedli, je jen prostředkem k (jednoduššímu) zachycení elipsy závislých významových jednotek. Jako elipsy závislých významových jednotek jsou v nesouřadných pozicích zachycována jen nevyjádřená obligatorní doplnění (podle pravidel přijaté valenční teorie). Máme-li například text: *Jirka včera hrál fotbal a Martin byl na hokeji. Helenka se dívala na televizi.* tak pouze při anotaci prvního souvětí se řeší, zda i o druhém ději je možné soudit, zda se odehrál také včera, neboť t-uzel reprezentující časové určení *včera* je zde možné zavěsit jako společné rozvití souřadně spojených predikátů. Při anotaci následující věty se už o elipse časového určení neuvažuje, respektive není žádná elipsa časového určení zachycena, přestože je velmi pravděpodobné, že i Helenčino dívaní se na televizi se odehrálo také včera. Bylo by samozřejmě možné a jistě teoreticky obhajitelné nastavit tektogramatickou (sémanticko-syntaktickou) reprezentaci například tak, že každý děj se děje v nějakém čase, v nějakém prostoru, s nějakým účelem (uvažovat valenci v širokém smyslu slova), a pak pro každý predikát určovat, zda je nebo není v povrchové podobě věty vyjádřen čas, místo a účel děje. Takto však anotace na tektogramatické rovině definována není a zachycování neobligatorního volného doplnění jakožto společného rozvití souřadně spojených členů je nesystémové.

13.6.4 Anotace jevů za hranicemi gramatické elipsy

Tektogramatická rovina je rovinou sémanticko-syntaktickou (významovou), v některých případech však podle našeho názoru zachycuje i jevy obsahové, které principiálně na tuto rovinu nepatří. V oblasti významové reprezentace elips spatřujeme tři takové jevy: zachycování rozdílů mezi koordinací sjednocující a rozšiřující, neodlišování apoziopeze od elipsy a problém v anotaci parcelovaných vět.

Jak jsme zdůvodnili v sekci 5.6, domníváme se, že rozlišování sjednocující a rozšiřující koordinace je záležitostí obsahovou, nikoli významovou. Na tektogramatické rovině je však tento dvojí druh koordinace odlišován, avšak nedůsledně – jen u koordinace nominálních skupin (typ „červené a bílé víno“). U koordinace jiných větných členů (subjektů, předmětů, příslovečných určení) se tento rozdíl nezachycuje. Z našeho hlediska však určování koordinace rozšiřující a sjednocující na tektogramatickou (významovou) rovinu vůbec nepatří.

Na tektogramatické rovině také není žádným zvláštním způsobem odlišována elipsa jakožto neúplnost gramatická od apoziopce jakožto neúplnosti obsahové, informační. Nedokončené věty jsou pomocí nástrojů pro zachycování elips závislých a řídicích významových jednotek v co největší možné míře doplněny na věty úplné. Jak jsme však konstatovali v sekci 5.5, jde v případě nedokončených vět o jiný typ vypouštění než v případě elidování. Hlavní rozdíl je v aktuálním členění, při apoziopce může být a často bývá vypuštěna i jádrová část věty. Podle současných pravidel anotace aktuálního členění (viz Mikulová a kol., 2005, 1057n.) mají t1-uzly v atributu *tfa* hodnotu *t* (kontextově zapojený uzel), neboť při elipse je možné vypustit jen kontextově zapojené členy a se členy vynechanými z jiného důvodu (než je elipsa) pravidla nepočítají. V případě anotace aktuálního členění u nedokončených vět pak musí být buď toto pravidlo porušeno, nebo je toto pravidlo dodrženo, ale anotace pak neodpovídá reálné skutečnosti vyjádřené v povrchové podobě věty. Navrhujeme proto, aby pro anotaci vět s apoziopce bylo zavedeno zvláštní značení, odlišné od anotace elipsy. Vypuštěnou část by bylo možné reprezentovat například t1-subst-uzlem se speciálním zástupným t-lematem, které by signalizovalo, že jde o nedokončenou větu. Tento t1-uzel by pak mohl mít v atributu *tfa* i hodnotu *f* (kontextově nezapojený uzel), která by značila, že byla vypuštěna jádrová složka věty. Jistě by také stačilo změnit pravidla anotace aktuálního členění tak, že v případech apoziopce mohou mít t1-uzly v atributu *tfa* hodnotu *f*.

Mechanické rozčlenění anotovaného textu na věty „od tečky k tečce“ pak má za následek to, že se v případě parcelovaných vět od sebe dostává básový komponent a jednotlivé parceláty. Na tektogramatické rovině jsou tyto segmenty zachycovány jako několik za sebou následujících eliptických vět. Považujeme však za vhodné (viz důvody v sekci 5.4) tyto struktury od elips odlišovat. Nejjednatelnějším řešením by zřejmě bylo zachycovat básový komponent a jeho parceláty v jedné stromové struktuře. Vzhledem k tomu, že technicky nelze takovou anotaci jednoduše provést, navrhujeme zachytit příslušnost parcelátů k básovému komponentu pomocí zvláštních t1-subst-uzlů. V řadě případů však může být obtížné odlišit parcelát od samostatné eliptické věty. Zachycování parcelovaných vět jako vět eliptických neshledáváme v rámci reprezentace elips v pražských závislostních korpusech jako nesystémové řešení (na rozdíl například od anotace apoziopce). Změnu v anotaci proto nepovažujeme za nezbytně nutnou. Domníváme se, že by bylo nejprve vhodné otestovat míru anotářské shody v rozlišování parcelátu a samostatné eliptické věty.

13.6.5 Návrhy pro anotaci konstrukcí s významem srovnání a omezení

V druhé části této práce jsme se teoreticky věnovali významové reprezentaci konstrukcí s významem srovnání, omezení (a výjimečného slučování) a konstrukcí s významem účinku. Způsob zachycení těchto konstrukcí na tektogramatické rovině (srov. Mikulová a kol., 2005, 669n.) odpovídá v hlavních bodech teoretickým závěrům předloženým v této práci.⁶ Na základě našeho pozdějšího zkoumání těchto konstrukcí navrhujeme několik dílčích úprav v pravidlech anotace konstrukcí srovnávacích.

Podle pravidel v manuálu (Mikulová a kol., 2005, 672) se jako významová jednotka vyjadřující shodu nebo podobnost ve větách s významem srovnání (na bázi shody) hodnotí vedle explicitních výrazů *stejně/stejný*, *shodně/shodný*, *podobně/podobný* i „pouhé“ kvalitativní (stupňovatelné) adverbium nebo adjektivum v pozitivu (pozitiv v sobě však význam, že míra srovnávaného jevu není ani větší ani menší, ale právě taková, zahrnuje jen implicitně). V sekci 6.1.1 pokládáme za významovou jednotku vyjadřující shodu nebo podobnost jen výrazy explicitně vyjadřující shodu nebo podobnost: *stejně/stejný*, *shodně/shodný*, *podobně/podobný* a ve větách jako *Udělal to rychle jako Tonda*. vidíme elipsu této jednotky (*Udělal to stejně rychle, jako to udělal Tonda*). Podle současných pravidel se však při anotaci věty *Udělal to rychle jako Tonda*. elipsa významové jednotky vyjadřující shodu nezachycuje a závislá srovnávaná klauze závisí přímo na adverbium *rychle*. Navrhujeme zachycovat elipsu významové jednotky vyjadřující shodu (pomocí t1-subst-uzlu s t-lematem #Equal; viz sekce 12.3.6) i všude tam, kde je vyjádřena jen implicitně.

Manuální tektogramatická anotace dalších textů (korpus PCEDT a PDTSC) ukázala, že elidována může být i významová jednotka vyjadřující rozdílnost ve srovnávacích konstrukcích

⁶V první verzi anotačního manuálu pro tektogramatickou rovinu z roku 2001 (Hajičová – Panevová – Sgall a kol., 2001) nejsou pro tyto konstrukce uvedena žádná anotační pravidla. Podstatná část zkoumání těchto konstrukcí se uskutečnila až během anotací a pravidla anotace (na nichž se autorka této práce podstatnou měrou podílela) se během anotace neustále zpřesňovala.

se spojkou *než* (srov. příklad (40) v sekci 6.2.1: *Vede investory k tomu, aby se zaměřili na krátkodobé pohyby cen než na dlouhodobou hodnotu.*), s takovou elipsou manuál nepočítal. Navrhujeme tedy zástupné t-lemma #Equal změnit na obecnější (např. #Cmpw (z anglického comparative word)), aby nevyjadřovalo jen shodu, ale pokrylo i výjimečné případy elipsy významové jednotky vyjadřující rozdílnost (podobně jako se v konstrukcích s významem omezení zástupné t-lemma #Total používá jak pro případy elipsy kladného totalizátoru, tak pro elipsu totalizátoru záporného).

Také konstrukcím popisovaným v sekci 6.2.3 (a zachycovaným podle zvláštních pravidel (zpravidla bez elips; srov. Mikulová a kol., 2005, 670n. a 688n.)) nyní navrhujeme přiřadit na tektogramatické rovině obdobnou významovou reprezentaci jako ostatním větám s významem srovnání. Větu *Chaloupka je jako dlaň.* navrhujeme tedy anotovat na pozadí věty *Chaloupka je stejná jako je dlaň nějaká.* a větu *Pařez je těžší než deset kilo.* navrhujeme anotovat na pozadí věty *Pařez je více těžký/těžší, než je deset kilo.* Pouze u vět typu „mzda se více než ztrojnásobila“ zůstáváme i zde (viz 6.2.3.3) u značně zjednodušujícího řešení, které je obsaženo již v manuálu (Mikulová a kol., 2005, 699n.).

Otevřená pro nás zůstává otázka elipsy „srovnávacího“ doplnění v závislé klauzi, tj. zda větu *Udělal to rychle jako Tonda.* zachycovat na pozadí věty *Udělal to stejně rychle, jako to udělal Tonda nějak.,* nikoliv jen *Udělal to stejně rychle, jako to udělal Tonda.* (více viz v sekci 6.2.2.4).

Předmětem dalšího zkoumání a širší diskuze nadále zůstává i způsob anotace konstrukcí s významem omezení a zejména pak anotace konstrukcí s významem výjimečného slučování, které je třeba při anotaci od konstrukcí s významem omezení odlišit. Současný způsob anotace obě konstrukce od sebe dostatečně neodlišuje a v reprezentaci konstrukcí s významem výjimečného slučování není jednoznačně zachyceno, které dvě skutečnosti jsou slučovány. Jistý způsob řešení jsme nastínili již v sekci 7.3.

Část V

Reprezentace elipsy ve složkovém korpusu (srovnání se závislostním přístupem)

V poslední části této práce srovnáme závislostní přístup k problematice elipsy (který jsme zde až doposud prezentovali) se složkovým přístupem. Nejprve stručně popíšeme základní principy těchto dvou modelů syntaktického popisu, zaměříme se především na hlavní rozdíly (kap. 14). Na příkladu složkového korpusu Penn Treebank (kap. 15) ukážeme, že při rozboru věty na bezprostřední složky je prázdným místem (elipsou) tzv. díra po očekávané bezprostřední složce (kap. 16). Ukážeme, že jde o zcela jiný přístup k problematice elipsy než v přístupu závislostním. Ve srovnání se závislostním přístupem je ve větě vymezeno daleko více prázdných míst (které jsou při rozboru zachyceny nějakou zástupnou jednotkou) a jen malá část těchto prázdných míst se kryje s jednotlivými typy elips, které jsme definovali v rámci závislostního přístupu. Většinou vymezených prázdných míst ve složkové analýze věty neodpovídá při závislostním přístupu žádný protějšek.

Složkový přístup k elipse uplatňovaný v korpusu Penn Treebank srovnáváme s výše popsanou reprezentací elips v pražských závislostních korpusech (kap. 17). Toto srovnání je důležité nejen pro zajímavost srovnání závislostní a složkové reprezentace elipsy/díry, ale též pro konkrétní praktické využití při (automatickém) převodu složkových stromů na závislostní. Jednotlivé typy rozdílů ilustrujeme v této části příklady složkových stromů z Penn Treebanku a závislostních stromů z Pražského česko-anglického závislostního korpusu. Oba korpusy vznikly nad stejnými zdrojovými daty. Můžeme tedy ukázat autentický složkový i závislostní strom pro tytéž vstupní (anglické) věty.

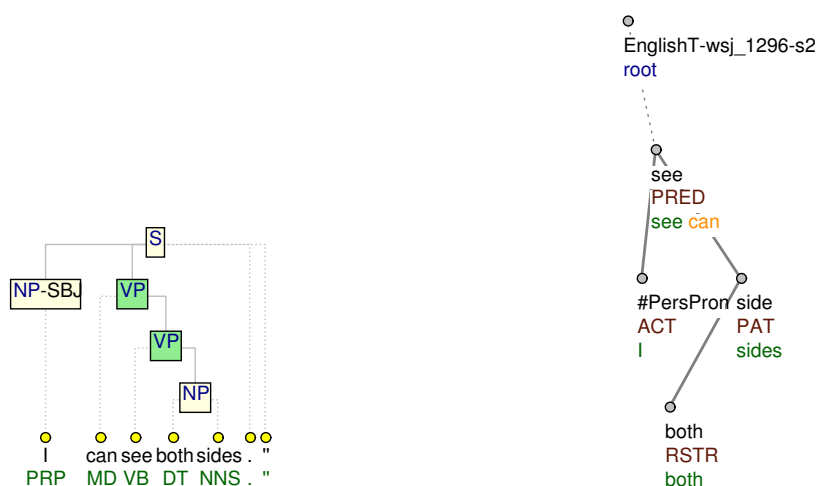
Kapitola 14

Složkový a závislostní přístup v syntaxi

Strukturní lingvistika nabízí ve své tradici dva základní modely syntaktického popisu. Zatímco v Evropě se rozvinul závislostní přístup, v Americe se od třicátých let uplatňuje bloomfieldovská analýza na bezprostřední složky (Bloomfield, 1933), kterou dále rozpracoval Z. Harris (1951) a uplatňuje se i v generativní gramatice N. Chomského (1957). Složkový přístup pak dominuje i v současných lingvistických a počítačích projektech.

Složkový nebo též frázový přístup rozčleňuje větu na jednotlivé tzv. složky, též fráze, a tyto složky pojmenovává. Složkový strom názorně zachycuje průběh budování věty. Na rozdíl od závislostního stromu nemusí zdůrazňovat, co je hlava, tedy které slovo na kterém závisí. Závislostní stromy naopak ukazují primárně závislosti a jednotlivé druhy závislosti pojmenovávají. Hlavní rozdíl mezi složkovým a závislostním stromem spočívá v následujícím: oproti závislostnímu popisu jazyka, kde každý uzel ve stromě je uzlem terminálním, tj. reprezentuje konkrétní jazykový výraz, existují ve složkovém popisu neterminální uzly, které označují složku. Složkový strom tak obsahuje vždy více uzlů než strom závislostní. Ve složkové analýze se věta primárně rozpadá na část verbální a část nominální, zatímco v závislostním popisu (například ve funkčním generativním popisu) je subjekt většinou chápán jako doplnění slovesa a je rovnocenný s ostatními aktanty.

Rozdíl mezi složkovým a závislostním stromem ilustruje obr. 14.1.

I can see both sides.

Obrázek 14.1: Složkový a závislostní strom

Vedle složkového stromu lze ve složkovém přístupu analýzu věty zachytit i tzv. závorkováním, kdy se v lineárním zápisu věty vyznačí jednotlivé složky prostými závorkami a název složky se zapíše k otevírací závorce. Věta na obr. 14.1 (*I can see both sides.*) by se závorkovala takto:

- (S (NP-SBJI) (VP can (VP see (NP both sides))))

Kapitola 15

Penn Treebank

Jako příklad korpusu anotovaného způsobem rozboru na bezprostřední složky volíme průlomový americký korpus Penn Treebank (dále PTB; Marcus, M. et al., 1995),¹ jehož syntaktická anotace vznikla jako jedna z prvních v roce 1995 v Department of Computer and Information Science na University of Pennsylvania. Manuální syntaktické anotaci bylo podrobena přibližně 49 000 vět z ekonomického časopisu Wall Street Journal.²

Výstupem anotace je složkový strom, tzv. predikátovo-argumentová struktura, která je rozšířením původní „pouze“ frázové struktury (rozlišující NP – nominální fráze, VP – slovesná fráze apod.). Základní principy anotačního schématu (podle Bies et al., 1995) jsou:

- označení frázových složek standardními frázovými atributy (viz tab. 15.1).
- přidání značky identifikující syntaktickou roli složek ve struktuře, jako je subjekt, časové určení apod. Od původního záměru rozlišit těmito značkami argumenty slovesa od adjunktů bylo pro nedostatek nosných rozlišujících kritérií upuštěno. Funkční značky (viz tab. 15.2) se připojují pomocí znaku „-“ k značkám frázovým.
- do struktury se přidávají „nulové elementy“, které jsou koindexovány s lexikálně obsazenými složkami, jež nulové elementy zastupují. Pomocí nulových elementů jsou zachyceny případy diskontinuitních složek, tj. případy, kdy dvě slova, která k sobě patří, nestojí ve větě vedle sebe, a to jak případy pravidelné – gramatické: v otázkách, v pasivních konstrukcích aj., tak případy nepravidelné (tzv. pseudo-attach).
- speciálním způsobem jsou vyřešeny elipsy v případech syntaktického paralelismu, tj. v případech, kdy v jedné větě je obsažena plná, neelidovaná klauze a zároveň elidovaná paralelní klauze (např.: *Mary likes Bach and Susan Beethoven.*). Argumenty v elidované klauzi jsou pomocí číselných indexů namapovány na odpovídající argumenty v plné klauzi.

¹Též <http://www.cis.upenn.edu/~treebank/>.

²Americký korpus Penn Treebank vybíráme jako příklad složkového korpusu nejen proto, že má v rámci složkových korpusů ústřední postavení a inspirovala se jím celá řada dalších složkových korpusů, ale také proto, že stejné texty jako v korpusu PTB, texty deníku Wall Street Journal, byly na našem pracovišti vybrány pro projekt Pražského česko-anglického závislostního korpusu. Tytéž texty jsou tedy anotovány jak složkovým (v PTB), tak závislostním přístupem (v PCEDT). Konfrontace obou přístupů se tedy zřetelně nabízí.

S	simple declarative clause	INTJ	interjection	PRC	reduced relative clause
SBAR	clause introduced by a subordinating conjunction	LST	list marker	UPC	unlike coordinated phrase
SBARQ	direct question introduced by a wh-word or wh-phrase	NAC	not a constituent	VP	verb phrase
SINV	inverted declarative sentence	NP	noun phrase	WHADJP	wh-adjective phrase
SQ	inverted yes/no question or main clause of a wh-question	NX	used within certain complex noun phrase	WHADVP	wh-adverb phrase
ADJP	adjective phrase	PP	prepositional phrase	WHNP	wh-noun phrase
ADVP	adverb phrase	PRN	parenthetical	WHPP	wh-prepositional phrase
CONJP	conjunction phrase	PRT	particle	X	unknown, uncertain, or unbracketable
FRAG	fragment	QP	quantifier phrase	EDITED	dysfluency

Tabulka 15.1: Phrasal labels

-AVD	adverbial	-TPC	topicalized	-PRP	purpose of reason
-NOM	nominal	-VOC	vocative	-TMP	temporal
-DTV	dative	-BNF	benefactive	-CLR	closely related
-LGS	logical subject	-DIR	direction	-CFL	cleft
-PRD	predicate	-EXT	extent	-HLN	headline
-PUT	locative complement of <i>put</i>	-LOC	locative	-TTL	title
-SBJ	surface subject	-MNR	manner		

Tabulka 15.2: Function tags

T; (NP *); 0; *U*; *?*; *NOT*	null elements
EXP; *ICH*; *PPA*; *RNR*	pseudo-attach

Tabulka 15.3: Other labels

Kapitola 16

Elipsa jako „díra“ po očekávané bezprostřední složce

Analýza na bezprostřední složky vychází z předpokladu, že slova, která k sobě ve větě bezprostředně patří, také vedle sebe ve větě stojí. Je zřejmé, proč takový přístup ke strukturní analýze vznikl v anglosaské oblasti, a ne například mezi slavisty. Relativně pevný slovosled anglické věty takový přístup jednoduše umožňuje.

Ve většině případů vedle sebe bezprostřední složky ve větě opravdu stojí a závorkování je možné bez omezení provést. Tak v jednoduchém příkladu (1) je možné větu nejprve rozdělit na nominální (*our Tim*) a verbální frázi (*is eating chocolate*) a obě fráze dále analyzovat; nominální fráze se rozpadá na adjektivní a nominální frázi, slovesná na slovesnou a nominální atp.

(1) ((*Our Tim*) ((*is eating*) *chocolate*))

V některých typech konstrukcí se však očekávaná bezprostřední složka na své obvyklé pozici ve větě nevyskytuje, buď ve větě úplně chybí, nebo se v rámci dané věty přesunula na jinou pozici, to vede k narušení plynulého lineárního uspořádání jednotlivých složek a není možné bez dalších úprav složky správně uzávorkovat, jako je tomu například ve větě (2). Ve složkovém přístupu se v těchto případech hovoří o tzv. „díře“ (gap): ve větě je na pozici očekávané bezprostřední složky jen prázdné místo, díra.

(2) (*What* (*is* (*Tim* (*eating* (gap))))))

S jiným typem prázdných míst (než s dírami), s jinou elipsou, složkový přístup nepracuje. Ve složkovém přístupu je tedy elipsa chápána jako díra po očekávané bezprostřední složce. Pojem elipsy se ve složkovém přístupu neužívá. Jak ukážeme dále, ne každá díra je elipsou tak, jak ji chápe závislostní přístup. Proto i zde, pokud budeme o hovořit o prázdných místech ve větě z hlediska složkového přístupu, budeme používat termínu díra, děravá věta (nikoli elipsa, elidovaná věta).

Případy, kdy k dírám dochází, se ve složkovém přístupu typují, rozlišují se případy pravidelné a nepravidelné, náhodné. Pro jednotlivé typy děr jsou zavedeny různé způsoby reprezentace. V následující kapitole popisujeme jednotlivé případy a způsoby reprezentace rozlišovaných děravých vět v Penn Treebanku.

Kapitola 17

Srovnání reprezentace děr/elips ve složkovém a závislostním korpusu

S elipsou, eliptickými větami souvisí v PTB tři skupiny anotovaných jevů: fragmenty, paralelní konstrukce a tzv. nulové elementy. V následujících sekcích popisujeme podrobně pravidla anotace těchto tří jevů¹ a jednotlivé typy děravých vět vždy stručně komentujeme z hlediska závislostního přístupu k elipse a konfrontujeme je s tektogramatickou reprezentací, která je uplatňována v pražských závislostních korpusech. Uvádíme zde příklady anglických vět, které byly anotovány jak složkovým (v Penn Treebanku), tak závislostním přístupem (v rámci Pražského česko-anglického závislostního korpusu).

Pravidla tektogramatické anotace anglických vět (Cinková, S. et al., 2006) jsou obdobná jako pravidla pro česky psané věty, jen pro jevy, které jsou specifické pro angličtinu a v česky psaných větách je nenajdeme, byla zavedena nová pravidla – tak, aby byly zachovány základní principy tektogramatické reprezentace.

17.1 Fragmenty

Jako fragmenty jsou v Penn Treebanku hodnoceny takové části textu, které přestože mohou mít výpovědní hodnotu (například odpovědi na otázky), postrádají podstatné elementy, aby v nich mohla být anotována predikátovo-argumentová struktura. Jinými slovy za fragment je považován takový úsek textu, který na nejvyšší úrovni není možné rozdělit na verbální a nominální frázi.

Při anotaci jsou takové části vět označeny frázovou značkou FRAG. Typickým příkladem fragmentů jsou odpovědi na otázky jako věta v příkladu (3), která je odpovědí na otázku *Who threw the ball?* Další příklad fragmentu je v (4).

(3) (FRAG (NP *Casey*), (NP *yesterday*)))

(4) (FRAG (VP *Guaranteed* (NP *) (PP *by* (NP *India*))))

17.1.1 Reprezentace fragmentů v PDT

Z hlediska závislostního přístupu bude pojetí fragmentů v Penn Treebanku vždy velmi široké, a to i přesto, že lingvisté pracující se závislostním přístupem v syntaxi se v pojetí fragmentů (větných ekvivalentů) neshodují (viz naše komentáře v sekci 5.3).

Při reprezentaci vět v pražských závislostních korpusech se s fragmentem nepracuje. V pražských závislostních korpusech je každá věta, každý úsek textu zařazen k jednomu ze čtyř typů klauzí: nominativní (řídící uzel má funktor DENOM), slovesná (PRED), vokativní (VOCAT), citoslovenčná (PARTL)).² Podle zvoleného typu klauze se daný úsek textu doplňuje tak, aby výsledná klauze byla z hlediska struktury a valence úplná.

Většina konstrukcí, které jsou v Penn Treebanku označeny jako fragmentární, je v pražských závislostních korpusech hodnocena jako konstrukce eliptické a při anotaci jsou tyto „fragmenty“

¹Při popisu těchto jevů vycházíme z anotačního manuálu pro značkování korpusu PTB od Bies, A. et al. (1995). I všechny číslované příklady, které uvádíme, jsou z tohoto dokumentu.

²K rozlišení klauzí viz 2.3.2.1.

doplněny (pomocí t1-uzlů) na úplné věty. Fragmentární předložkové, adverbialní a nenominativní nominální fráze jsou považovány za elidované slovesné klauze, do kterých se při anotaci doplňuje uzel pro řídicí sloveso (t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpVerb nebo t1-copy-uzel; srov. 13.1). V případě textové elipsy řídicího slovesa se do stromu pomocí t1-subst-uzlů doplňují i všechna chybějící obligatorní valenční doplnění doplněného predikátu (srov. 13.2).

Příklad: *Not this year.*

Věta *Not this year.* je v PTB označena jako fragment. V PCEDT je anotována jako slovesná klauze s elidovaným predikátem, na jehož pozici je při systémové elipse doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpVerb. Srov. obr. 17.1.

Fragmentární verbální (participiální, přechodníkové, infinitivní) fráze jsou v PDT vždy doplněny na úplnou slovesnou větu (participium, přechodník, infinitiv je v pravidelných případech považován za řídicí uzel stromu). Participiální slovesný tvar *guaranteed* ve větě *Guaranteed by India* (složkovou analýzu tohoto příkladu srov. v číslovaném příkladu (4)) představuje v tektogramatickém stromě řídicí uzel celé věty (kterému náleží funktor PRED), předložková fráze *by India* je hodnocena jako aktor děje, do stromu je ještě doplněn t1-subst-uzel pro patient, který je v PTB reprezentován jako nulový element (NP *). Struktura této věty se v PTB a pražských závislostních korpusech tedy nijak zásadně neliší.

Fragmentární adjektivní fráze jsou v pražských závislostních korpusech anotovány jako elidované nominativní klauze, do stromu je doplněn uzel pro řídicí substantivum (t1-susb-uzel se zástupným t-lematem #EmpNoun, nebo t1-copy-uzel; viz 13.1).

Pro fragmentární substantivní fráze nelze odpovídající reprezentaci na tektogramatické rovině v pražských závislostních korpusech stanovit jednoznačně. Substantivní fráze v nominativu (NP-NOM, NP-SBJ) jsou na tektogramatické rovině hodnoceny jako nominativní klauze, jejichž řídicí uzel má funktor DENOM (funktor náleží přímo t-uzlu reprezentujícímu substantivum v nominativu, žádná elipsa se v takové větě nekonstatuje; srov. 2.3.2.1). Substantivní fráze v jiném pádě než v nominativu a substantivní fráze s adverbialními funkcemi (například NP-TMT) jsou chápány jako doplnění slovesa, takovým fragmentům na tektogramatické rovině odpovídá slovesná klauze s doplněným t1-uzlem pro predikát (t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #EmpVerb nebo t1-copy-uzel). Fragmentární vokativy (NP-VOC) jsou na tektogramatické rovině reprezentovány jako vokativní klauze, t-uzlu reprezentujícímu vokativ je přidělen funktor VOCAT, o elipsu v takové větě nejde.

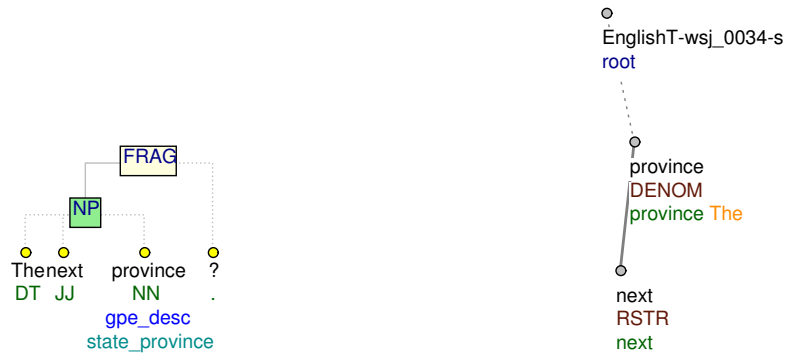
Příklad: *Next province?*

Věta *Next province?* je v PTB označena jako fragment. Na tektogramatické rovině (v PCEDT) je anotována jako nominativní klauze, ve které není žádná elipsa; řídicí uzel (t-uzel reprezentující substantivum *province*) má funktor DENOM. Srov. obr. 17.2.

Not this year.

Obrázek 17.1: Fragment v PTB a PCEDT (slovesná klauze)

Next province?

Obrázek 17.2: Fragment v PTB a PCEDT (nominativní klauze)

Výše uvedené vztahy platí především pro nevnořené fragmenty, pro případy, kdy je jako fragment hodnocen celý úsek textu. Fragmentům v nižších patrech složkové struktury (příklad vnořené fragmentu je uveden pod číslem (5) v sekci 17.2) odpovídá v pražských závislostních korpusech analogická reprezentace. Doplněvaný řídicí uzel pro sloveso, substantivum nemá však funktoři PRED a DENOM, ale odpovídající funktoři podle sémanticko-syntaktické funkce ve stromové struktuře, při syntakticky nezačleněné vsuvce má funktoři PAR.

Přehledně jsou vztahy mezi reprezentací fragmentu v PTB a odpovídající anotací v pražských závislostních korpusech zachyceny v tab. 17.1. Pro jednotlivé fragmentární fráze v PTB je v druhém sloupci určen typ klauze, která jim odpovídá na tektogramatické rovině. Je uveden funktoři řídicího uzlu (efektivního kořene) této klauze (funktoři PRED a DENOM platí pouze, pokud jde o nevnořené, nezávislé fragmenty). Ve třetím sloupci je pak stručně naznačena anotace, tj. jaký typ řídicího uzlu bude do věty doplněn, přičemž v případě t1-copy-uzlů vždy platí, že se (pomocí t1-subst-uzlů) doplňují i závislá valenční doplnění.

(FRAG (PP))	PRED	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(FRAG (ADVP))	PRED	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(FRAG (NP))	PRED	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(FRAG (NP))	DENOM	∅
(FRAG (ADJP))	DENOM	#EmpNoun, t1-copy-uzel
(FRAG (VP))	PRED	∅
(FRAG (NP-VOC))	VOCAT	∅
(S (FRAG (NP)))	FUNC/PAR	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(S (FRAG (PP)))	FUNC/PAR	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(S (FRAG (ADVP)))	FUNC/PAR	#EmpVerb, t1-copy-uzel
(S (FRAG (ADJP)))	FUNC/PAR	#EmpNoun, t1-copy-uzel
(S (FRAG (VP)))	FUNC/PAR	∅

Tabulka 17.1: Reprezentace fragmentu (FRAG) v pražských závislostních korpusech

17.2 Paralelní konstrukce

Speciálním způsobem jsou v Penn Treebanku řešeny díry v případech syntaktického paralelismu, tj. v případech, kdy věta je tvořena dvěma (a více) klauzemi, které mají stejnou syntaktickou strukturu, přičemž v druhé (a další) klauzi nejsou zpravidla vyjádřeny referenčně identické větné členy. V takovém případě je úplná klauze (s kompletním závorkováním) užitá jako vzor, ke kterému jsou složky v další, děravé klauzi namapovány pomocí symbolu = a odpovídajícího číselného indexu. Děravá klauze přitom nemusí být kompletně uzávorkována podle obvyklých

pravidel dělení vyšších frází na fráze nižší. Do děravé klauze se nedoplňují žádné zástupné elementy.

V příkladu (5) je složka NP=1 v děravé klauzi namapována na složku NP-1 ve vzorové klauzi. Podobně druhá složka NP=2 je namapována na složku NP-2. Z věty tedy mohou být extrahovány následující dvě struktury: *Mary likes Bach, Susan likes Beethoven*.

(5) ((NP-1 *Mary* (VP *likes* (NP-2 *Bach*))) and ((NP=1 *Susan*) (NP=2 *Beethoven*)))

Při tomto řešení platí, že složky, které nejsou v děravé klauzi obsaženy (ale jsou obsaženy v klauzi vzorové), lze opakovat i v klauzi děravé. Pokud je třeba opakování nějaké složky v jedné z klauzí zakázat (protože neplatí, že paralelní klauze vzájemně opakují vždy všechny své složky), vytvoří se v dané klauzi (zpravidla vzorové) zástupná složka se symbolem (nulovým elementem) *NOT*. Na tyto zástupné složky se v druhé (zpravidla děravé klauzi) namapují odpovídající vyjádřené složky. Nulový element *NOT* indikuje, že odpovídající vyjádřená složka se zde neopakuje.

V příkladu (6) patří adverbialní fráze *perhaps* a podmínková věta (uvozená *if*) pouze do druhé klauze, tato skutečnost je v první klauzi naznačena nulovými elementy *NOT*, na které jsou vyjádřené složky v druhé klauzi namapovány. Naopak opakování složek *stock prices* a *in 1990* obsažených v první klauzi není v druhé klauzi zakázáno.

(6) (*He* (*sees* (((*stock prices*) (*falling* (NP-210 % to 15 %) (*in 1990*) (ADVP-1*NOT*) (SBAR-3*NOT*))) , ((ADVP=1 *perhaps*) (NP=225 %) (SBAR=3 *if there is a recession*))))))

Princip mapování složek je v Penn Treebanku užíván, jen pokud se syntaktický paralelismus vyskytuje v rámci jedné věty. Pokud má děravá klauze svůj vzor ve větě předcházející, mapování složek se neprovádí a děravá klauze se anotuje podle jiných pravidel, zpravidla jako fragment. V kontextu *What is Tim eating? Mary thinks chocolate* je závislá klauze reprezentována jako fragment, srov. příklad (7).

(7) (*Mary* (*thinks* (SBAR (FRAG (NP *chocolate*))))))

17.2.1 Reprezentace paralelních konstrukcí v PDT

Mapování vzájemně si odpovídajících složek v paralelních klauzích, které je uplatňováno v PTB, je zcela specifický způsob syntaktické anotace, který zřejmě nemá v závislostním přístupu obdoby. Při reprezentaci vět na tektogramatické rovině nejsou zavedena žádná zvláštní pravidla pro anotaci elips v paralelních konstrukcích. Kromě možnosti anotace závislého doplnění na základě principu společného rozvití u souřadně spojených klauzí (viz 13.2.2) nejsou v přístupu k elipsám v paralelních a neparalelních konstrukcích žádné rozdíly. Přístup zvolený v PDT však také propojuje vzájemně si odpovídající doplnění – pomocí odkazů do a-roviny a pomocí koreferenčních šipek.

V pražských závislostních korpusech jsou elidované klauze v případě syntaktického paralelismu doplněny na úplné věty. Protože se vždy jedná o textovou elipsu, jsou na pozice elidovaných řídicích významových jednotek doplněny t1-copy-uzly (viz 13.1), na pozice elidovaných závislých významových jednotek příslušné t1-subst-uzly (se zástupným t-lematem #PersPron a dalšími, viz 13.2). Pomocí koreferenčních šipek je naznačena referenční totožnost doplnění.

Predikát druhé závislé klauze ve větě *He sees stock prices falling 10 % to 15 % in 1990 perhaps 25 % if there is a recession* (složkovou analýzu této věty viz příklad (6)) je na tektogramatické rovině reprezentován t1-copy-uzlem, který je „kopií“ slovesa z klauze předcházející (*falling*). Doplnění, která jsou společná pro obě souřadně spojené závislé klauze (*stock prices* a *in 1990*) jsou zachycena jako společná rozvití koordinace, doplnění, která jsou rozdílná pro každou ze závislých klauzí (adverbialní fráze *perhaps* a podmínková věta (uvozená *if*)), jsou zachycena jako závislá jen na řídicím uzlu dané klauze.

V pražských závislostních korpusech se řeší syntaktický paralelismus (obecně textová elipsa) i za hranicemi vět. Tedy i závislá klauze v příkladu (7) by na základě předcházející věty byla doplněna na klauzi úplnou.

17.3 Nulové elementy

Tzv. nulové elementy se v Penn Trebanku doplňují v zásadě ve dvou případech: když není možné dvě složky, které k sobě patří, uzavřít, protože nestojí v povrchové podobě věty bezprostředně vedle sebe (jedná se o nulové elementy *T*, *U*, a *ICH*) nebo protože jedna ze složek není v povrchové podobě věty vůbec vyjádřena (jedná se o nulové elementy (NP*), 0, *?*, a *RNR*). Nulový element může být koindexován s referenčně totožnou složkou jinde ve větě.

Pro stavbu závislostního stromu není diskontinuita dvou složek, které k sobě patří, žádnou překážkou, nulovému elementu doplněnému z tohoto důvodu v tektogramatickém stromě zpravidla neodpovídá žádný t-uzel. Jako elipsy jsou na tektogramatické rovině chápány jen takové díry, kdy je nulový element doplňován proto, že daná složka nebyla v povrchové podobě věty vůbec vyjádřena. Takovému nulovému elementu pak odpovídá v tektogramatickém stromě nějaký t1-uzel.

V následujících sekcích jednotlivé nulové elementy a jim odpovídající reprezentaci na tektogramatické rovině v pražských závislostních korpusech popisujeme podrobněji a uvádíme konkrétní příklady. Přehledně je pak srovnání děr v PTB a elips v PDT podáno v 17.3.11.

17.3.1 *T*

Nulovým elementem *T* (z anglického trace, stopa) se označuje taková díra, která vznikne tak, že určitá složka se ze své obvyklé pozice v důsledku transformace dané věty například na větu tázací nebo pasivní přesune na jiné místo ve větě. Nulový element *T* je pomocí číselného indexu vždy propojen s odpovídající pozicí, do které se složka přesunula.

V příkladu (8) je ukázka díry, která vzniká v tázací větě (v doplňovací otázce). Na pozici očekávaného předmětu slovesa je doplněn nulový element *T*, který je koindexován s tázacím slovem *what*, tj. s pozicí, do které se předmět slovesa přesunul.

(8) ((WHNP-1 *What*) (*is* (*Tim* (*eating* (NP *T*-1))))))

Nulový element typu *T* se vedle doplňovacích otázek (tzv. wh-questions) dále doplňuje ve vztazných klauzích (příklad (9)), včetně vztazných infinitivních doplnění (příklad (10)), a v případě vytčených větných členů (příklad (11)). V příkladech (10) a (11) je obsažen též nulový element (NP *), který zastupuje nevyjádřený subjekt (k tomu viz dále 17.3.2).

(9) ((*the place*) ((WHADVP-2 *where*) (*I* (*put* (*the book*) (WHADVP*T*-2))))))

(10) ((*a movie*) ((WHNP-10) ((NP*) (*to* (*see* (NP*T*-1))))))

(11) ((NP-3 *This*) ((*every man*) (*contains* (NP*T*-3) (*within him*))))

17.3.1.1 Nulový element *T* v PDT

Pro frázový přístup ke struktuře věty má přesun složky ve větě zásadní význam a vyžaduje speciální reprezentaci – zavedení značky (nulového elementu) pro vzniklou díru. Pro závislostní přístup ke struktuře věty nemá pohyb složek po větě žádný zásadní význam. Přesunutí slova z jedné pozice ve větě na jinou pozici není v závislostní syntaxi hodnoceno jako elipsa.

Závislostní přístup ve větách s nulovým elementem *T* žádné prázdné pozice (elipsy) nevidí. Věta *What is Tim eating?* uvedená pod číslem (8) by na tektogramatické rovině byla analyzována (co do struktury) shodně jako věta *Tom is eating chocolate* (jejíž složkový rozbor je naznačen v (1) v kapitole 16). Jako předmět slovesa *eat* bude v oznamovací větě zachyceno konkrétní vyjádření *chocolate*, v otázce pak tázací slovo *what*. Pozice označené nulovým elementem *T* nemají v tektogramatickém stromě protějšek v podobě doplněného uzlu.

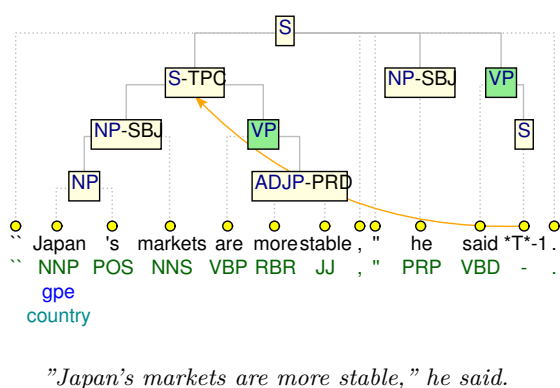
Příklad: "*Japan's markets are more stable,*" *he said.*

Pomocí nulového elementu *T* je v PBT analyzována například i přímá řeč, která v povrchové podobě věty nestojí bezprostředně za uvozovacím slovesem, ale je vyjádřena na jiném místě ve větě; srov. obr. 17.3. Na tektogramatické rovině je přímá řeč, ať je vyjádřena bezprostředně za uvozovacím slovesem, nebo na jiném místě ve větě, vždy zachycena jako aktant uvozovacího slovesa, žádná elipsa není v tektogramatickém stromě konstatována; srov. obr. 17.4.

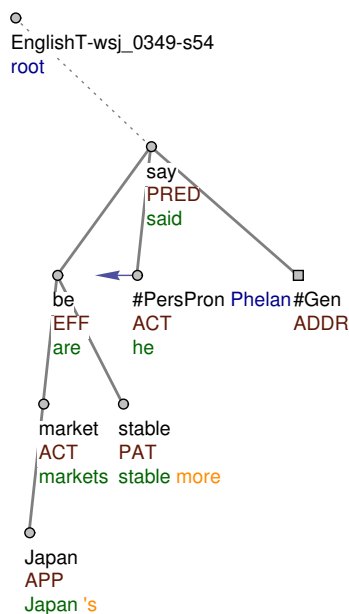
Skutečnou elipsou z hlediska závislostního přístupu jsou však případy, kdy je neobsazená i pozice, do které se složka přesouvá, kdy lexikální vyjádření dané složky ve větě skutečně chybí. Takový případ nastává ve vztazných klauzích, ve kterých není vyjádřeno vztážné slovo, jak ukazuje příklad (12), který je paralelou k příkladu (9), ve kterém žádná „závislostní“ elipsa není. Chybějící vztážné slovo zastupuje v příkladu (12) nulový element 0 (k tomu viz dále 17.3.3).

(12) ((the place) ((WHADVP-20) (I (put (the book) (WHADVP*T*-2))))))

I z hlediska reprezentace vět v PDT je ve větě (12) elipsa. Jde o zvláštní typ elipsy, který v českých větách nenastává, v překladu věty (12) do češtiny bude vztážné slovo vždy vyjádřeno. Podle pravidel tektogramatické anotace anglických vět je na pozici chybějícího vztážného slova doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor (srov. Cínková et al., 2006).

Obrázek 17.3: Nulový element *T* v PTB

"Japan's markets are more stable," he said.

Obrázek 17.4: Nulový element *T* v PCEDT

17.3.2 (NP*)

Nulový element * je doplňován na pozici chybějícího (nevyjádřitelného) subjektu slovesné fráze a v pasivních konstrukcích. Ve všech případech zastupuje tento nulový element jmennou frázi, proto jeho značka vypadá vždy (NP *).

K základním typům nulového elementu (NP *) patří doplňování tohoto elementu na pozici chybějícího subjektu u infinitivů (příklad (13)), participií a gerundií (příklad (14)). Nulový element je v těchto případech koindexován s příslušným antecedentem. Jde o případy tzv. kontroly (srov. i sekci 2.4.2.4).

(13) ((NP-1*Zaphod*) (*promised Ford* ((NP *-1) (*to (run (for president))*))))))

(14) ((NP-2*I*) (*stopped* ((NP *-2) (*eating chocolate*)) (*for Lent*)))

V případech, kdy antecedent nevyjádřeného subjektu u infinitivu, participia nebo gerundia je arbitrární nebo ve větě není vhodný antecedent přítomný, zůstává nulový element (NP *) bez referenčního indexu (příklad (15)). Bez koindexace je reprezentován i subjekt infinitivů ve jmenných frázích (příklad (16)), subjekt imperativu (příklad (17)).

(15) ((*A Texas legislator*) (*proposes* ((NP *) (*color-coding* ((*drivers' licences*) (*of (some drug offenders)*))))))

(16) ((*John's decision*) ((NP *) (*to leave*)))

(17) (*Kris* , (NP *) (*go home*))

Nulový element (NP *) se v Penn Treebanku dále pravidelně doplňuje v pasivních konstrukcích. Při pasivizaci se určitá (nesubjektová) nominální fráze posouvá do pozice subjektu. Ve větě zůstává na její původní pozici díra, která je vyplněna právě nulovým elementem (NP *), který je koindexován se subjektovou pozicí. Případně vyjádření vlastního subjektu slovesa v předložkové frázi je označeno frázovou značkou NP-LGS značící logický subjekt a celá předložková fráze se považuje za argument slovesa (příklady (18) a (19)).

(18) ((NP-1*John*) (*VP was* (*VP hit* (NP *-1) (*by* (NP-LGS*a ball*))))))

(19) ((NP-1*John*) (*VP was* (*VP hit* (NP *-1))))

17.3.2.1 Nulový element (NP*) v PDT

Nulový element (NP *) je v PTB doplňován na pozici chybějícího (nevyjádřitelného) subjektu slovesných frází a v pasivních konstrukcích. Na tektogramatické rovině platí obecně, že subjekt (který je vždy nějakým aktantem slovesa, typicky aktorem) je do větné struktury vždy doplněn. Pokud není vyjádřen v povrchové podobě věty, je subjekt v tektogramatickém stromě reprezentován t1-subst-uzlem. Různými typy zástupných t-lemat je určen typ elidování (viz 13.2). V případě tzv. kontroly (viz 2.4.2.4) má doplněný t1-subst-uzel zástupné t-lemma #Cor; pokud nejde o případ kontroly, má t-lemma jinou hodnotu (#PersPron, #Gen, #Unsp), uzel pro subjekt však nikdy nechybí.

Při tektogramatické anotaci příkladů (13) až (17) bude tedy na pozici nevyjádřeného subjektu/aktora slovesa vždy doplněn nějaký t1-subst-uzel (v příkladech (13) a (14) bude doplněn t1-subst-uzel s t-lematem #Cor, v příkladu (15) t1-subst-uzel s t-lematem #Gen, příklad (16) je na tektogramatické rovině hodnocen jako případ kontroly a je doplněn t1-subst-uzel s t-lematem #Cor, na pozici subjektu imperativů (příklad (17)) je doplňován t1-subst-uzel s t-lematem #PersPron).

Příklad: *I would like to go back to 1970.*

Na pozici nevyjádřeného (nevyjádřitelného) subjektu infinitivu *to go* je v PBT doplněn nulový element (NP*), který je koindexován se subjektem predikátu (*I*); srov. obr. 17.5. Na tektogramatické rovině je na pozici subjektu infinitivu *to go* doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor (jde o případ kontroly) a pomocí koreferenční šipky je naznačena referenční totožnost se subjektem řídicího predikátu; srov. obr. 17.6. Anotace se v tomto případě v obou přístupech nijak zásadně neliší.

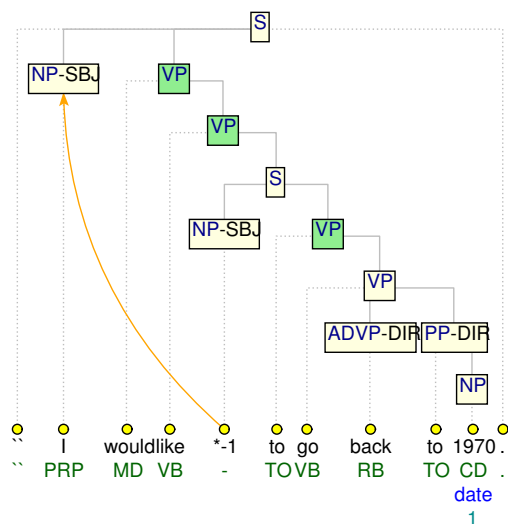
Doplňování nulového elementu (NP *) v pasivních větách je podobného charakteru jako doplňování nulového elementu *T* v doplňovacích otázkách, vztavných klauzích, při vytčených větných členech (viz 17.3.1). Jde zde o pravidelný přesun nějaké složky na jiné místo ve větě. A podobně jako u přesunů řešených pomocí nulového elementu *T* ani zde (v plně obsazených konstrukcích opisného pasiva) závislostní přístup žádnou elipsu nepředpokládá. Příklady (20) a (21) (složkovou analýzu příkladu (21) srovnej pod číslem (18)) jsou na tektogramatické rovině co do struktury řešeny shodně. Jednotlivým argumentům slovesa je přiřazena odpovídající funkce (aktor, pacient). V případě (22) (složkovou analýzu tohoto příkladu srov. pod číslem (19)) je na pozici aktora do tektogramatické stromu doplněn t1-subst-uzel s t-lematem podle typu elipsy (jde o typ valenční elipsy; viz 13.2). Doplněnému nulovému elementu (NP*) na pozici přesunutého pacientu slovesa (v příkladu (18) i (19)) neodpovídá v tektogramatickém stromě žádný t-uzel.

- (20) *A ball.ACThit John.PAT*
- (21) *John.PATwas hit by a ball.ACT*
- (22) *John.PATwas hit#PersPron.ACT*

Tab. 17.2 předkládá nejpravděpodobnější typ lematu odpovídajícího t1-subst-uzlu pro jednotlivé případy nulového elementu (NP *).

koindexovaný subjekt infinitivu, participia nebo gerundia	(S ... (S (NP *-x) (VP)))	#Cor
neindexovaný subjekt infinitivu, participia nebo gerundia	(S ... (S/NP (NP *) (VP)))	#Gen/#Cor/#PersPron
subjekt imperativu	(S (NP *) (VP))	#PersPron
pasivum	(VP (VP (NP*-x) ...))	∅

Tabulka 17.2: T1-subst-uzly pro (NP *)

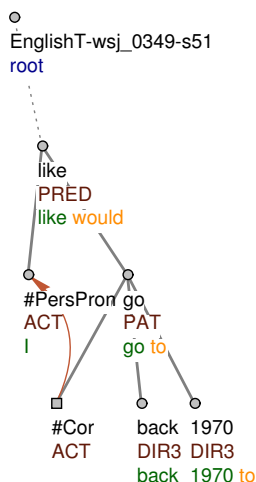

I would like to go back to 1970.

Obrázek 17.5: Nulový element (NP*) v PTB

17.3.3 0

Nulový element 0 je doplňován v případech neuvozených závislých klauzích na pozici podřadicího spojovacího výrazu. V anglické větě může chybět podřadicí spojovací výraz *that* (ve

I would like to go back to 1970.

Obrázek 17.6: Nulový element (NP*) v PCEDT

funkci vztažného slova i podřadicí spojky *že*; příklad (23)), jednak vztažné slovo připojující závislou klauzi (příklady (24) a (25), ve kterých se zároveň doplňuje nulový element *T* jako stopa po přesunutém argumentu slovesa do pozice vztažného slova; viz 17.3.1).

(23) (*I 'm (sure (SBAR0 (he 'll (behere (any minute))))))*)

(24) (*((the bird) (SBAR (WHNP-10) (I (saw (NP*T*-1))))*)

(25) (*((the place) (SBAR (WHADVP-20) (I (put (the book) (ADVP*T*-2))))*)

Nulový protějšek vztažného slova se doplňuje i v infinitivních vztažných klauzích (příklady (26) a (27)), ve kterých se zároveň doplňuje nulový element (NP *) pro chybějící subjekt (viz 17.3.2) a též nulový element *T* jako stopa po přesunutém argumentu slovesa do pozice vztažného slova (viz 17.3.1).

(26) (*((a movie) (SBAR (WHNP-1 0) ((NP *) (to (see (*T*-1))))))*)

(27) (*(That (is ((a good way) (SBAR (WHADVP-20) ((NP *) (to (keep warm (NP*T*-2))))))*)

17.3.3.1 Nulový element 0 v PDT

Nulový element 0 je v PennTreebanku doplňován v případech neuvozených závislých klauzích na pozici podřadicího spojovacího výrazu. V českých větách elipsa tohoto typu nenastává; v českých psaných větách je možné podřadicí spojovací výraz vynechat jen aktuálně, je-li více vztažných klauzích spojeno vztahem souřadnosti, pak zde může nastat elipsa podřadicího spojovacího výrazu k větě závislé. Tato elipsa se v PDT zachycuje jen pomocí odkazu do a-roviny (viz 13.3.2).

Při tektogramatické anotaci anglických vět se zachycuje elipsa a doplňuje se t1-uzel jen na pozici nevyjádřeného vztažného prostředku ve vztažných klauzích ((24) a (25); též (10) v 17.3.1), neboť zde se zároveň jedná o elipsu závislého (valenčního) doplnění, které ve složkové analýze zastupuje i nulový element *T* (koindexovaný s nulovým elementem 0). Pro doplnění t1-subst-uzlů reprezentující nevyjádřené vztažné prostředky u vztažných klauzích bylo zvoleno zástupné t-lemma #Cor, je zde vždy závazná gramatická koreference se substantivem, které vztažná klauze rozvíjí.³ Toto řešení platí i pro tektogramatickou anotaci infinitivních vztažných klauzích

³Domníváme se však, že by bylo lepší pro tyto případy užívat zástupného t-lematu #PersPron a #Oblfm (a gramatický typ koreference), neboť zástupné t-lemma #Cor je (při anotaci českých vět) výhradně určeno jen pro případy tzv. kontroly (viz 12.3.3), je přidělováno jen t1-subst-uzlům reprezentujícím valenční člen, (nevyjádřený) vztažný prostředek však může zastupovat i doplnění nevalenční, volné.

(příklad (26) a (27)). Do tektogramatického stromu je na pozici nevyjádřeného (do pozice řídicího substantiva přesunutého) doplnění, které je ve finitních klauzích vyjádřováno vztažným slovem, doplněn t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor.

Příklad: *At night he returns to the condemned building he calls home.*

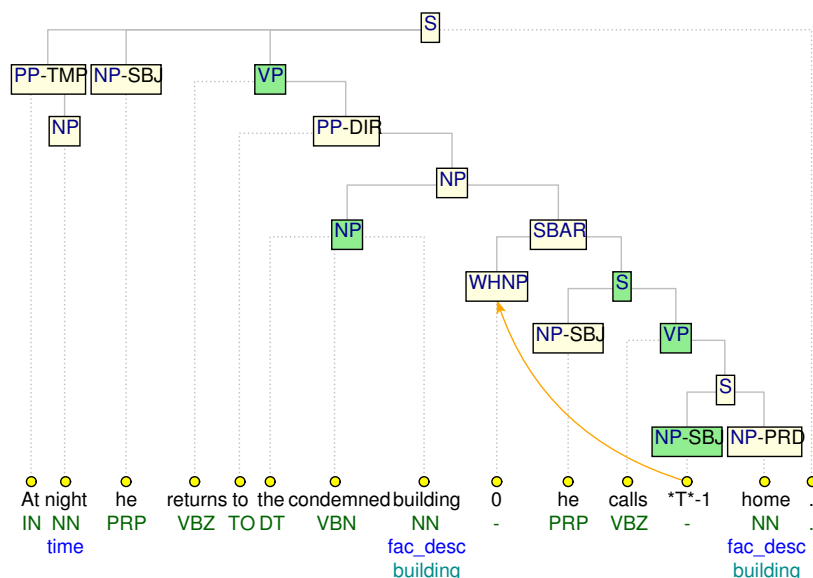
Na pozici nevyjádřeného vztažného prostředku u klauze *he calls home* je v PBT doplněn nulový element 0 a zároveň je na pozici nevyjádřeného patientu slovesa *call* doplněn nulový element *T*, který je koindexován s rozvíjeným jménem *building*; srov. 17.7. Na tektogramatické rovině je doplněn jen t1-subst-uzel se zástupným t-lematem #Cor pro nevyjádřený patient slovesa *call*. Mezi tímto doplněným t1-subst-uzlem a t-uzlem reprezentujícím substantivum *building*, které je vztažnou klauzí rozvíjeno, je šipkou naznačen vztah gramatické koreference; srov. 17.8.

Ve všech ostatních případech neodpovídá nulovému elementu 0 žádný t1-uzel. Na tektogramatické rovině nevidíme žádnou elipsu, není-li vyjádřena podřadící spojka (příklad (23); srov. i příklad a obr. 17.11 a 17.12 v 17.3.5).

Odpovídající t1-uzly pro nulový element 0 jsou přehledně vypsány v tab. 17.3.

nevyjádřený vztažný prostředek	(WHADJP/WHADVP/WHNP/WHPP0)	#Cor
nevyjádřená podřadící spojka	(SBAR0)	∅

Tabulka 17.3: T1-subst-uzly pro 0

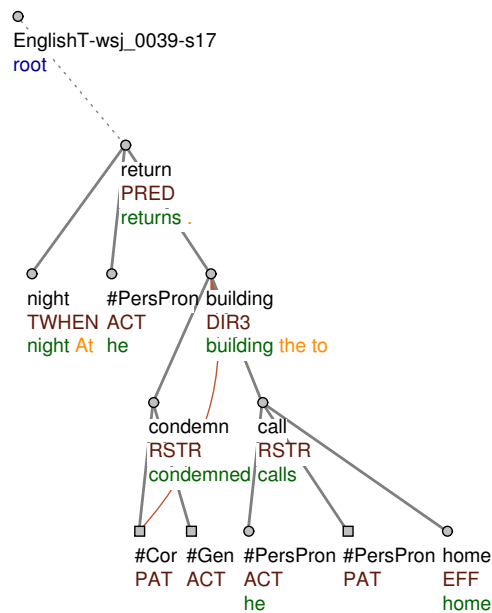
At night he returns to the condemned building he calls home.

Obrázek 17.7: Nulový element 0 v PTB

17.3.4 *U*

Nulový element *U* označuje předpokládanou pozici symbolů jako \$ (dolar), # (British pound), FF_r (French francs) apod. Doplnuje se na to místo ve větě, na kterém by se daný symbol (slovo jemu odpovídající) vyslovil, kdyby se text četl. Srovnej příklady (28) až (30). Jedinou výjimku v umístění představují spojení se složenými adjektivy jako *a \$5-a-share increase*, v těchto případech závorkování nereflektuje pořadí v mluvené řeči (*a five dolar a share increase*) a při anotaci se nulový element *U* umísťuje jako poslední element adjektivní fráze (příklad (31)).

(28) (NP (QP*between 12 % to 13 %*) *U*)

At night he returns to the condemned building he calls home.

Obrázek 17.8: Nulový element 0 v PCEDT

(29) (NP (QP*between 12 to 13*) %)

(30) (NP_a (ADJP (QP\$ *200 milion*) *U*) contract)

(31) (NP_a (ADJP\$ *5-a-share increase**U*))

17.3.4.1 Nulový element *U* v PDT

Nulový element *U* se v PTB doplňuje na takovou pozici ve větě, na které by se při čtení věty přečetl symbol pro měnu vyjádřený v psané podobě věty na jiném místě. V závislostním přístupu, ve kterém na pořadí elementu ve větě nezáleží, nemá nulový element *U* opodstatnění. Jako řídicí uzel poslouží symbol jednotky, který je ve větě vyjádřený. Nulovému elementu *U* neodpovídá v tektogramatickém stromě žádný uzel.

Nulový element *U* je sice okrajovým, ale přesto velice názorným příkladem toho, že „díra“ ve složkovém přístupu k rozboru věty je něco zcela jiného než elipsa v závislostním přístupu. Není-li při složkové analýze věty možné uzavřít složky, které k sobě patří, protože nestojí ve větě vedle sebe, zavede se nulový element, který závorkování umožní.

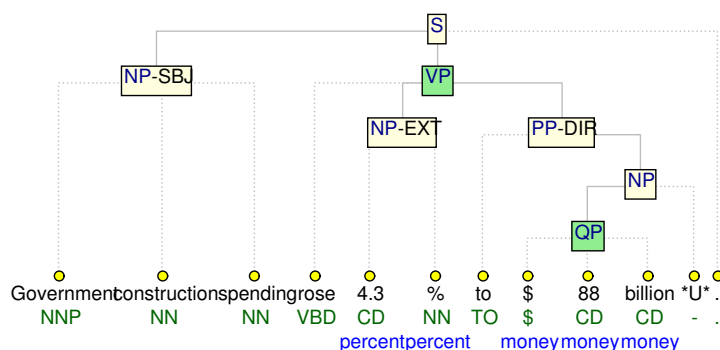
Příklad: *Government construction spending rose 4.3 % to \$ 88 billion.*

Spojení \$ 88 billion není možné „správně“ analyzovat na bezprostřední složky, protože symbol \$ je ve větě nestandardně vyjádřen před spojením 88 billion. Na jeho obvyklou pozici (na které by se přečetl, za spojení 88 billion) je proto při analýze doplněn nulový element *U*; srov. 17.9. Odpovídající tektogramatický strom viz 17.10.

17.3.5 *?*

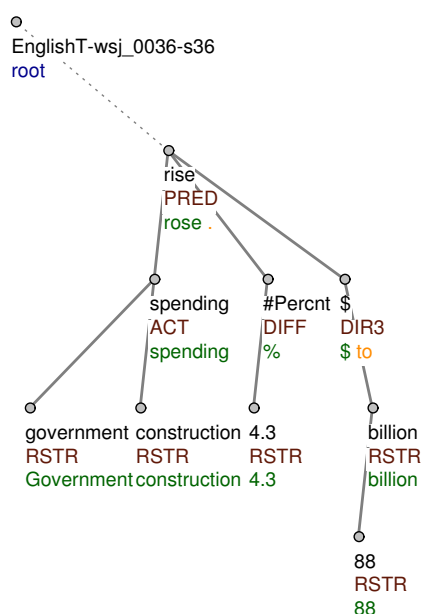
Nulový element *?* zastupuje chybějící, tedy vskutku elidovanou, slovesnou (VP *?*, ADJ-PRD *?*, PP-PRD *?*) nebo nominální (NP *?*) frázi. Může zastupovat i celou větu (S *?*, SBAR *?*). Přestože je prázdné místo často (i několik prázdných pozic) identické s jinými pozicemi v dané větě, nejsou nulové elementy *?* nikdy koindexovány se svými referenčně identickými pozicemi.

K řešení větné struktury pomocí nulového elementu *?* se vždy sahá až jako k poslednímu možnému řešení věty s nějakým „chybějícím materiálem“ (aby věta nemusela být označena jako

Government construction spending rose 4.3 % to \$ 88 billion.

Obrázek 17.9: Nulový element *U* v PTB

Government construction spending rose 4.3 % to \$ 88 billion.

Obrázek 17.10: Nulový element *U* v PCEDT

fragment, viz 17.1). Je zde tedy zřetelná snaha analyzovat větu, aniž by jakákoli elipsa musela být vyznačena.

Manuál nicméně uvádí několik konstrukcí, kde je velmi pravděpodobné, že nulový element typu *?* nastane. Jedná se zejména o srovnávací konstrukce (příklady (32) a (33)); v příkladu (33) je též doplněn nulový element 0 pro chybějící pořadící spojovací výraz; viz 17.3.3). Nulový element *?* je dále s výhodou využíván v konstrukcích, kde je namísto plného vyjádření slovesného predikátu užito jen pomocné sloveso, plnovýznamová část predikátu se již nevyjadřuje, neopakuje, neboť je vyjádřena na jiném místě ve větě (příklad (34)).

(32) (*John (is (sillier (than (I (am (ADJ-PRD *?*)*))))))

(33) (*(the steel strike) (lasted ((much longer) than (he (anticipated (SBAR 0 (S *?*)*))))))

(34) (*(Robin (likes (ice cream)) and (Kim (does ((VP *?*) (too))))*))

Nulový element *?* se též užívá všude tam, kde je ve větě evidentní „díra“, ale manuál

nestanovuje žádné jiné řešení takového případu (příklad (35), ve kterém je též doplněn nulový element (NP *) za nevyjádřený subjekt infinitivu – viz 17.3.2).

- (35) ((*The plant*) (*will* (*cost* ((*about 50 million*) *Canadian dollars*) ((NP *) (*to* (*build* (NP *?*)))))))))

17.3.5.1 Nulový element *?* v PDT

Nulový element *?* je v PTB znak pro skutečnou elipsu tak, jak ji chápe náš závislostní přístup. Případy doplňování nulového elementu *?* jsou případy, které jsou všechny v závislostním přístupu řešeny též jako elipsa. Na tektogramatické rovině v PDT se na pozici zastupované nulovým elementem *?* doplňuje vždy minimálně jeden t1-uzel.

Případy nulového elementu VP *?*, S *?*, SBAR *?* odpovídají na tektogramatické rovině elipse predikátu (viz 13.1), v případě textové elipsy jsou spolu s chybějícím predikátem (pomocí t1-copy-uzlu) doplněna i všechna jeho valenční doplnění (pomocí t1-subst-uzlů; viz 13.2). Případy nulového elementu NP *?* odpovídají elipse řídicího substantiva (viz 13.1). Případy nulových elementů ADJ-PRD *?* a PP-PRD *?* odpovídají elipse plnovýznamové části víceslovného predikátu (viz 13.3.1), elidovaná část predikátu je reprezentována t1-copy-uzlem, může však jít i o případ doplňování některého z t1-subst-uzlů se zástupným t-lematem #Some, #PersPron.

Příklad: *Mr. Katzenstein certainly would have learned something, and it's even possible Mr. Morita would have too.*

Na pozici nevyjádřené plnovýznamové části predikátu v klauzi *Mr. Morita would have too* je při složkové analýze v PBT doplněn nulový element *?*; srov. obr. 17.11. Při tektogramatické anotaci je zachycena textová elipsa plnovýznamové části víceslovného predikátu a na pozici predikátu klauze *Mr. Morita would have too* je doplněn t1-copy-uzel s t-lematem *learn* (v atributu *a/lex.rf* je odkaz na a-uzel reprezentující vyjádřené sloveso *learned* v předcházející klauzi, v atributu *a/aux.rf* jsou odkazy na a-uzly reprezentující pomocná slovesa *would* a *have*). Srov. obr. 17.12. (Uvedená věta je i příkladem použití nulového elementu 0 (viz 17.3.3) a *EXP* (viz 17.3.10)).

T1-uzly odpovídající na tektogramatické rovině nulovému elementu *?* jsou přehledně vy-psány v tab. 17.4.

S *?*	elipsa řídicího predikátu	#EmpVerb, t1-copy-uzel
SBAR *?*	elipsa řídicího predikátu	#EmpVerb, t1-copy-uzel
VP *?*	elipsa řídicího predikátu	#EmpVerb, t1-copy-uzel
NP *?*	elipsa řídicího substantiva	#EmpNoun, t1-copy-uzel
DJ-PRD *?*	elipsa (plnovýznamové) části víceslovného predikátu	t1-copy-uzel (t1-subst-uzel)
PP-PRD *?*	elipsa (plnovýznamové) části víceslovného predikátu	t1-copy-uzel (t1-subst-uzel)

Tabulka 17.4: T1-uzly pro nulový element *?*

17.3.6 *NOT*

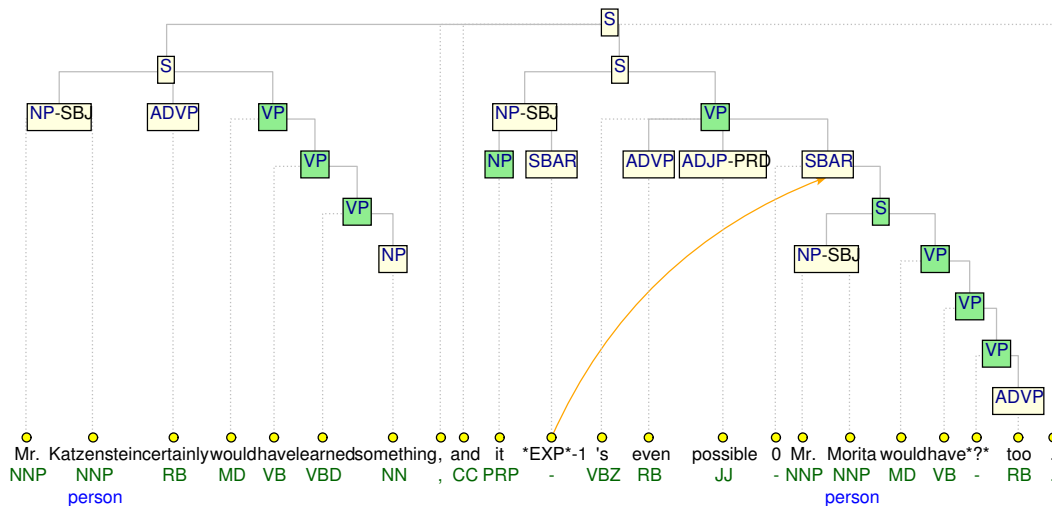
Nulový element *NOT* se užívá výhradně při mapování odpovídajících si složek v konstrukcích syntaktického paralelismu. Nulový element *NOT* se užívá v případě, že vzorová a kopírovaná klauze nejsou co do počtu složek stejné, a nulový element *NOT* indikuje, že odpovídající vyjádřená složka se v dané klauzi neopakuje.

Příklady a další komentáře k nulovému elementu *NOT* viz sekce 17.2.

17.3.7 *PPA*

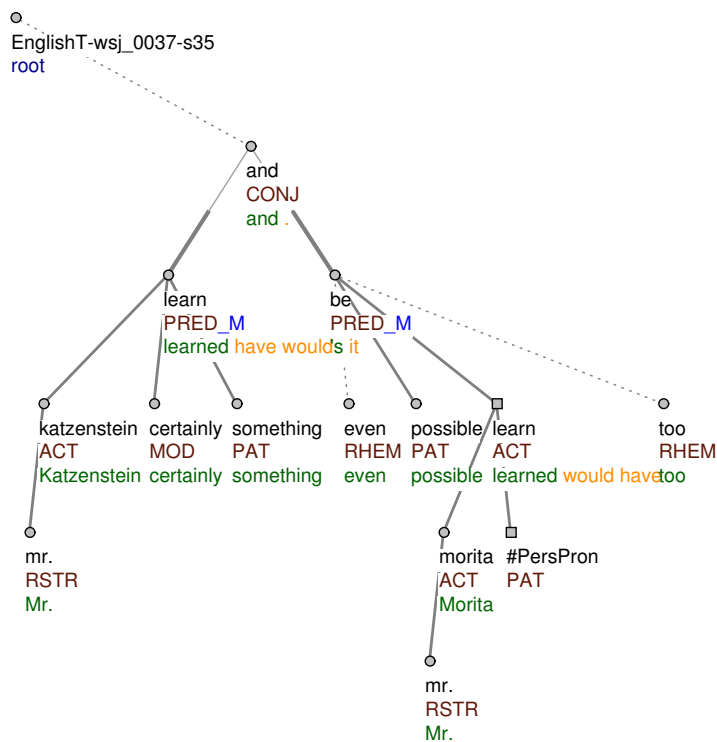
Nulový element *PPA* (zkratka z anglického „Permanent Predictable Ambiguity“) je vyhrazen pro případy strukturní víceznačnosti: nějaká složka může být ve větě připojena na více místech, přičemž každé toto připojení vede k jiné interpretaci významu celé věty.

V případech strukturní víceznačnosti se víceznačná složka uzávorkuje na nejvíce pravdě-podobném místě (pokud takové místo není možné určit, tak na nejvyšší úrovni potenciálně

Mr. Katzenstein certainly would have learned something, and it's even possible Mr. Morita would have too.

Obrázek 17.11: Nulový element ***?*** v PTB

Mr. Katzenstein certainly would have learned something, and it's even possible Mr. Morita would have too.

Obrázek 17.12: Nulový element ***?*** v PCEDT

možného uzávorkování). Na ostatních možných pozicích se uzávorkuje doplněný nulový element ***PPA***, který je číselným indexem propojený s lexikálně obsazenou složkou (příklad (36)).

(36) (*I (saw ((the man) (PP *PPA*-1)) (PP-1 with the telescope)))*)

Pokud uzávorkování strukturně víceznačné složky na jednom nebo druhém místě nemě-

ní význam celé věty nulový element ***PPA*** se při závorkování neužije. Víceznačná složka se uzávorkuje na nejvyšší úrovni a nulový element ***PPA*** se na nižší úrovni již nepřidává (v příkladu (37) může předložková fráze *in each record format* modifikovat i nominální frázi *different positions*, je však uzávorkována ve složce o úroveň výše jako argument slovesa *begin*).

(37) ((*The key fields*) (*can (begin (at different positions) (in each record format))*)))

Nulovým elementem ***PPA*** lze postihnout jen jednoduché případy strukturní víceznačnosti. Ve složitých případech strukturní víceznačnosti jako například ve větě *I can't be happy long without drinking water* (kde se nabízejí dvě možnosti závorkování, které jsou naznačeny v příkladech (38) a (39)) je třeba se při závorkování přiklonit k jednomu možnému řešení.

(38) (*I (can't (be (happy) (long) (without (NPdrinking water))*))))

(39) (((NP-1I) (*can't (be (happy) (long) (without (S ((NP *-1) (VPdrinking (water))*))))))))

17.3.7.1 Nulový element ***PPA*** v PDT

Nulový element ***PPA*** se používá v případech strukturní víceznačnosti. Strukturní víceznačnost je pochopitelně problémem i v závislostním přístupu k syntaxi. Při anotaci na tektogramatické rovině v PDT obecně platí, že je-li věta víceznačná, rozhodne se anotátor na základě kontextu pro jednu z nabízených možností interpretace, v jednom stromě je vždy zachycena jen jedna možná interpretace a druhý strom se netvoří. Způsob anotace jako v příkladu (36), kdy jsou v PTB naznačeny dva možné významy dané věty, nemá v pražských závislostních korpusech obdoby. Strom odpovídající větě v příkladu (36) by v PDT reprezentoval jedno z možných řešení, které by na základě kontextu bylo přijatelnější. Pokud se ani na základě kontextu nelze pro žádnou z možností rozhodnout, platí pro anotaci pravidlo, že víceznačné doplnění se zavěšuje co nejnižší ve struktuře (na rozdíl od PTB, kde se víceznačné složky závorkují v nejvyšší možné úrovni). Podobná pravidla platí na tektogramatické rovině i pro ty případy strukturní víceznačnosti či nejednoznačnosti, kdy uzávorkování/zavěšení jednotky na jednom nebo druhém místě nemění význam celé věty. (K nejednoznačným a víceznačným strukturám srov. manuál (Mikulová a kol., 2006, 371n.))⁴

17.3.8 ***RNR***

Nulový element ***RNR*** (zkratka z anglického „Right Node Raising“) se užívá v takových případech, ve kterých jedna složka může být zachycena zároveň na více pozicích větné struktury (případy tzv. společného rozvíjení souřadně spojených členů). Doplnjuje se pouze v koordinačních strukturách, kdy složka připojená k druhému členu náleží i prvnímu koordinovanému členu (jiné případy sdílení složek manuál neuvádí).

U každého z koordinovaných členů se na sdílenou pozici uzávorkuje nulový element ***RNR***, který je koindexován s lexikálně obsazenou složkou, která se uzávorkuje jako bezprostřední složka celé koordinační struktury. Nulové elementy ***RNR*** se tedy v jedné větě vyskytují vždy minimálně dva najednou (příklad (40)).

(40) ((*His dreams*) (*had (revolved (around her) (((so much) (SBAR *RNR*-1)) and ((for (so long) (SBAR *RNR*-1))) (SBAR-1that. . .))*))))

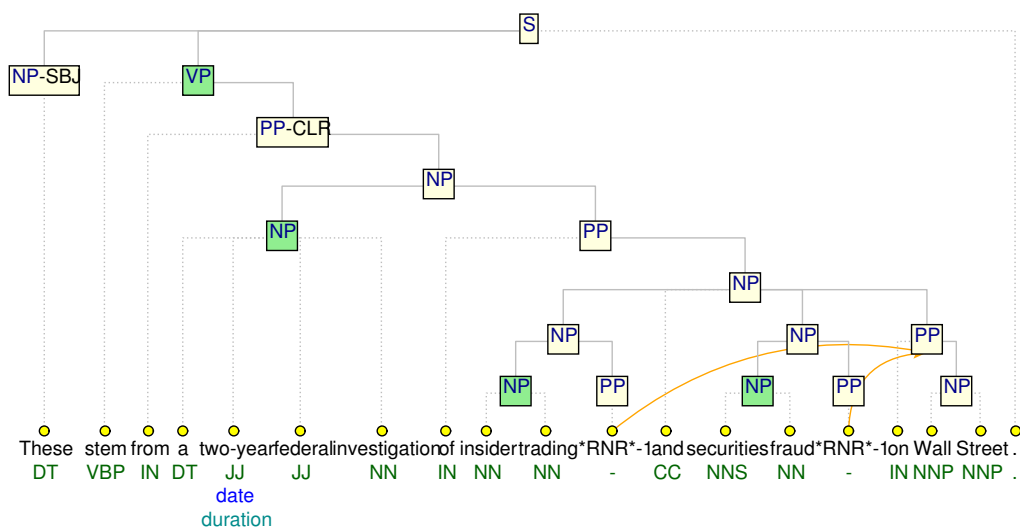
⁴Jistým pokusem o zachycení strukturní víceznačnosti při anotaci v pražských závislostních korpusech bylo zavedení kombinovaných afunů na analytické rovině. Jsou to analytické funkce **AtrAtr**, **AtrAdv**, **AdvAtr**, **AtrObj**, **ObjAtr**. Tyto funkce se používají tam, kde rozebíraný člen (uzel) může stát v rámci dané věty na více pozicích, aniž by se tím podstatně měnil význam věty (tedy v případech, kde v PTB funkci **PPA*** spíše neužijí, srov. příklad (37)). Může-li nějaký uzel být například atributem (**Atr**) dvou či více jiných uzlů ve stejné větvi stromu nad sebou, použije se afun **AtrAtr**. Na tektogramatické rovině však bylo od kombinovaných funkcí upuštěno a zůstalo jen pravidlo o zavěšení takového doplnění nejnižší ve struktuře.

17.3.8.1 Nulový element *RNR* v PDT

Nulový element *RNR* se v PTB doplňuje pouze v souřadných strukturách, kdy složka připojená k druhému členu náleží i prvnímu souřadně připojenému členu. Případy, kdy v souřadných strukturách je stejné doplnění všech souřadně spojených členů vyjádřeno jenom jednou, jsou na tektogramatické rovině hodnoceny jako elipsa (srov. k tomu komentáře v 5.6). Primárně jsou řešeny pomocí principu společného rozvití, do tektogramatického stromu se nedoplňuje žádný t1-uzel (viz 13.2.2).

Příklad: *These stem from a two-year federal investigation of insider trading and securities fraud on Wall Street.*

Doplnění *on the Wall Street* rozvíjí obě souřadně spojená jména *insider trading and securities fraud*. V PTB je tento fakt vyřešen pomocí dvou nulových elementů *RNR*, které jsou pomocí číselných indexů propojeny s vyjádřeným doplněním; srov. obr. 17.13. Na tektogramatické rovině je problém elegantně vyřešen pomocí principu společného rozvití, srov. obr. 17.14.

These stem from a two-year federal investigation of insider trading and securities fraud on Wall Street.

Obrázek 17.13: Nulový element *RNR* v PTB

17.3.9 *ICH*

Nulový element *ICH* (z anglického „Interpret Constituent Here“) je užíván v případě diskontinuitních složek: mezi dvě složky, které k sobě bezprostředně patří, je větě vložena jiná fráze či více frází.

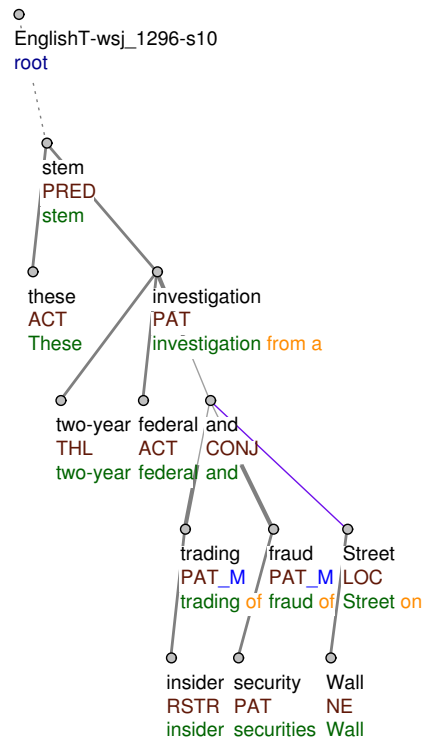
Nulový element *ICH* se použije v místě, kam by pro správné uzávorkování obou diskontinuitních složek bylo vhodné druhou ze složek přesunout. S diskontinuitně umístěnou složkou je nulový element *ICH* propojen číselným indexem (příklady (41) a (42)).

(41) ((NP-2 (*Nothing*) (PP *ICH*-1)) (*was* ((NP-3 *-2) (*to* (*be* (*seen* (NP *-3)))))) (PP-1 *but water*))))

(42) ((NP-3 *Another attempt* (S *ICH*-1)) (*will* (*be* (*made* (NP *-3) (*this year*) (*in* *New Orleans*) (S-2 (NP *) (*to* (*resume* (*the program*))))))))))

17.3.9.1 Nulový element *ICH* v PDT

Nulový element *ICH* se v PTB používá pro správné uzávorkování dvou diskontinuitních složek. Případy diskontinuitních složek, kdy dvě doplnění, které na sobě bezprostředně závisí,

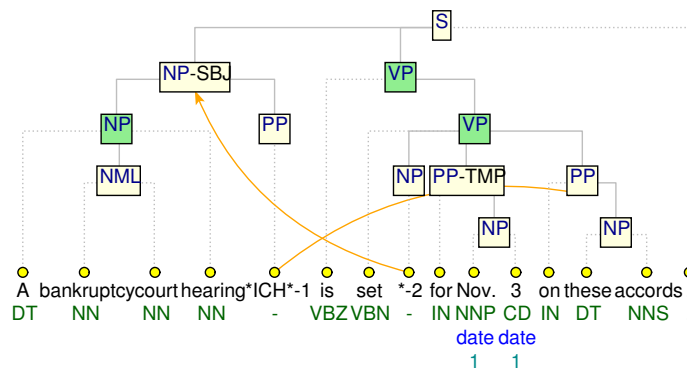
These stem from a two-year federal investigation of insider trading and securities fraud on Wall Street.

Obrázek 17.14: Nulový element *RNR* v PCEDT

nestojí ve větě vedle sebe, nejsou pro závislostní syntax zpravidla žádným problémem. Nulovému elementu *ICH* neodpovídá na tektogramatické rovině žádný t1-uzel. Diskontinuitní složka se v tektogramatickém stromě zavěsí v místě nulového elementu.

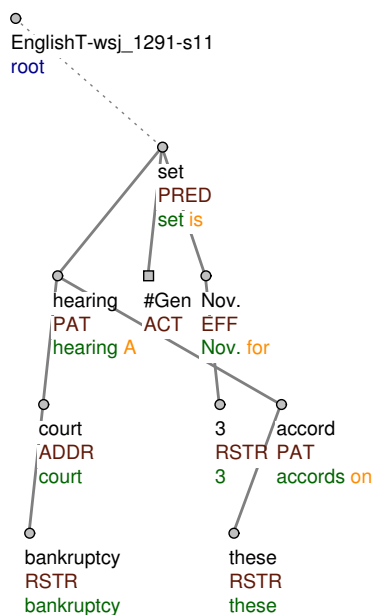
Příklad: *A bankruptcy court hearing is set for Nov. 3 on these accords.*

Substantivum *hearing* a jeho patiens (*on these accords*) nestojí ve větě bezprostředně vedle sebe, při složkové analýze je tato diskontinuita vyřešena pomocí nulového elementu *ICH*, srov. obr. 17.15. Diskontinuitní složka se v tektogramatickém stromě zavěsí v místě nulového elementu; srov. obr. 17.16.

A bankruptcy court hearing is set for Nov. 3 on these accords.

Obrázek 17.15: Nulový element *ICH* v PTB

A bankruptcy court hearing is set for Nov. 3 on these accords.

Obrázek 17.16: Nulový element *ICH* v PCEDT

17.3.10 *EXP*

Nulový element *EXP* (z anglického „Expletive“) je užíván v případech, kdy větinou frází vyjádřený subjekt je zároveň extraponován expletivem *it* (příklady (43) a (44)).

(43) (((*It*) (SBAR *EXT*-1)) (*is (clear) (to me) (SBAR-1that ((this message) (is (unclear))))*))))

(44) (((*It*) (S *EXT*-1)) (*is (easy) (S-1 (NP *) (to (see ((WHADVP-2why) ((the ancient art) (is (on the ropes) (ADVP *T*-2))))*))))))

17.3.10.1 Nulový element *EXP* v PDT

Nulový element *EXP* je v PTB užíván v případech, kdy klauzí vyjádřený subjekt je zároveň vyjádřen zájmenem *it*. Reprezentace na tektogramatické rovině považuje v těchto případech zájmeno *it* za tzv. odkazovací slovo (srov. v Mikulová a kol., 2005, 221; též Cinková et al., 2006, 149): odkazovací slovo nemá v tektogramatickém stromě samostatný uzel, považuje se za součást predikátu závislé věty, na kterou odkazuje. Expletivum *it* je zachyceno jako odkaz na a-aux-uzel u t-uzlu reprezentujícího predikát subjektové klauze.

Příklad: *Mr. Katzenstein certainly would have learned something, and it's even possible Mr. Morita would have too.*

Subjekt predikátu *be possible* je ve větě *it's even possible Mr. Morita would have too* vyjádřen jak zájmenem *it*, tak klauzí *Mr. Morita would have too*. V PTB je proto z důvodu plynulé, lineární analýzy na bezprostřední složky doplněn nulový element *EXP*. Při tektogramatické anotaci je zájmeno *it* zachyceno jako odkazovací slovo, odkaz na a-uzel reprezentující toto zájmeno je uveden v atributu *a/aux.rf* u doplněného t1-uzlu pro predikát závislé subjektové klauze. Srov. 17.11 a 17.12 v sekci 17.3.5.

17.3.11 Přehled reprezentace nulových elementů v PDT

Přehled odpovídající reprezentace jednotlivých nulových elementů v pražských závislostních korpusech je v tab. 17.5.

T	∅
(NP*)	t1-subst-uzel
U	∅
0	#Cor, ∅
?	t1-copy-uzel, t1-subst-uzel
NOT	∅
PPA	∅
RNR	společné rozvití
ICH	∅
EXP	odkazovací slovo

Tabulka 17.5: **Reprezentace nulových elementů v PDT**

Závěr

V této práci jsme se pokusili dát odpověď na otázku, co je a co není elipsa, a stanovili jsme kritéria určování eliptických vět. Ukázali jsme, že elipsu určitého výrazu je třeba chápat především jako neúplnost gramatickou, a na základě tohoto důsledně gramatického pohledu na jazyk jsme předložili výčet možných typů elipsy. Nestudovali jsme podmínky a příčiny elidování, zaměřili jsme se výhradně na identifikaci eliptických míst (zda je ve větě něco elidováno a co). Při studiu elipsy nás tedy zajímal především výsledek procesu elidování, nikoli proces samotný.

Analýzu jednotlivých typů elipsy jsme podali z pohledu významové (sémanticko-syntaktické) analýzy vět. Zvolili jsme postup od formy k funkci. Opřeli jsme se o naši konkrétní zkušenost s tektogramatickou anotací českých vět v Pražském závislostním korpusu verze 2.0 a též v dalších pražských závislostních korpusech. Pro jednotlivé typy elipsy jsme popsali jejich významovou reprezentaci při budování syntakticky anotovaných korpusů, konkrétně jejich zachycení právě na tektogramatické rovině pražských závislostních korpusů.

V prvních třech částech práce jsme zkoumali fenomén elipsy teoreticky. V části I jsme se zamýšleli nad podstatou pojmu elipsa a zhodnotili jsme různé způsoby jeho vymezení (kap. 1). Ukázali jsme, že hlavním nedostatkem hodnocených koncepcí je nedostatečné vymezení kritérií, podle nichž lze nějakou větu určit jako větu eliptickou. Zdůraznili jsme, že jednou z nejdůležitějších otázek, kterou je třeba si při vymezení elipsy položit, je otázka, na základě čeho je možné uvažovat o tom, že ve větě je „něco“ elidováno. Viděli jsme, že značnou nejasnost při hodnocení vět z hlediska jejich eliptičnosti způsobuje především to, že se neúplnost věty hodnotí z různých hledisek (z hlediska gramatického, obsahového, komunikačního apod.).

V této práci vymezujeme elipsu důsledně z hlediska gramatického (kap. 2). Tvrdíme, že elipsu je třeba chápat jako neúplnost gramatickou při zachování sdělné hodnoty věty. Analýzou různých koncepcí elipsy jsme dospěli k poznání, že jednoznačné a spolehlivé definování elipsy jako neúplnosti gramatické lze provést na základě vztahu mezi vlastní větou (její povrchovou realizací) a její teoretickou gramatickou reprezentací na jednotlivých rovinách jazykového systému. Elipsa znamená nerealizování takové pozice, která je z hlediska jazykového systému nezbytná. Podstatné pro koncipování gramatického jazykového systému je, aby vycházel opravdu z gramatiky a nebyly do něho zahrnovány zejména jevy obsahové nebo stylistické.

Ukázali jsme, že elipsu lze spatřovat na různých rovinách gramatického systému jazyka a jednotlivé typy elipsy jsme roztřídili podle rovin jazykového systému na elipsy morfologické, formálně-syntaktické a sémanticko-syntaktické. Morfologická charakteristika vymezuje elipsu části slova, formálně-syntaktické vlastnosti vymezují elipsu části větného členu a strukturní elipsy slov řídicích, sémanticko-syntaktické vlastnosti poukazují k nutnému doplnění (valenčními) členy závislými a též definují neúplné významové jednotky. Zásadní význam pro odlišení gramaticky neúplných vět od vět neúplných z jiného hlediska spatřujeme v aktuálním členění. Elidovat lze jen členy známé, kontextově zapojené, jen elidováním těchto členů se neztrácí informační hodnota vět.

Vyjádřili jsme se také k nejčastější klasifikaci elipsy na elipsu systémovou, textovou a situační (kap. 3). Poznamenali jsme, že klasifikování nějaké elipsy jako textové, situační nebo systémové není vždy jednoduché. Jednoznačně identifikovatelná je zejména elipsa textová (elidovaný výraz je obsažen v předcházejícím nebo následujícím textu) a některé dobře popsané elipsy systémové (valenční elipsy, jako je elipsa v konstrukcích s kontrolou, kvazikontrolou, reciprocitou aj.). Hranice mezi situační a systémovou elipsou především u elipsy strukturních pak není dostatečně prozkoumána. Z hlediska vymezené teoretické podstaty elipsy jsme také přehodnotili jednotlivé vlastnosti eliptickým konstrukcím připisované (kap. 4).

V poslední kapitole první části (kap. 5) jsme srovnali elipsu s jevy příbuznými a zvážili jsme lingvistické důvody pro odlišování těchto jevů od elipsy. Konstatovali jsme, že náhodná vynechání (pokud při nich nedojde k deformaci větné struktury) nelze od eliptických vět spolehlivě

odlišit. Od elipsy také není možné oddělovat všechny konstrukce přiřazované k tzv. větným ekvivalentům. Statut větného ekvivalentu lze podle našeho názoru přiřknout pouze nominativním, vokativním a citoslovečným frázím, protože substantivum v nominativu a vokativu a též citoslovce jsou s to tvořit samostatnou větu (výpověď). Konstrukce označované jako parcelace a apoziopse jsou konstrukce, které se s naším vymezením elipsy neshodují, a proto je z případů elipsy vyčleňujeme. Naznačili jsme také, že rozdíl mezi tzv. koordinací rozšiřující a koordinací sjednocující nesouvisí s hodnocením konstrukcí z hlediska jejich gramatické úplnosti, a tedy ani s elipsou. Od elipsy jsme odlišili i primárně heslovité struktury adres, tabulek, formulářů (tzv. brachylogii).

V části II jsme se podrobně zabývali třemi specifickými eliptickými konstrukcemi: větami se spojky *než* a *jako*, které vyjadřují různé významy jako srovnání (kap. 6), konstrukcemi vyjadřujícími omezení, výjimku zejména pomocí předložek *kromě*, *mimo* (kap. 7) a konstrukcemi, ve kterých je význam účinku realizován závislou klauzí (kap. 8). V našich mluvnicích a syntaktických příručkách nejsou tyto konstrukce v kapitolách o elipse zpravidla vůbec zmiňovány, ukázali jsme však, že z hlediska elidování jsou tyto konstrukce značně specifické a jejich popis je velmi obtížný. U závislých doplnění (s významem srovnání, omezení, účinku) dochází k elipse zpravidla všech složek tématu a zůstává vyjádřena jenom část rematická. Sémanticko-syntaktická reprezentace těchto konstrukcí vykazuje podobné vlastnosti; ve všech třech konstrukcích předpokládáme v řídicí klauzi nutnou přítomnost jisté významové jednotky, na které doplnění vyjadřující srovnání, omezení, nebo účinek závisí. Tato významová jednotka může být elidována, jde pak o zvláštní typ elipsy: v konstrukcích s významem srovnání může být elidována významová jednotka vyjadřující shodu/podobnost/rozdílnost, v konstrukcích s významem omezení jde o elipsu totalizujícího výrazu, jehož platnost je omezována, a v konstrukcích s významem účinku uvažujeme o elipse významové jednotky vyjadřující velkou/malou míru nějaké okolnosti řídicího děje, která vede k realizaci účinku vyjádřeného závislou klauzí.

V části III jsme pro přehlednost podali stručný soupis jednotlivých typů elips. Pro každý typ elipsy je uveden výstižný příklad.

Poslední dvě části práce se týkaly významové reprezentace elipsy v korpusech. V části IV jsme popsali, jakým způsobem jsou jednotlivé vymezené typy elips anotovány v pražských závislostních korpusech. Elipsa je v pražských závislostních korpusech řešena až na nejvyšší tektogramatické rovině a je třeba ji vždy vidět ve vztahu k nižší rovině analytické (kap. 10). Ukázali jsme, že jednotlivé typy elips jsou reprezentovány jednak vzájemným propojením uzlů těchto dvou anotačních rovin (kap. 11) a jednak nově doplněnými uzly na nejvyšší tektogramatické rovině (kap. 12). Souhrnný přehled reprezentace jednotlivých typů elips jsme podali v kap. 13.

V poslední sekci čtvrté části (viz 13.6) jsme shrnuli své připomínky a návrhy k dosavadnímu způsobu anotace elips na tektogramatické rovině pražských závislostních korpusech, v některých dílčích jevech jsme totiž dospěli k odlišnému pohledu na danou problematiku, než jak je zde předkládána. Většina typů elips, které jsme vymezili v části I a jejichž přehled jsme podali v části III, je v pražských závislostních korpusech zachycována, neřeší se pouze případy slovních (morfoloogických) elips, proto jsme navrhli způsob jejich anotace. Uvedli jsme také několik návrhů doplňujících a pozměňujících pravidel, kterými se odstraní některé nedostatky a nedokonalosti narušující pravidelnost v systému reprezentace elips v pražských závislostních korpusech (návrhy se týkají anotace elips syntaktické negace a principu společného rozvíjení). Konstatovali jsme také, že ne všechny případy, které jsou v pražských závislostních korpusech zachycovány jako elipsa, jsou podle našeho názoru případy gramatických elips (elipsy volných doplnění u koordinačních spojení, rozlišování koordinace sjednocující a rozšiřující). Navrhli jsme proto některé anotační úpravy, v jejichž důsledku by bylo odlišeno zachycování jevů gramatických od jevů, které jsou již za hranicemi gramatického popisu jazyka. V této práci jsme se také podrobně věnovali elipsám v konstrukcích s významem srovnání, omezení a účinku (část II), i z tohoto bádání vzešlo několik pozměňujících anotačních návrhů.

V poslední části (V) jsme přinesli zcela jiný pohled na elipsu, který nabízí při strukturním rozboru složkový přístup. Popsali jsme způsob reprezentace eliptických vět v americkém korpuse Penn Treebank a srovnali jsme tento přístup se závislostním přístupem uplatňovaným v české syntaxi a v pražských závislostních korpusech. Ukázali jsme, že ve složkové analýze jde o zcela jiný přístup k problematice elipsy než v přístupu závislostním. Ve srovnání se závislostním přístupem je ve větě vymezeno daleko více prázdných míst (které jsou při rozboru zachyceny nějakou zástupnou jednotkou) a jen malá část těchto prázdných míst se kryje s jednotlivými typy elips, které jsme definovali v rámci závislostního přístupu. Většině vymezených prázdných

míst ve složkové analýze věty neodpovídá při závislostním přístupu žádný protějšek. Jednotlivé typy rozdílů jsme ilustrovali příklady složkových stromů z Penn Treebanku a závislostních stromů z Pražského česko-anglického závislostního korpusu. Oba korpusy vznikly nad stejnými zdrojovými daty. Mohli jsme tedy ukázat autentický složkový i závislostní strom pro tytéž vstupní (anglické) věty. Porovnání obou přístupů je důležité nejen pro zajímavost srovnání závislostního a složkového přístupu k problematice elipsy, ale též pro konkrétní praktické využití při (automatickém) převodu složkových stromů na závislostní.

Cílem této práce bylo vymezit teoretickou podstatu elipsy, podat její nosnou klasifikaci a popsat její významovou reprezentaci v pražských závislostních korpusech. Tato problematika však otevřela celou řadu otázek dalších, které jsme však nebyli schopni vždy uspokojivě vysvětlit. Jsme si vědomi toho, že na mnoho otázek jsme v této práci nedali jednoznačnou odpověď a že i po napsání této práce zůstává v problematice elipsy mnoho nejasností.

Literatura

- ADAMEC, P. (1981): Elipsa zájmenných elementů v současné ruštině. *Ruský jazyk*, 32, 9-18.
- BIES, A. et al. (1995): *Bracketing Guidelines for Treebank II Style Penn Treebank Project*. Technical report. Department of Computer and Information Science na University of Pennsylvania.
- BLOOMFIELD, L. (1933): *Language*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- CEPLOVÁ, M. (2000): *Některé aspekty elipsy v češtině a podmínky jejího uplatnění*. Diplomová práce. Praha, FF UK.
- CINKOVÁ, S. et al. (2006): *Annotation of English on the tectogrammatical level. Reference book*. Technical report. TR-2006-35. Praha, ÚFAL MFF UK.
- CINKOVÁ, S. – KOLÁŘOVÁ, V. (2005): Nouns as Components of Support Verb Constructions in the Prague Dependency Treebank. In Šimková, M. (ed.): *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava, Veda, 113–139.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha, Institut sociálních vztahů.
- DANEŠ, F. (1964): A Three-level Approach to Syntax. In: *Travaux Linguistiques de Prague 1*. Praha, ČSAV, 223–240.
- DANEŠ, F. (1979): O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu. *Slovo a slovesnost*, 40, 257–270.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. a kol. (1973): *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha, ÚJČ ČSAV.
- DANEŠ, F. a kol. (1975): Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 36, 18–46.
- DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958): K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha, ČSAV, Praha.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha, Lidové noviny.
- FILLMORE, Ch. J. (1968): The case for case. In Bach, E. – Harms, R. (eds.): *Universals in linguistic theory*. New York, 1–90.
- FILLMORE, Ch. J. (1977): The case for case reopened. In Cole, P. – Sadock, J. M. (eds.): *Syntax and Semantics 8*. New York-San Francisco-London, 59–81.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1989): *Skladba spisovné češtiny*. Praha, SPN.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- GROCHOWSKI, M. (1976a): Elipsa, kondensacja a interpretacja semantyczna. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, A 24, 67–71.
- GROCHOWSKI, M. (1976b): O pojeciu elipsy. *Pamiętnik literacki*, 47, 121–136.
- GROCHOWSKI, M. (1978): Czy zjawisko elipsy istnieje? In Mayenowa, M. R. (ed.): *Tekst. Język. Poetyka*. Wrocław, 73–85.
- GROCHOWSKI, M. (1984): Problem elipsy z punktu widzenia regul generowania zdan. *Makedonski jazik*, 35, 261–269.

-
- HAJIČ, J. – PANEVOVÁ, J. – BURÁŇOVÁ, E. – UREŠOVÁ, Z. – BÉMOVÁ, A. (1999): *Anotace Pražského závislostního korpusu na analytické rovině: pokyny pro anotátory*. Technická zpráva. Praha, ÚFAL MFF UK.
- HAJIČ, J. et al. (2004): The Prague Arabic Dependency Treebank 1.0. CD-ROM. Cat. No. LDC2004T23, Philadelphia, Linguistics Data Consortium.
- HAJIČ, J. et al. (2006): *The Prague Dependency Treebank 2.0*. CD-ROM. Cat. No. LDC2006T01, Philadelphia, Linguistics Data Consortium.
- HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002): *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky*. Praha, Karolinum.
- HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. a kol. (2001): *Manuál pro tektogramatické značkování*. Technická zpráva. Praha, ÚFAL MFF UK.
- HANA, J. – ZEMAN, D. (2005): *Manual for Morphological Annotation. Revision for the Prague Dependency Treebank 2.0*. Technical Report. TR-2005-27. Praha, ÚFAL MFF UK.
- HARRIS, Z. S. (1951): *Methods in structural linguistics*. Chicago.
- HAUSENBLAS, K. (1958): Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. *Bulletin VŠRJL II*, 23–51.
- HAUSENBLAS, K. (1972): Explicitnost a implicitnost jazykového vyjadřování. *Slovo a slovesnost*, 33, 98–105.
- HAUSENBLAS, K. (1979): Gramatická syntax v textu. In: *Referati od X zasedanie na megunarodnata komisija za izučuvanje na gramatičkata struktura na slovenskite literaturni jazici*. Skopje, Makedonskaja akademija na naukite i umetnostite, 175–182.
- HLADKÁ, B. et al. (2008): *Český akademický korpus 2.0*. CD-ROM. Cat. No. LDC2008T22, Philadelphia, Linguistics Data Consortium.
- HLAVSA, Z. (1981): On Syntactical Ellipsis. In Daneš, F. – Viehweger, D. (eds.): *Satzsemantische Komponenten und Relationem im Text*. Praha, ÚJČ ČSAV, 119–128.
- HRBÁČEK, J. (1956): O několikanásobných větných členech, zvláště o několikanásobném přísudku. In: *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury I*. Praha, SPN, 49–59.
- HRBÁČEK, J. (1960): K otázce několikanásobnosti přísudku. *Naše řeč*, 43, 4–18.
- HRBÁČEK, J. (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha, Trizonia.
- HRBÁČEK, J. a kol. (1978): *Mluvnické rozbory a cvičení v češtině*. Praha, SPN.
- CHOMSKY, N. (1957): *Syntactic structures*. Haag; č. překlad: *Syntaktické struktury*. Praha, 1996.
- KARLÍK, P. (2003): K syntaxi českého infinitivu. In Rusínová, E. (ed.): *Přednášky a besedy z XXXVI. běhu LŠSS*. Brno, FF MU, 56–65.
- KARLÍK, P. – HLADKÁ, Z. (2004): Kam s ním? (Problém stupňování adjektiv). In: *Život s morfémy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno, MU, 73–93.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2009): Changes in Valency Structure of Verbs: Grammar vs. Lexicon. In Levická, J. – Garabík, R. (eds): *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research*. Brno, Tribun EU s.r.o., 198–210.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2004): Valence deverbálních substantiv: Některé specifické posuny v povrchových realizacích participantů. In Karlík, P. (ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině*. Brno, MU, 113–125.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2005): *Valence deverbatiwních substantiv v češtině*. Disertační práce. Praha, ÚFAL, MFF UK.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2006): Valency of deverbal nouns in Czech. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 86, 5–19.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha, SPN.

- KOŘENSKÝ, J. (1972): *Komplezní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha, Academia.
- KUČOVÁ, L. – KOLÁŘOVÁ, V. a kol. (2003): *Anotování koreference v Pražském závislostním korpusu*. Technická zpráva. TR-2003-19. Praha, ÚFAL MFF UK.
- MARCUS, M. et al. (1994): The Penn Treebank: Annotating Predicate Argument Structure. In *Proceedings of the Human Language Technology Workshop*. San Francisco, Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- MARCUS, M. et al. (1995): *Treebank 2*. CD-ROM. Cat. No. LDC95T7, Philadelphia, Linguistics Data Consortium.
- MATHESIUS, V. (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, Melantrich.
- MATHESIUS, V. (1947a): O soustavném rozboru jazykovém. In Mathesius, V.: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, Melantrich, 157–174.
- MIKULOVÁ, M. a kol. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technická zpráva. TR-2005-28. Praha, ÚFAL MFF UK.
- MIKULOVÁ, M. a kol. (2006): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Referenční příručka*. Technická zpráva. TR-2006-31. Praha, ÚFAL MFF UK.
- Mluvnice češtiny II* (1986). Praha, Academia.
- Mluvnice češtiny III* (1987). Praha, Academia.
- PAJAS, P. – ŠTĚPÁNEK, J. (2006): XML-Based Representation of Multi-Layered Annotation in the PDT 2.0. In Hinrichs, E. R. – Ide, N. – Palmer, M. – Pustejovsky, J. (eds.): *Proceedings of the LREC Workshop on Merging and Layering Linguistic Information (LREC 2006)*. Genova, ELRA, 40–47.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.
- PANEVOVÁ, J. (1973): Věty s všeobecným konatelem. In: *Studia Slavica Pragensia*. Praha, UK, 133–144.
- PANEVOVÁ, J. (1974): On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 22, 3–40.
- PANEVOVÁ, J. (1975): On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 23, 17–52.
- PANEVOVÁ, J. (1977): Verbal Frames Revisited. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. 28, 55–72.
- PANEVOVÁ, J. (1978): K významové stavbě větného centra. *Slovo a slovesnost*, 39, 33–39.
- PANEVOVÁ, J. (1979): Všeobecný konatel a jeho vztah k mluvčímu. In: *Otázky slovanské syntaxe IV/1*. Brno, UJEP, 101–106.
- PANEVOVÁ, J. (1998): Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 59, 1–14.
- PANEVOVÁ, J. (1996): More Remarks on Control. In Hajičová, E. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z.(eds.): *Prague Linguistic Circle Papers*. 2, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- PANEVOVÁ, J. (2005): Povaha stupňování adjektiv (K nestupňovacímu užití stupňovaných forem). In: *Sborník z konference Jazyk – kultura – společnost*, Bratislava, JÚ LŠ SAV.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Gradation of adjectives and valency. In Štícha, Fr. – Šimandl, J. (eds.): *Gramatika a korpus / Grammar and Corpora 2005*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, 197–204.
- PANEVOVÁ, J. – MIKULOVÁ, M. (2007): On reciprocity. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 87, 27–40.
- PANEVOVÁ, J. – ŠEVČÍKOVÁ, M. (2010): Annotation of morphological meanings of verbs revisited. In Calzori, N. et al. (eds): *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC)*. Valletta, Malta, ELRA., 1491–1498.

-
- Příruční mluvnice češtiny* (1995). Praha, Lidové noviny.
- RAZÍMOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2006): Annotation of Grammatemes in the Prague Dependency Treebank 2.0. In Atwell, E. – Ide, N. (eds.): *Proceedings of the LREC Workshop on Annotation Science*. Genova, Italy, ELRA, 12–19.
- ŘEZNÍČKOVÁ, V. (2003): Czech Deverbal Nouns: Issues of Their Valency in Linear and Dependency Corpora. In Simonov, K.- Osenova, P. (eds.): *Proceedings of the The Workshop on Shallow Processing of Large Corpora (SProLaC 2003) held in conjunction with the Corpus Linguistics 2003 conference*. UCREL technical paper. No.17, Lancaster University, 88–97.
- SEDLÁČEK, J. (1988): K otázce slovanské elipsy. *Slavia*, 57, 378–388.
- SGALL, P. (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Academia, Praha.
- SGALL, P. (1976): K obecným otázkám sémantiky věty. *Slovo a slovesnost*, 37, 184–194.
- SGALL, P. (1992): Underlying Structure of Sentence and Its Relations to Semantics. In Reuther, T. (ed.): *Wiener Slavistischer Almanach*. Sonderband 33. Vídeň, 273–282.
- SGALL, P. (1994): Meaning, Reference and Discourse Patterns. In: *The Prague School of Structural and Functional Linguistics – A Short Introduction*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 277–309.
- SGALL, P. (1995): From Meaning via Reference to Content. In: *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Praha, FILOSOFIA, 172–183.
- SGALL, P. a kol. (1986): *Úvod do syntaxe a sémantiky*. Praha, Academia.
- SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – BURÁŇOVÁ, E. (1980): *Aktuální členění věty v češtině*. Praha, Academia.
- SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. (1986): *The Meanings of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, D. Reidel Publishing Company – Praha, Academia.
- SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (1976): Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází. *Slovo a slovesnost*, 37, 14–25.
- SVOBODA, K. (1958): Jazykovědné studie v Bulletinu Vysoké školy ruského jazyka a literatury. *Naše řeč*, 41, 282–283.
- ŠMILAUER, V. (1947): Elipsa (úspora slovního výrazu). In: *Druhé hovory o českém jazyce*. Praha, Kruh přátel českého jazyka, 43–49.
- ŠMILAUER, V. (1969): *Novočeská skladba*. Praha, SPN.
- ŠTĚPÁNEK, J. (2006): *Závislostní zachycení větné struktury v anotovaném syntaktickém korpusu (nástroje pro zajištění konzistence dat)*. Disertační práce. Praha, ÚFAL, MFF UK.
- TESNIÉRE, L. (1965): *Éléments de syntaxe structurale*. Deuxième édition. Paris, Librairie C. Klincksiek.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha, Slovanské nakladatelství.
- ULIČNÝ, O. (1969a): *K pojetí doplňku v češtině*. Rigorózní práce. Olomouc, FF UP.
- ULIČNÝ, O. (1969b): K syntagmatické a transformační charakteristice doplňku. *Slovo a slovesnost*, 30, 11–22.
- ULIČNÝ, O. (1993): K základním pojmům syntaktického popisu slovanských jazyků. *Česká slavistika*, 279–283.
- ULIČNÝ, O. (2000): *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha, Karolinum.
- UREŠOVÁ, Z. – PAJAS, P. (2009): Diatheses in the Czech Valency Lexicon PDT-Vallex. In Levecká, J. – Garabík, R. (eds): *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research*. Brno, Tribun EU s.r.o., 358–376.